

Antonovich, V. B.

ИСТОРИЧЕСКІЯ ПѢСНИ МАЛУРУССКАГО НАРОДА

СЪ ОБЪЯСНЕНІЯМИ

Вл. Антоновича и М. Драгоманова.

ТОМЪ ВТОРОЙ.

ВЫПУСКЪ I.

Пѣсни о борьбѣ съ Поляками при Богданѣ Хмельницкомъ.

К І Е В Ъ.

Типографія М. П. Фрица, Большая Владимірская ул., у пам. св. Ирины, собств. д.

1875.

PG 3926

A78

v. 2, pt. 1

Дозволено цензурою. Кієвъ, 4 апрѣля 1875 года.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

	Стран.
Предисловіе	I
1. Хмельницкій и Барабашъ (Дума).	3
2. Битва подь Жолтыми Водами	18
3. Угнетеніе Украины Жидами-арендарями и возстаніе (Дума)	29
4. Корсунская битва (Дума).	32
5. Пани Потоцкая	38
6. Побѣды Перебійноса	39
7. Смерть Перебійноса	42
8. Бѣгство шляхты изь Украины	48
9. Пѣсни объ очищеніи Украины оть Поляковъ.	49
10. Вершій Волошинъ (Отрывокъ)	51
11. Осада Збаража	52
12. Данило Нечай	55
13. Иванъ Богунъ. (Отрывокъ изь Думы)	98
14. Походъ въ Молдавію (Дума).	99
15. Битва подь Берестечкомъ	107
14. Угнетеніе Поляками Украины послѣ Вѣлоцерковского мира и новое возстаніе (Дума)	110
17. Проклятіе Хмельницкому за татарскій ясырь	116
18. Смерть Богдана и выборъ Юрія Хмельницкаго гетманомъ (Дума).	118
<i>Приложеніе.</i>	
I. Современныя вирши о гетманѣ Петрѣ Конашевичѣ Сагайдачномъ.	127
II. Современныя вирши объ эпохѣ Хмельницкаго.	135
III. Драма „Милостя Божія Украину оть обидь людскихъ свободившая“	144.

ВАЖЕНЬШІЯ ОПЕЧАТКИ.

Страница.	Строка.	Напечатано.	Слѣдуетъ читать.
12	12	винимати	винимати
13	5 съ низу.	і сітха	сітха
18	Пѣсня ошибочно названа думою.		
26	17	император	императору
44	12 съ низу.	підцілаѣся	підцілаѣся
52	—	Нечай	Данило Нечай
58	4 съ низу.	іде	іде
—	16	іѣде	іде
180	8	причони	припони
110	12	Одїх	Од їх
127	3	Канашевичѣ	Конашевичѣ
—	6	Несмертельної	Несмертелнои
—	8	Днѣпр	Днѣпръ
—	—	Днѣстром	Днѣстромъ
—	12	виршѣй	виршей
—	15	і... свій	и... свой
128	5	христїан	христїанъ
—	8	Гетман	Гетманъ
—	9	неволи	неволи
—	11	иних	иныхъ
—	14	шлаках	шлакахъ.

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Второй томъ издаваемого сборника долженъ обнимать 2-й и 3-й отдѣлы II части, т. е. *пѣсни вѣки козацкаго: о борьбѣ съ Поляками при Хмельницкомъ и пѣсни о гетманщинѣ съ 1657 по 1709 годъ*. Онъ былъ приготовленъ къ изданію еще осенью прошлаго года. Но въ это время въ распоряженіе издателей поступила огромная масса пѣсенъ разнаго рода изъ рукописей М. А. Максимова, А. В. Маркевича, Д. С. Носа, Манджуры, Л. С. Мацѣевича и М. А. Ганицкаго, А. О. Шевченка, Ст. Стрѣльбицкаго, Я. Новицкаго и др.

Пѣсни эти разобраны по отдѣламъ и переданы для обработки и изданія въ Юго-Западный отдѣлъ Импер. Р. Географ. Общества, кромѣ пѣсенъ *политическихъ, или историческихъ*, которыя приобщены къ готовой уже лекціи нашей. Сведеніе вмѣсто бывшихъ у насъ уже варьянтовъ съ новопоступившими требуетъ столь мелочной и кропотливой работы, что мы рѣшились издать второй томъ по частямъ, чтобъ не задерживать готоваго уже въ типографскихъ складахъ, тѣмъ болѣе, что каждая часть имѣетъ и самостоятельный интересъ.

Въ настоящемъ выпускѣ читатели имѣютъ, такимъ образомъ, *пѣсни о борьбѣ съ Поляками при Хмельницкомъ*. Сословно-козацкіе, религіозные, національные и народно-экономическіе мотивы этой борьбы достаточно

извѣстны и неспеціалистамъ. Борьба началась не при Хмельницкомъ, а гораздо раньше. Но любопытно, что народная память не сохранила намъ вовсе пѣсенъ о чисто-козацкихъ возстаніяхъ противъ Поляковъ, имѣвшихъ цѣлью добыть реестровымъ козакамъ права шляхтичей, а нереестровымъ права первыхъ, каковы были возстанія Коссинскаго (1592), Лободы и Наливайка (1596) и даже послѣдующихъ: 1620 г., возстаніе Тараса Трясила (1630), Павлюка (1637), въ которыхъ уже социально-крестьянскій элементъ сталъ принимать большое участіе, ни даже о возстаніи Острянина и Гуни (1638), уже чисто крестьянскомъ. Не сохранилось и пѣсенъ о такомъ лицѣ, какъ гетманъ запорожскій Петръ Сагайдачный, (1606—1622), при которомъ козачество рѣшительно вступаетъ въ дѣло религіозной борьбы противъ Уніи.

Всѣ пѣсни о борьбѣ съ Поляками отъ временъ Наливайка до Хмельницкаго, помѣщенныя въ сборникахъ Срезневскаго (Запорожская Старина), Максимовича (см. особенно сборникъ 1834 г.), Метлинскаго и др., и много рукописныхъ, которыя мы нашли въ бумагахъ Максимовича и Мартынова, кажутся намъ, послѣ приложенія критики, поддѣльными. Таковы, напр.:

1) Дума о смерти Богданка и о дарахъ Стефана Баторія козакамъ, — въ которой высказываются новѣйшія желанія польской шляхты о союзѣ съ козаками противъ Москвы (Запор. Старина, 77).

2) Цѣлый рядъ думъ о Наливайкѣ — „Кравчинѣ“ въ Запор. старинѣ и у Максимовича 1834.

3) О Чураѣ — тамже.

4) О Сулимѣ и Лободѣ — тамже.

5) Дума о трехъ полководцахъ — тамже.

6) О кошевомъ Тетерѣ и его сынѣ.

III

Подробныя доказательства ненародности этихъ думъ и пѣсенъ будутъ, какъ сказано въ предисловіи къ первому тому, приложены въ концѣ изданія вмѣстѣ съ запоздѣнными думами и пѣснями. Общія соображенія о такихъ думахъ и пѣсняхъ высказаны въ пред. къ I тому; много вѣскихъ замѣчаній по этому предмету находится въ статьѣ г. Костомарова. (Вѣстн, Евр., 1874 г. кн. XII).

Только изъ временъ Хмельницкаго, когда возстаетъ противъ польскихъ порядковъ масса народа, по причинамъ соціально-экономическимъ, когда широко по обѣ стороны Днѣпра вспыхнула крестьянская война противъ шляхетско-жидовскаго хозяйства—до насъ дошло много несомнѣнно-народныхъ не только пѣсенъ, но и думъ. Думы, по всей вѣроятности, обязаны первоначально своимъ происхожденіемъ козакамъ, но думы временъ Хмельницкаго приняли сильно крестьянскій характеръ. Въ сферѣ чисто-козацкихъ да религіозныхъ интересовъ вращаются только думы о Хмельницкомъ и Барабашѣ, о походѣ въ Молдавію да о смерти Хмельницкаго. Въ остальныхъ выступаютъ на видъ общенародные соціально-экономическіе интересы, къ которымъ привязаны національные (слабѣ) и религіозные (сильнѣ). Любопытно, что болѣе козацкія думы отражаютъ въ себѣ и болѣе неприкрытаго грабительскаго побужденія (№ 1, 2, ст. 164, В, 135, № 14). Пѣсни же, какъ общенародная, а не кобзарская только форма поэзіи, прославляютъ преимущественно Перебийноса и Нечая, какъ наиболѣе ревностныхъ защитниковъ крестьянскихъ интересовъ среди сподвижниковъ Хмельницкаго.

При такомъ, преимущественно соціально-экономическомъ характерѣ народныхъ пѣсенъ и даже думъ о времени Хмельницкаго, — государственная сторона со-

бытій этой эпохи оставлена народомъ безъ вниманія до такой степени, что даже о переходѣ Малороссіи изъ подданства королямъ польскимъ въ подданство царямъ московскимъ не осталось ни одной пѣсни. Та, которая приведена въ приложеніи къ 3-му изданію „Богдана Хмельницкаго“ г. Костомарова, подъ названіемъ „Присоединеніе Украины къ Россіи“ (№ 35), „Зажурилась Украина, що нігде ся діти“,—не можетъ быть, по нашему мнѣнію, отнесена къ эпохѣ Хмельницкаго. Въ ней видимъ во всѣхъ варьянтахъ слова: „ой служив я бусурману, — а тепер буду служити Восточному Царю,“ — слова, указывающія на эпоху Дорошенка, который поддавался Туркамъ. Хмельницкій же не былъ слугою ни Турокъ, ни Татаръ. Притомъ же во всѣхъ почти варьянтахъ этой пѣсни находится упоминаніе о Голицынѣ, что тоже говоритъ за составленіе пѣсни гораздо послѣ Хмельницкаго. Упоминаніе о засвидѣтельствованномъ актами желаніи козаковъ если не поддаться Москвѣ, то выселиться въ Московскія земли (Слободскую Украйну) встрѣчаемъ только въ думѣ № 16, вар. В., ст. 38 въ такой формѣ: „звели нам під москалів тікати, або звели нам з ляхами великий бунт зривати!“

Но если въ народныхъ пѣсняхъ, дошедшихъ до насъ посредствомъ устной передачи, эпоха Хмельницкаго представляется намъ преимущественно въ духѣ крестьянскомъ, — то въ современныхъ ей виршахъ грамотеевъ, при всемъ сходствѣ многихъ ихъ мотивовъ и выраженій съ пѣсенными, господствуетъ другой духъ: козацкій и даже мелкошляхетскій демократизмъ съ роялистическимъ отѣнкомъ; выдающееся чувство здѣсь, кромѣ религіознаго и отчасти національнаго, — антипатія къ магнатству и его гордости, которая ни во что ставитъ и самого короля.

Вотъ почему напечатанныя у насъ въ приложеніяхъ вирши вдвойнѣ интересны: выражая взглядъ на событія тогдашнихъ козацкихъ и православныхъ мелкошляхетскихъ грамотеевъ, онѣ въ тоже время отдѣняютъ собственно народное отношеніе къ борьбѣ Хмельницкаго съ польскою аристократіею.

Настроеніе третьяго элемента тогдашняго малорускаго общества, духовенства, выражается виршами въ честь Сагайдачнаго и драмой „Милость Божія,“ которыя мы привели здѣсь, имѣя въ виду собрать вмѣсто главное, что поэтически воспроизводитъ великую борьбу малорускаго элемента съ польскимъ за половину XVII в., — тѣмъ болѣе, что и въ этихъ произведеніяхъ образованныхъ духовныхъ есть много общаго съ народною пѣснію. Понятно, что здѣсь на первомъ планѣ интересы религіозныя, и что самая борьба Сагайдачнаго противъ Турокъ и Татаръ, а Хмельницкаго противъ Поляковъ, тутъ получаетъ религіозное освѣщеніе въ большей степени, чѣмъ въ народныхъ пѣсняхъ. Въ тоже время въ драмѣ „Милость Божія,“ видно гораздо болѣе и національнаго сознанія отдѣльности отъ Поляковъ, чѣмъ въ народныхъ пѣсняхъ и даже въ козацкихъ виршахъ. Последнее впрочемъ объясняется и тѣмъ, что драма писана спустя слишкомъ семидесятилѣтней принадлежности Украйны Московскому государству.

И эпоха Хмельницкаго не обошлась безъ поддѣльныхъ пѣсень. Таковы 3 думы о битвѣ Жванецкой, найденныя нами въ бумагахъ Максимовича; дума о походѣ на Жолтыя Воды, напечатанная въ „Уживкѣ рідного поля“ М. Г. (стр. 279); одна дума на смерть Хмельницкаго, найденная въ бумагахъ Маргынова и другая, (Ой пішла тяжка жалъ недоля да по всій Украйні), напечатанная

въ Запорожской старинѣ. Глаже многихъ другихъ написанная дума эта, хотя и съ неправильностями въ языкѣ (*жаль* женскаго, а не мужскаго рода, *радюю* вм. раджу и т. п.) желаетъ выставить душеприкащикомъ Хмельницкаго *вѣрнаго* Москвѣ Пущкаря, а не *измѣнника* Выговскаго, какъ было на самомъ дѣлѣ и какъ говоритъ общезвѣстная, напечатанная у насъ дума, (№ 18).

Въ заключеніе не можемъ не выразить нашей благодарности многочисленнымъ рецензіямъ, которыя были сдѣланы первому тому нашего сборника какъ въ нашихъ, такъ и въ иностранныхъ изданіяхъ, и которыхъ замѣчанія были намъ полезны даже и въ томъ случаѣ, если они и не могли заставить насъ измѣнить наши выводы. Таковы въ особенности рецензіи гг. Ив. Новицкаго (Кіевлянинъ 1874 № 100), Ал. Веселовскаго (С.-Пет. Вѣд. 1874 окт.), Н. П. (въ Трудахъ Кіевск. дух. Академ.), галицкихъ журналовъ „Правда“ (1875 1—3 №), и „Другъ“ (1875, № 10) Н. И. Костомарова (Вѣстникъ Европы 1874 № 12), а также поправки текста и замѣчанія П. А. Кулиша въ сочиненіи „Исторія Возсоединенія Руси,“ и О. Ф. Миллера въ статьѣ „Малорусскія Народныя думы и Кобзарь Остапъ Вересай“ въ „Старая и Новая Россія“ 1875, № 3. Мы были бы несправедливы, если бы не вспомнили рецензій г. v. v. въ „Rivista Europea,“ (1875 № 12), и писателя, котораго анонимъ мы должны уважать въ „Saturday Review“ (1875, Май), и статьи г. Альфр. Рамбо въ „Revue des deux Mondes“ (1875, 15 Juin) L'Ukraine et ses chansons historiques,—которыя сдѣлали первые опыты популяризаціи темъ южнорусской народной поэзіи въ романскихъ земляхъ и въ Англіи.—

Мы очень благодарны г. Новицкому и автору рецензіи въ „Правдѣ“ за указаніе неизвѣстныхъ намъ или

появившихся послѣ печатанія нашего сборника варьянтовъ, рецензенту „Друга“ за корректурныя и діалектическія поправки ¹⁾, г. Веселовскому за доказательство, что легенда о Золотыхъ Воротахъ не имѣетъ ни историческаго, ни специально-русскаго характера, — хотя безусловно не можемъ согласиться съ его мнѣніемъ объ исключительно христіанскомъ происхожденіи колядокъ, равно какъ и съ мифологическимъ толкованіемъ многихъ нашихъ пѣсенъ г. Н. П.; Н. И. Костомарову за подробное обсужденіе вопроса о поддѣльныхъ думахъ и пѣсняхъ, котораго

---

¹⁾ Мы получили также особенно цѣнные для насъ поправки и замѣчанія въ письмѣ отъ г. Головацкаго, касающіяся галицко-карпатскихъ пѣсенъ. Вообще мы должны замѣтить, что главная цѣль нашего сборника историческая, а не лингвистическая, и что мы лишь приблизительно передаемъ діалектическія особенности печатаемыхъ у насъ варьянтовъ. Варьянты эти, записываемые и печатаемые въ теченіи 40 лѣтъ разными шрифтами, записанные собирателями разной, большей частію невысокой степени, филологическаго образованія, разныхъ понятій о правописаніи, далеко не всегда могутъ быть представлены у насъ со всѣми звуковыми особенностями мѣстнаго произношенія. Особенно это надо сказать о галицкихъ варьянтахъ, — какъ по причинѣ разнообразія галицко-карпатскихъ говоровъ, и по разнообразію изображенія ихъ, начиная отъ польскаго шрифта, у собирателей, (какъ потому, что издатели, Паули, Головацкій и др.) часто сводили нѣсколько варьянтовъ изъ разныхъ мѣстъ и говоровъ въ одинъ, такъ и потому, что галицкая правопись большею частію маскируетъ различные звуки: *i* (острое) (*сiвъ*, *сѣвъ*) — *i* (*идъ*, *ѣдъ*), *i* (острое) и (среднее, украинское) и *ы* (совсѣмъ дебелос, великорусское). Вообще мы убѣдились, что, не зависимо отъ всѣхъ до сихъ поръ сдѣланныхъ сборниковъ малор. нар. словесности, имѣющихъ преимущественно *бытовое* и *литературное* значеніе, необходимо предпринять совершенно отдѣльное, специально *лингвистическое* изданіе, которое бы дало образцы нарѣчій и говоровъ малорусскихъ, подобное изданію Фирмениха *Deutschlands Völkerstimme*. Но для такого изданія необходимы особыя изслѣдованія, произведенныя по одному условленному плану и системѣ, за разъ, въ короткое время. —

мы могли пока только коснуться въ предисловіи ¹⁾, а также за сравнительное изслѣдованіе напечатанныхъ у насъ варьянтовъ думъ о Самойлѣ Кішкѣ, Марусѣ Богуславкѣ и Иванѣ Богуславцѣ съ тѣми, которыя были въ исключительномъ распоряженіи г. Костомарова. Мы считаемъ только необходимымъ въ отвѣтъ замѣчанія г. Костомарова относительно выбора и раздѣленія нами пѣсенъ, сказать, что, какъ это оговорено нами въ предисловіи къ I тому, предметъ нашего сборника составляютъ только пѣсни, обнимающія исторію *общественнаго* быта, или *политическія*, — иначе намъ пришлось бы издать всѣ пѣсни малорусскія, такъ какъ всѣ онѣ составляютъ матерьялъ для исторіи какой нибудь стороны быта: религіозной ли, семейной ли, личной и т. п. Считаю также необходимымъ сказать, что разборъ рукописей, доставленныхъ послѣ напечатанія I тома, убѣдилъ насъ въ томъ, что помѣщенный тамъ варьянтъ думы объ Иванѣ Богуславцѣ вовсе не есть записанный дословно изъ устъ пѣвца, а весьма вольная передача по памяти, сдѣланная этнографомъ. Такимъ образомъ пока остается единственнымъ подлиннымъ варьянтомъ этой думы изложенный въ вышеупомянутой статьѣ г. Костомарова и сообщенный ему проф. А. А. Котляревскимъ изъ собранія И. П. Котляревскаго.

Упомянутое объ этомъ собраніи заставляетъ насъ сказать два слова еще объ одной рецензіи на I томъ

---

¹⁾ Рассмотрѣніе нами черновыхъ бумагъ и переписки многихъ собирателей прежняго времени еще болѣе убѣдило насъ въ справедливости нашихъ и г. Костомарова соображеній о томъ, какъ безцеремонно, особенно въ 30-е годы многіе даже почтенные „сбиратели“ исправляли народныя пѣсни и думы и выдавали сочиненныя за народныя.—

нашего изданія, о которой иначе не слѣдовало бы говорить, такъ какъ весьма трудно понять, какихъ *теоретическихъ* цѣлей желалъ достигнуть авторъ ея. Это рецензія въ „Голосѣ“,—въ которой между прочими намъ дѣлается упрекъ за неправильное заявленіе о томъ, что будто намъ передали свои собранія Н. И. Костомаровъ и П. А. Кулишъ,—между тѣмъ какъ г. Костомаровъ *забылъ* передать намъ тѣ варианты, о которыхъ говоритъ въ „Вѣстникѣ Европы“, а г. Кулишъ печатаетъ цѣлый свой сборникъ въ приложеніи къ „Исторіи Возсоединенія Руси“.—Г. Костомаровъ не забылъ передать намъ своихъ вариантовъ,—а не передать намъ тѣхъ, которые были даны исключительно въ его пользованіе, и не для напечатанія, проф. Котляревскимъ; г. же Кулишъ напечаталъ въ „Ист. Возс. Руси,“ вовсе не свой сборникъ, а нѣсколько пѣсенъ и думъ, какъ образцы,—при чемъ беретъ ихъ не только изъ прежнихъ сборниковъ своихъ,—которые онъ предоставилъ намъ,—но и изъ нашего изданія, въ чемъ могъ бы легко убѣдиться рецензентъ, если бы онъ сколько нибудь внимательно взглянулъ на изданія г. Кулиша и наше.

Два изданныя теперь отдѣла пѣсенъ козацкаго вѣка (о борьбѣ съ Турками и Татарами и о борьбѣ съ Поляками при Хмельницкомъ) заключаютъ въ себѣ почти всѣ лучшіе образцы спеціальной малорусской формы народной поэзіи кобзарскихъ *думъ*. Думы эти возникли и развились въ тотъ періодъ, когда явно выступили характеристическія черты малорусской народности ¹⁾. Любопытно,

¹⁾ Первое упоминаніе о нихъ находимъ у польскаго историка Сарницкаго изъ начала XVI в., а именно въ его *Annales, sive de origine*

что лучшіе образцы думъ относятся къ явленіямъ борьбы за два послѣдовательно возникшіе интересы народа: 1) оградить себя и свою землю отъ простѣйшей, грубѣйшей формы эксплуатаціи ихъ чужими, Турками и Татарами, эксплуатаціи международной, въ видѣ захвата въ рабство въ плѣну; 2) оградить себя отъ эксплуатаціи болѣе сложной, въ своей землѣ, чужими, засѣвшими въ этой землѣ, Поляками (жолнерами и шляхтою) и евреями, и своими, превращавшимися въ польскую шляхту,—т. е. отъ эксплуатаціи внутренней, національно-сословной. Лучшая дума дальнѣйшей эпохи тѣсно примыкаетъ къ этимъ послѣднимъ: это дума о томъ, какъ запорожскій гетманъ, представитель *золоты*, Ганджа Андыберъ, побилъ гордыхъ *духовъ-сребляшниковъ*, дума, изображающая реакцію козацкой массы противъ своей старшины, которая начала выдѣляться въ привилегированное сословіе и вмѣстѣ съ тѣмъ терять и черты народности. Такъ какъ эта новая реакція противъ внутренней сословной эксплуатаціи должна была идти противъ людей одной съ массою вѣры и сначала одного языка, то и не приняла того широкаго характера, какимъ отличалась прежняя, а потому, можетъ быть, не дала такого количества думъ, какъ прежнія, противутурецкая и противупольская. Къ тому же въ скоромъ времени Малороссія явилась теперь раздѣленною.

---

et gestis polonorum et lituanorum (1587), VII, p. 379 подъ 1506 г. читаемъ: Per idem tempus duo Strussii fratres adolescentes strenui et bellicosi, a Valachis oppressi occubuerunt. De quibus etiam nure elegiae, qua *Dumas russi vocant*, canuntur, voce lugubri, et gestu canentium se in utramque partem motantium id, quod canitur, exprimentes; quin et tibiis inflatis rustica turba passim modulis lamentabilibus, haec eadem imitando exprimit.

На лѣвомъ берегу Днѣпра, въ Малороссіи Московской, народная реакція была постепенно придавлена новословившимся сословнымъ строемъ; на правомъ берегу, въ Малороссіи Польской, она еще разъ вспыхнула въ эпоху гайдамацкую, которая породила не мало характерныхъ и въ художественномъ отношеніи прекрасныхъ *тысенъ*, но ни одной *думы*.

ЧАСТЬ II.

ПѢСНИ ВѢКА КОЗАЦКАГО.

ОТДѢЛЪ II.

ПѢСНИ О ВОРЬВѢ СЪ ПОЛЯКАМИ

ПРИ БОГДАНѢ ХМЕЛЬНИЦКОМЪ.

THE
FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION
UNITED STATES DEPARTMENT OF JUSTICE
WASHINGTON, D. C. 20535
MEMORANDUM FOR THE DIRECTOR
SUBJECT: [Illegible]

1.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ И ВАРАВАШЪ.

1647.

А.

1. Як із день-години
Зчиналися великі війни на Україні,
Оттогді-ж то не могли обібраться,
За віру християнську одностайно стати;
5. Тільки обібрався Барабаш да Хмельницький,
Да Клиша Білоцерківський.
Оттогді вони од своїх рує листи писали
До короля Радислава ¹⁾ посилали.
Тогді-ж то король Радислав листи читає,
10. Назад одсилає;
У городі Черкаському Барабаша гетьманом настановляє:
— «Будь ти, Барабаш, у городі Черкаському гетьманом,
А ти, Клиша, у городі Білої-Церкві полковничим,
А ти, Хмельницький, у городі Чигрині хоть писарем
військовим.» —
15. Оттогді-ж то небагато Барабаш, гетьман молодий, геть-
мановав,
Тільки півтора года.
Тогді-ж то Хмельницький добре дбав,
Кумом до себе гетьмана молодого Барабаша зазивав,
А ще дорогими напнтками ёго витав,
20. І стиха словами промовляв:
— «Ей пане куме, пане Барабашу, пане гетьману молодий

---

¹⁾ Владислава.

*

- Чи не могли б ми з тобою у двох королевських листів
прочитати,
Козакам козацькі порядки подавати,
За віру християнську одностайно стати?»
25. Оттогді-ж-то Барабаш, гетьман молодий,
Стиха словами промовляє:
«Ей пане куме, пане Хмельницький, пане писарю військовий!
На-що нам з тобою королевські листи удвох читати,
На-що нам козакам козацькі порядки давати?»
30. Чи не лучче нам із Ляхами,
Мостивими панами,
З упокоєм хліб-сіль по вік вічний уживати?»
Оттогді-то Хмельницький на кума свого Барабаша
Велике пересердие має,
35. Ще кращими напитками витає.
Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий,
Як у кума свого Хмельницького дорогого напитку напивсь,
Дак у ёго і спать поваливсь.
Оттогді-то Хмельницький добре дбав,
40. Із правої руки, із мезинного пальця щирозлотний перстень ізняв,
Із лівої вишені ключі виймав,
З-під пояса шовковий платок висмикав,
На службу свого вірного добре кликав—повликав:
«Ей слуго ти мій, повірений Хмельницького!»
45. Велю я тобі добре дбати,
На доброго коня сідати,
До города Черкаського до пані Барабашевої прибувати,
Королевські листи до рук добре приймати».
- Оттогді-то слуга, повірений Хмельницького, добре дбав,
50. На доброго коня сідав,
До города Черкаського скорим часом, пильною годиною
прибував,
До пані Барабашевої у двір уїжджав,

- У сіни вийшов, шпичок із себе скидав,
У світлицю ввійшов,—низький поклон послав,
55. Тіє значки на скам'ї покладав,
А ще стиха словами промовляв:
«Ей пані, каже, ти, пані Барабашева, гетьманова
молодая!
Уже-ж тепер твій пан гетьман молодий
На славної Україні з Хмельницьким великі бенкету
всчиняють,
60. Веліли вони тобі сіє значки до рук приймати,
А міні листи королевські оддати,
Чи не моглиб вони із кумом своїм Хмельницьким
У двох прочитати,
І козакам козацькі порядки давати.»
65. Оттогді-ж-то пані Барабашева, гетьманова,
Удариться об поли руками,
Обильється дрібними слезами,
Промовить стиха словами:
«Ей не з горя-біди моему пану Барабашу
70. Схотілося на славної Україні з кумом своїм Хмельницьким
Великі бенкету всчинати!
На що б їм королевські листи у двох читати?
Но луччеб їм із Ляхами,
Мостивими падами,
75. З упокоєм хліб-сіль вічніє часи уживати?
А тепер нехай не зарікається Барабаш, гетьман молодий,
На славної Україні огнів да тернів ізгашати,
Тілом своїм панським комарі годувати—
Од кума свого Хмельницького.»
80. Оттогді-ж-то пані молодая Барабашева
Стиха словами промовляє:
«Ей слуго повірений Хмельницького!
Не могу я тобі листи королевські до рук подати,
А велю я тобі до воріт отхождати,
85. Королевські листи у шкатулі із землі виймати.»

- Оттогді-то слуга повірений Хмельницького,
Як сі слова зачував,
Так скорим часом, пильною годиною до воріт отхождав,
Шкатулку з землі з крелевськими листами виймав,
90. Сам на доброго коня сідав,
Скорим часом, пильною годиною до города Чигрина
прибував,
Своєму пану Хмельницькому крелевські листи до рук
добре оддав,
Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий, од сна уставає,
Крелевські листи у кума свого Хмельницького зоглядає;
95. Тогді й напитку дорогого не попиває,
А тільки з двора тихо зійждає,
Да на старосту свого Крачевського кличе, добре покликає:
«Ей старосто, важе, ти, мій старосто Крачевський!
Коли б ти добре дбав,
100. Кума мого Хмельницького живцем узяв,
Ляхам, мостивим панам, до рук подав;
Щоб нас могли Ляхи, мостивії пани, за білозоров по-
читати.»
Оттогді-то Хмельницький як сії слова зачував,
Так на кума свого Барабаша велике нересердие мав,
105. Сам на доброго коня сідав,
Слугу свого повіреного з собою забірав.
Оттогді-то припало йому з правої руки
Чотири полковники:
Первий полковниче Максиме Олшанський,
110. А другий полковниче Мартине Полтавський,
Третій полковниче Іване Богуне,
А четвертий Матвій Бороховичу.
Оттогді-то вони на славному Україну прибували,
Крелевські листи читали,
115. Козакам козацькі порядки давали.
Тогді-то у святий день у божественний у вівторник
Хмельницький козаків до сходу сонця пробуждає,

- І стиха словами промовляє:
«Ей козаки, діти, друзі-молодці!
120. Прошу я вас, добре дбайте,
Од сна уставайте,
Руський отчинаш читайте,
На лядські табури наїзджайте,
Лядські табури на три части розбивайте,
125. Ляхів, мостивих панів, у пень рубайте,
Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте,
Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подайте!»
Оттогді-ж-то козаки, друзі-молодці, добре дбали,
Од сна уставали,
130. Руський очинаш читали,
На лядській табури наїжджали,
Лядські табури на три части розбивали,
Ляхів, мостивих панів, у пень рубали,
Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішали,
135. Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подали.
Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий, конем поїжджає,
Плаче—ридає,
І зтиха словами промовляє:
«Ей пане куме, пане Хмельницький, пане писарю військовий!
140. На що б тобі вродевські листи у пані Барабашевої визволяти?
На що б тобі козакам козацькі порядки давати?
Не лучше б тобі з нами, із Ляхами,
З мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоєм уживати?»
145. Оттогді-то Хмельницький
Зтиха словами промовляє:
«Ей пане куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодий!
Як будеш ти мині сіми словами докоряти,
Не зарікаюсь я тобі самому з пліч головоку, як галку,
зняти,

150. Жону твою і дітей у полон живцем забрати,
Турському салтану у подарунку одослати.»
Оттогді-то Хмельницький як сі слова зговорив,
Так гаразд добре й учинив:
Куму своєму Барабашеві, гетьману молодому,
155. З пліч головку як галву зняв,
Жону ёго і дітей живцем забрав,
Турському салтану у подарунку одослав;
З того-ж то часу Хмельницький гетьмановати став.
Оттогді-ж-то козаки, діти, друзі-молодці,
160. Зтиха словами промовляли:
«Ей, гетьмане Хмельницький,
Батю наш, Зінов Богдане Чигиринський!
Дай Боже, щоб ми за твоєю головою пили да гуляли,
Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подавали!»
165. Господи, утверди люду царського;
Всім слушащим,
Всім православним християнам
Пошли, Боже, много літ!
- (Метлинск., Нар. Южнорусск. пѣсн., 1854 г., 385—391. Записалъ отъ кобзарей Андрея Шута въ м. Александровкѣ и Андрея Бешка въ м. Менѣ, Сосницк. у. Черн. губ. и, значить, *сбѣлалъ сводѣ П. Кулишѣ*).

Б.

1. Изъ день-години,
Якъ стала тревога на Україні,
То ні хто неможе обібрати
За віру християнську одностайне стати;
5. Тілько обібрались Барабаш, да Хмельницький, да Клим
Білоцерківський;
До короля виступали, листів на версалів ¹⁾ прохали.
То король на версали писав,
Самому Барабашу до рукъ подавав;
А Барабаш листи якъ взяв,

---

¹⁾ Універсалів.

10. Три годи козакам знати не давав.
То Хмельницький тее догадав,
Кумом ёго до себе, до города Чигрина, прохав, добре угощав.
А як став Барабаш на підпитку гуляти,
Став ёму Хмельницький назати:
15. «Годі тобі, пане куме, листи королевські держати,
Дай міні хоч прочитати!»
— «Нащо тобі, пане куме, їх знати?
Ми дачі не даем,
В військо польське не йдем;
20. Не лучче б нам з Ляхами,
Мосцівими панами,
Мирно пробувати,
А ніж пійти лугів потирати,
Своім тілом комарів годовати?»
25. То Хмельницький тее зачував,
Ще луччих напитеів подавав.
То Барабаш як упився,
На ліжку спати звалився.
Тогді Хмельницький ключі одбірав,
30. Чуру свого до города Черкаси посилав,
Велів ключі паніі Барабашовій подати,
Листів королевських питати.
То чура до неї прибуває,
Словами промовляє:
35. «Пані Барабашова! твій пан став у нас гуляти,
А тобі велів листи королевські подати.»
— «Десь моему панові лихом занудилось,
Що з Хмельницьким гуляти схотілось!
Пійди в глухім кінці під ворітьми
40. Листи королевські в шкатулі візьми!»
То чура скоро листи достав,
День і ніч до Чигрина поспішав;
Скоро прибував, самому Хмельницькому листи подав.
Тогді Барабаш рано починає,

45. У кармани поглядає—аж ключів не має.
Він старосту Кричевського пробужає,
Двома кіньми тихо з двора виїжджає,
Думає, гадає,
Як пана Хмельницького до рук прибрати,
Лахам оддати.

(Цертелевъ, Опыт собранія старяинныхъ малорос. пѣсней. 1819. стр. 37—41; перепеч. у Маисимовича, Укр. нар. пѣсн.. 1834, I, 37—41, и 1849 г. стр. 64).

В.

1. Ей з день-години счинались великі війни на Вкраїні.
Ніхто-ж-то не мог обібраться,—
За віру християнську достойно-праведно стати;
Тільки мог обібраться
5. Барабаш да Хмельницький да Клиша Білоцерківський ¹⁾.
Тоді був Барабаш у городі Черкаському гетьманом,
А пан Хмельницький у городі Чигрині подковничим,
А Клиша Білоцерківський в Білій-Церкві писарем вій-
ськовим.
- Тогді пан Барабаш не багацько гетьманував,
10. Да вже пан Хмельницький до себе кумом зазивав,
А ще дорогими напитками витав
І стиха словами промовляв:
«Ей, куме,—каже,—куме!
Чи не могли б ми з тобою королевських листів прочитати,
15. А козакам козацьких порядків подавати,
За віру християнську достойно-праведно стати?»
Да вже тогді пан Барабаш, гетьман молодий,
Нехороші мислі собі має,
І стиха словами промовляє:

---

¹⁾ Він тільки раз і згадується. Заміч. п'яца.

20. — «Ей, куме, каже, куме!
На-що нам королевські листи читати?
На-що нам козакам—козацькі порядки давати?
На-що нам за віру християнську достойно-праведно стояти?
Лучче нам з Ляхами, з мостивими панями,
25. Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати.»—
Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова зачуває,
Та вще лучче свого кума напитками витає.
Та вже пан Барабаш, гетьман молодий,
У свого кума Хмельницького дорогого напитку напився,
30. У його домі спать повалився.
Да вже пан Хмельницький добрі мислі собі мав:
У свого кума у лівої кишені влючі вишивав;
А з-під пояса шовковий платок висмирав,
А з мизиного пальця щиро-злотий перстень знімав,
35. На свого служителя добре влякав-повликав:
«Служителю мій вірний!
Велю тобі значки од моїх рук забрати,
Самому на доброго воя сідати,
Та до города Черкаського скорим уремням, темною го-
диною прибувати,
40. Барабашській пані низький поклон повласти,
Чи-ж могла б вона нам шкатули з королевськими ли-
стами оддати?»
Служитель на доброго воя сідав,
До города Черкаського скорим уремням, темною го-
диною, прибував,
У сімечки війшов—із себе шличок ¹⁾ іздімав,
45. А в світлицю війшов—нивесенький поклон послав,
А тії значки на скам'ї повлав:
—«Ей, пані гетьманша молода!
Велів тобі пан Барабаш, гетьман молодий,
Шкатулу з королевськими листами оддати,

---

¹⁾ Шляпу б-то. Цьв.

50. Чи не могли б вони з кумом у двох прочитати.»—
Да вже тогді пані Барабаніза як ударьтєся об поли
руками,

Як ободветься горячими слізами:

«На що їм королевські листи читати?

На що козакам козацькі порядки давати?

65. На що б їм за віру християльську достойно-праведно
стояти?

Лучче б їм з Ляхами, з мостивими панами,

Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати.

Велю ж тобі, служителю, до ворот одходити

І шкатулу з королевськими листами із землі винімати,

60. Самому на доброго коня сідати

І до города Чигирина сворим уремням, темною го-
диною, прибувати.»

Да вже тогді служитель до ворот одходить,

Шкатулу із землі винімав,

Сам на доброго коня сідав,

65. До города Черкаського сворим уремням, темною го-
диною, прибував,

Й своєму нану Хмельницькому шкатулу з королевськи-
ми листами

До рук добре оддав.

Барабан, гетьман молодий, од сна проспався

Й став у свого кума Хмельницького королевські листи
в руках доглядати.

70. Да вже тогді не став дорогого напитку підпивати,

А став до свого кума стиха словами промовляти:

«Ей, куме, важе, куме!

На-що нам королевські листи читати?

На-що нам козакам, козацькі порядки давати?

75. На-що нам за віру християцьку достойно-праведно
стояти?

Лучче нам з Ляхами, з мостивими панами,

Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати.»—

Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова зачуває,

Да до свого кума з гордостю вже сі слова промовляє:

80. «Ей, куме, куме, Барабашу, гетьмане молодий!
Як будеш ти мині сіми словами досяждати,
Да вже я ж не заріваюсь тобі з пач не галку голову
зняти.»

Жону твою з дітьми живцем забрати,

Турському салтану в подарунку одіслати.»

85. Да вже пан Барабаш, гетьман молодий, од свого кума
сі слова зачуває,

Та стиха із двора ізїзджас

І на свого старосту Кричевського кличе—повликає:

—«Ей, старосто Кричевський!

Чи не можна б мині пана Хмельницького забрати,

90. Та турецькому салтану в подарунку живцем одіслати?
Да щоб нас ляхи, мостиві пани, за білгородів ¹⁾ почитали.»—

Тоді поїхав пан Барабаш путём-дорогою,

А пан Хмельницький лугом по-за лугом. (Базалугомъ)

І случилось пану Хмельницькому з правої сторони чотири полковники:

95. Один полковник—Мартин Ольшанський,

А другий—Максим Полтавський,

Третій полковник—Іван Богуня,

А четвертий—Матвій Борохович.

Да вже тогді вуони на лядській табори ізїзджали.

100. І до козаків і ситха словами промовляли:

«Ей, козаки, друзі-молодці, добре дбайте—

Руське оченаш ²⁾ читайте,

Ляхів у пень рубайте,

Кров їх лядську з жовтим піском мішайте,

¹⁾ За добрих людей, чи щоб то значить: Півець. См. въ I т., стр. 194, 117 сокол—білосірець.

²⁾ Наше б то, православної віри. Півець.

105. А віри християнської на поталу ¹⁾ в вічний час не по-
дайте!>
Да вже тогді козаки, друзі-молодці, добре дбали,—
Руське оченаш читали,
Ляхів, мостивих панів в пень рубали,
Віри християнської на поталу в вічний час не подали.
110. Да вже пан Барабаш, гетьман молодий,
Іще до свого кума стиха словами промовляє:
— «Ей, куме, куме,
На-що нам королівські листи читати?
На-що нам козакам козацькі порядки давати?»
115. На-що нам за віру християнську достойно-праведно стати?
Лучче нам з ляхами, з мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати:»—
Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова зачуває,
Да до свого кума з гордістю вже сі слова промовляє:
120. «Ей, куме, куме Барабашу, гетьмане молодий!
Як будеш ти мні сіми словами досаждати,
Да вже я не зарікаюсь тобі з пліч як галку голову зняти,
Жону твою з дітьми живцем забрати,
Турському салтану в подарунку одіслати.»
125. Як ето зговорив, то баржде добре і вчинив:
Своєму куму Барабашу, гетьману молодому,
Із пліч голову як галку ізняв,
Жону его і з дітьми живцем забрав,
Турському салтану в подарунку одіслав.
130. Да вже тогді пан Хмельницький гетьманом став,
Да вже козаки, друзі-молодці, добре дбали,—
І стиха словами промовляли:
— «Ей, пане, пане Хмельницький, Богдане, Зіновію,
Наш батю, полковнику чигиринський!»
135. Дай, Господи, щоб ми за твоєї голови пили й гуляли,
А неприятеля под носі топтали,

---

¹⁾ На посмішку. П'явець.

А віри християнської на поталу в вічний час не по-
дали» —

Да вже тогді вуони померли,

А їх слава не помере й не поляже.

140. Утверди, Господи, люду царського, імператорського,
І самодержця Імператора нашого Олександру Никола-
євича,

І всім слушающим пошли, Боже, много літ.

(Зап. П. С. Иващенко отъ кобзаря Павла Братицы, въ г. Пѣ-
жинѣ. 1874 г., 13 Іюня).

Что дума эта передаетъ въ существенныхъ чертахъ вѣрно
дѣйствительный историческій фактъ, въ этомъ убѣждаемся
сравненіемъ ея съ показаніями близкихъ къ событію писат-
телей, какъ козацкихъ (Самовидецъ. Лѣтопись, стр. 6, Ве-
личко, Лѣтопись, 1, 23—29), такъ и польскихъ (Koschowski,
Annales Poloniae, 1, 23). Для сличенія приводимъ текстъ
Величка, второй передаетъ дѣло близко и въ думѣ и въ
тоже время къ историческимъ фактамъ¹⁾: «Тамъ барзѣй
(Хмельницкій) зъ пильностію началъ мислити о правахъ Ко-
ролевскихъ у Барабаша хранимыхъ, якъ би ихъ себе одо-
свати; того ради умислилъ на дѣшъ св. Николая, скоро всѣмъ
бѣдствующимъ помощника, Декамбрія 6 празнуемій, учинити
въ Чигринѣ заволанній обѣдъ и на оній призвати зъ Чер-
касѣ Барабаша полковника зо всею старшиною, также на-
щихъ и калѣвъ учредити и милостивею обдарити. Що коли
чинидь и Барабаша зъ старшиною затягъ въ Черкасѣ до
Чигрина въ домъ свой, тогда самъ въ трезвости заховавшись,
постарался старшину всю а найбарзѣй Барабаша всѣмъ ужо-
тентовати, и якъ наилучше подвоити. Старшина просто пья-
ная розейшлась по господахъ, а Барабашъ, яко отъ всѣхъ
начальнѣйшій, тамъ же въ дому Хмельницкаго получилъ отпо-

¹⁾ Разборъ обстоятельствъ дѣла см. у Максимовича: Письма о Богданѣ Хмельницкомъ, письмо V, X, Основа, 1861, кн. V, стр. 3, 18.

чинокъ. Буди тоді сморенній, вѣрпками, трунками, отъ Хмельницкаго зосталъ и отъ сна натури людской презвоитого уморенъ; тогда абіе Хмельницкій отъ Барабаша спячого для знаку и вѣроятія взявши шапку, еро и хустку, поспадъ зъ тымъ знакомъ у дву воякъ доброго и справного челоуѣка своего въ Черкаси до Барабашихи, научивши его, абіе при показанню знакодъ послаемихъ, шапки и хустки Барабашевой, пилно и неотступно упоминался у Барабашки о выдаче себѣ привилеовъ Королевскихъ, до Барабаша пилно потребуемыхъ, а въ еи Барабашихи въ завѣдованю и схованню, зостаючихъ. Чому Барабашиха латво повѣривши, заразъ тіе Королевскіе привилеи зшукала и посланному Хмельницкого вручила; которій зелаемое получивши, праці своєї и конской не пощадивши, станулъ зъ Черкасъ въ Чыгринѣ за кильо годинъ передъ свѣтомъ. А Хмельницкій того ожидаючи не спалъ, но бодрствовалъ зъ кильонадцятьма друзьями своими, добрыми и поуфалыми могодцями, шпяхетне урожбными козаками, за часу къ ею Хмельницкаго мислѣ превлонившиися, и всего хотѣнія его допомогти ему подъ клятвою словъ утвердившиися. Смореннотоді Хмельницкій одобралъ радостно отъ пославца свяевогъ Черкасъ повернувшого, привилей Королевскій, на тихъ мѣствъ заразъ, знаки Барабашеви, шпигъ и хустку, при спячомъ Барабашинъ положивши, а самъ зъ товариствомъ предположеннимъ зъ челоуѣкою своєю на готовіе конѣ всѣвши и свѣта не дожидуючися, рушилъ зъ Чыгриня до Суботова; где тожъ еще передъ свѣтомъ прибувши и потребніе вещи въ путь предсзачій на кучніе конѣ забравши, также и старшаго сына своего Тимоша зъ собою узавши, рушилъ спѣшившимъ крокомъ зъ Суботова, на свѣтанню, во всею компанією своєю въ намѣреній путь свой, на низъ ву Сѣчи Запорожской. Буди благополучно и безпрепятствено 11 дня Декамврія прибувши и всему войску привилей Королевскія отъ Барабаша фортелие взатіи, козакамъ и всему народу Малороссійскому полезніи, и водности ихъ давніе утверждаючи, освѣдчивши и добре внутивши, былъ на воцпу Сѣчовомъ отъ всего войска Низо-

вого Запорожского, не яко товарищъ или братъ, но яко добрый и чадолюбивый отецъ пріять радостно и благодарно, зъ пріреченемъ щиримъ отъ всего войска всякой себѣ зичливости и поволности, и до того начинанія своего готовности. Где отъ нѣкоихъ товарищовъ запорожскихъ и гетьманомъ онъ Хмельницкій уже наречень былъ.»

Грамота, козакамъ выданная королемъ Владиславомъ въ 1646 г., возстановляла ихъ прежнія права, содержала приказаніе о постройкѣ чаетъ на счетъ короля и давала право увеличить число козаковъ до 12 и даже до 20,000. Она важна была при началѣ возстанія Хмельницкаго, какъ доказательство одобренія возстанія самимъ королемъ. (Костомаровъ, Богданъ Хмельницкій, 1870, 1.—32).

Упоминаемый въ думѣ Клиша (въ вар. Б. Климъ) былъ дѣйствительно полковникомъ Бѣлоцерковскимъ въ 1637 г. (Максимовичъ, обозрѣніе городовыхъ полковъ и сотень, стр. 6).

Максимъ Ольшанскій, вѣроятно, Максимъ Кривонось одинъ изъ первыхъ сподвижниковъ Хмельницкаго.

Мартынъ Полтавскій—Мартынъ Пушваренко, первый Полтавскій полковникъ по сформированіи полтавскаго полка при Хмельницеомъ въ 1648 г.

Иванъ Богунъ извѣстный полковникъ поднѣстровскій.

Матвій Бороховичъ, вѣроятно, Матвій Гладкій, первый Миргородскій полковникъ при Хмельницеомъ.—Бороховичъ былъ полковникъ Гадячскій уже при Самойловичѣ и назывался Михайломъ. (О всѣхъ этихъ лицахъ см. Максимов., цитир. сочин. стр. 10—14).

Кречевскій Иванъ во время событія, разсказаннаго въ думѣ, былъ полковникомъ Переяславскимъ и получилъ отъ гетмана короннаго Конецпольскаго приказъ арестовать Хмельницкаго, но умышенно далъ ему случай бѣжать. Потомъ Кречевскій присталъ къ возстанію и былъ сдѣланъ полковникомъ Кіевскимъ. (Тамъ же, стр. 11).

Географія событія приведена во второмъ варьянтѣ точнѣе, такъ какъ изъ Величка видно, что пиръ у Хмельниц-

каго происходилъ въ Чигиринѣ, а грамота скрывалась у Барабаша въ Черкасахъ ¹⁾).

Конецъ перваго варьянта намекаетъ уже на Жолтоводскую битву, передъ которою убитъ былъ Барабашъ, въ то время, когда предводимые имъ реестровые козаки стали переходить на сторону Хмельницкаго.—Отдача семейства Барабаша въ плѣнъ туркамъ поэтической вымыселъ думы.

2.

ВИТВА НАДЪ ЖОЛТЫМИ ВОДАМИ.

1648.

(Дума).

А.

1. Чи не той-то хміль, що коло тичин вьється?
Гей той-то Хмельницький, що з ляхами бьється.
Гей поїхав Хмельницький ів Жовтому Броду,
Гей не один лях лежить головою в воду.
5. Не пий, Хмельницький, дуже той Жовтої води:
Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди,
«А я ляхів не боюся і гадки не маю,
За собою великую потугу я знаю,
Іще орду за собою веду,—
10. А все вражі ляхи на вашу біду.»
Утікали ляхи, погубили шуби...
Гей не один лях лежить, вищірівши зуби!
Становили ляхи дубові хати,
Прийдеться ляшенькам в Польщу утікати!

---

¹⁾ Любопытно, что Максимовичъ, печатая второй варьянтъ, поправилъ думу, сообразно своимъ предположеніямъ, что Хмельницкій былъ въ Черкасахъ, а грамоту добывалъ изъ Чигирина,—невѣрность чего призналъ самъ впоследствии въ письмахъ о Хмельницкомъ. Мы восстановили первоначальный текстъ думы по выноскамъ Максимовича. (Нар. Южнор. пѣсни, 1849, 64).

15. Утікали ляхів де-якїї повеи,
Їли ляхів собаки і сірії вовки.
Гей там поле, а на полі цвіти:
Не по однім ляху заплавали діти.
Гей там річка, через річку глиця:
20. Не по однім ляху зісталась вдовиця.

(Максимовичъ, Укр. нар. пѣс. 1834—II—96—Pauli I, 138).

Б.

1=1 А, 2=2 А.

3. Чи не той-то хміль, що по ниві грає?
4. Ой той-то Хмельницькій, що ляхів рубає.
5. Чи не той-то хміль, що у пиві кисне?
6. Ой той-то Хмельницькій, що лашеньків тисне.
7=3 А... въ золотому.... 8=4 А. 9=5 А... золотий... 10—
12=6—8 А 13=9 А.. татарськую... 14—16=10—12 А. 17=13
А... собі... 18=14 А. 19=15 А... вражі... 20—24=А 16—20.

(Ч. О. И. и Д. 1863, III 4—5).

Пісня эта говорить о первой побѣдѣ, одержанной Хмель-
ницкимъ надъ польскими войсками въ урочищѣ Жолтыя Воды
(1649).—Въ нынѣшней Херсонской губ., Александрійскаго
уѣзда, гдѣ находятся три балки, носяція названіе Жолтыхъ.
Побѣда была одержана при помощи Перекопской орды.

В.

1. Ой то ляхи гайдамахи
Вкраїну зрубали,
Течуть річки кєрвавїі
Темними лугами.
5. Ступай коною підо мною
Широко ногами,
Ідуть ляхи—гайдамахи
В погоні за нами.

*

- Летить орел по над хутір,
10. А в повітру вьєтсі,
Ой там, ой там бідний козак
С поляками бьєтсі.
Ой годі вам, вражі ляхи,
Руську кровцю пити,—
15. Неєден лях молоденький
Посиротив діти.

(Підгір'є ок. Станиславск. Зап. В. Велошнюкь).

Въ этой пѣснѣ только конецъ сходенъ съ предыдущими вариантами. Въ началѣ же козаки представляются не побѣдителями, а побѣжденными и преслѣдуемыми ляхами,—которыхъ пѣсня зоветъ, по смѣшенію понятій, какъ это часто бываетъ въ галицкихъ пѣсняхъ, гайдамаками.

3.

УГНЕТЕНІЄ УКРАИНЫ ЖИДАМИ—АРЕНДАРЯМИ И ВОЗСТАНІЄ.

1648.

(Дума).

А.

1. Як од Кумівщини да до Хмельнищини,
Як од Хмельнищини да до Брянщини,
Як од Брянщини да й до сѣго ж то дня,
Як у землі кралевській да добра не було:
5. Як жида—рандарі
Всі шляхи козацькі зарандовали,
Що на одній милі
Да по три шинки становили.
Становили шинки по долинах,
10. Зводили щогли по високих могилах.
Іще ж то жида-рандарі
У тому не перестали:

- Да пійди до жида-рандара да поступи ёму часть оддаты,
45. Щоб позволив на річці риби вловити,
Жінку свою з дітьми покормити.
Тогді-ж то один козак мимо кабака іде,
За плечима мушкет несе,
Хоче на річці утя вбити,
50. Жінку свою з дітьми покормити.
То жид-рандар у кватирку поглядає,
На жидівку свою стиха словами промовляє:
«Ей жидівочко-ж моя Раса!
Що сей козак думає, що він у кабака не вступить,
55. За денежку горілки не купить,
Мене, жида-рандара, не перепросить,
Щоб позволив ёму на річці утя вбити,
Жінку свою з дітьми покормити.»
Тогді-то жид-рандар стиха підходить,
60. Кобака за патлі хватає.
То козак на жида-рандара скося, як ведмідь, поглядає,
Іще жида-рандара мостивим паном узиває:
«Ей жиду, каже, жиду-рандаре,
Мостивий пане!
65. Позволь мині на річці утя вбити,
Жінку свою з дітьми покормити.»
Тогді жид-рандар у кабака входить,
На жидівку свою стиха словами промовляє:
«Ей жидівочко ж моя Раса!
70. Буть мині тепер у Білій Церкві наставним равом:
Назвав мене козак мостивим паном.»
Тогді-то у святий божественний день у четверток,
Як жиди-рандари у Білу Церкву на сейм збирались,
Один до одного стиха словами промовляли:
75. «Ей жиди ж ви, жиди-рандарі!
Що тепер у вас на славній Україні слышно?»
«Слышен», говорить, «тепер у нас гетьман Хмельницький:
Як од Білої Церкви да до славного Запорожа

- Не така стоїть жидівська сторожа!»!
80. Тоді обозветься один жид Оврам
(У того був невеликий крам,—
Тільки шпильки да голки,
Що ходив по-за Дніпром да дурив козацькі жінки):
«Ей жида ж ви, жида-рандарі!
85. Як із Низу тихий вітер повіне,
Вся ваша жидівська сторожа погине».
- Тоді ж то як у святий день божественний у воторник
Гетьман Хмельницький козаїв до сходу сонця у поход
виправляв
- І стиха словами промовляв:
90. «Ей козаки ви, діти друзі!
Прошу вас добре дбайте,
Од сна вставайте,
Руський Очинаш читайте.
На славу Україну прибувайте,
95. Жидів-рандарів у пень рубайте,
Кров їх жидівську у полі з жовтим піском мішайте,
Віри своєї Християнської у поругу не подайте,
Жидівському шабашу не польгуйте».
- Отоді-то всі жида-рандарі догадливі бували,
Усі до города Полонного повтікали.
Тоді-то Хмельницький на славу Україну прибував,
Ні одного жида-рандара не заставав.
Тоді-то Хмельницький не пишний бував,
До города Полонного прибував,
105. Од своїх рук листи писав,
У город Полонного подавав,
А в листах прописував:
«Ей Полоняне, Полонянська громада!
Коли б ви добре дбали,
110. Жидів-рандарів міні до рук подали.»
Тоді-то Полоняне йому одписали:
«Пане гетьмане Хмельницький!

- Хоть будем один на одному лягати,
А не можем тобі жидів-рандарів до рує подати.»
115. Отогді-то Хмелницький у другий раз листи писав,
У город Полонного подавав:
«Ой Полоняне, Полонянська громада!
Нехороша ваша рада.
Єсть у мене одна пушка Сирота,—
120. Одчиняться ваші залізні широкі ворота.»
Тогді-то як у святий день, божественний четверток
Хмелницький до сходу сонця уставав,
Під город Полонное ближєй прибував.
Пушку Сироту упереду постановляв,
125. У город Полонного гостинця подавав.
Тогді-то Жиди-рандарі
Горким голосом заволали:
«Ей Полоняне, Полонянська громада!
Колиб ви добре дбали,
130. Од Польщі ворота одбивали,
Да нас за Вислу річку хоч у одних сорочках пускали!
То б ми за річкою Вислою пробували,
Да собі дітей дожидали,
Да їх добрими ділами науцали,
135. Щоб на козацьку Україну і кривим оком не по-
глядали.»
Отогді-то козакам у городі Полонному дана воля на три
часа с половиною:
«Пийте гуляйте,
Коло жидів-рандарів собі здобу хорошу майте.»
Тогді-то козаки у городі Полонному пили-гуляли,
140. Здобу хорошу собі коло жидів-рандарів мали;
Обратно на славу Україну прибували,
Очертом сідали,
Сребро й злато на три часті пабвали:
Первую часть на Покрову Січовую да на Спаса Межи-
горського оддали,

145. Другу часть на меду да на оковитій горілиці пропивали,
Трейтю часть между собою, козаками, пайвали.

Тогді-то не один козак за пана гетьмана Хмельницького
Бога просив,

Що не один жидівський жупан зносив.

(Зап. въ Александровкѣ. Сосниц. у. Черниг. г., отъ Андрея Шута. Кулишъ, Зап. о Юж. Руси. Т. I стр. 56—63).

Б.

1. Земле Польска, Україно Подольска!
Та вже тому не річок і не два минає,
Як у християнській землі добра немає,—
Як зажурилась та й заклопоталась бідна вдова;
  5. То то не бідна вдова,—то королевська земля:
Що стали жиди великий одкуп давати—
Стали один од одного на милю оранди становити....
Як іде український козак, то й корчму минає,
А жид вибігає, та українського козака за чуб хватає,
  10. Та ще ёго двома кулаками по потилиці затинає:
«Козаче—левенче! за що я буду ляхам рату платити,
Що ти мимо корчми йдеш,
Та й корчму минаєш?»...
Коло українського козака всю зброю одбирає...
  15. А на Україні козак за жидом помагає.
Ще ёго й вельможним паном називає.
А жид до жидівки словами ирмовляє:
«Хазяйбо моя, Рейзю!
Якої-то я на Україні слави заживав,
  20. Що мене козак український ще й вельможним паном
називав!»...
- Ще ж і тим жидове не сконтетували,
Що три річки в одкуп заупляли:
Одна річка—Копрочка,
Друга річка—Гнилоберезка,

25. А третя,—за Дніпром, Самарька...
Що мав би чоловік піти та риба піймати,—
То ще він до річки не добігає,
Уже він жидові за одкуп найкраще обіщає...
Ще ж і тим жидове не сконтетували—
30. Де була яка річка велика, мости в одкуп забрали:
Од верхового по два шаги брали,
А од пішого по шагу,
А од бідного старця, що він випросить,
То одбирали пшоно та яйця.
35. Як то був пан Хмельницький,
Житель Чигиринський—
Козак лейстровий,
Писарь військовий...
Як він сєє зачував,
40. То указ писав,
Император до рук подавав;
А Императору указ писав—
В Черваси до рук подавав...
А пан Хмельницький, житель Чигиринський,
45. Козак лейстровий, писарь військовий,
Як того указа до рук достав,—
На ринок вихожає, знамена виставляє,
Друзів, панів-молодців на грець великає:
«Друзі, панове-молодці, охотники, броварники!
50. Годі вам по броварях пива варити,
По винницях, та й по проваллях валяться,
Та йдіть ви жидів та ляхів з України згоняти,
То будете ви собі мать
Хоть на три дні хорошенько по козацькій погулять!»
55. Як почали друзі, панове—молодці
Жидів та ляхів з України зганяти,—
Та в которого не було драної невірної кожушини,
То й той надів жидівські кармазини!
Та вони собі хорошенько по козацькій похажали,

60. Та ще й по карманах срібні гроші мали.
Ще ж то рано—пораненьку в середу,
Як заняв пан Хмельницький поперед себе жидів череду:
Которі жида шабашували,
А которі до города Польського ¹⁾ утікали....
55. «Вже ж ти рабине, Мошку,
Бери на віз дошку;
А ти, Срулю,
Бери порох та пулю;
А ти, Чую, бери рушницю;
70. А ти, Гершку, бери підгерстя;
А ти, Ёсю, бери на поготову осю;
А ти, Шмулю, бери друччя та дзило;
А ти, Ицик, бери бичик.
Та будемо коні поганяти,
75. Та будемо од пана Хмельницького до города Польського
утікати.»
- А як був собі жид—старий Хвайдиш,
Та мав собі крам:
Шпилки та голви,
А третії люльки,
80. Та й той у клунки сьлав,
Та за ними біжав пішки...
І той старість свою потеряв—
Од пана Хмельницького утікав,
І той панові Хмельницькому ще й големи п'ятами на-
кивав!...
85. А як у Польське-город убралися,
Та стали жида Меєра на підслухи висилати:
Чи ще ж то далеко пан Хмельницький з військом при-
буває?
- А жидок Меєрко з глузду зпав,
Та ледве він і сам до города Польського припав.

---

¹⁾ Полонного.

- 90 А пан Хмелницький, житель Чигиринський,
Козак лейстровий, писарь військовий,
До Польського города прибував,
Та старими жидами орав,
А жидівками боронував,
95. А которії бували малі діти,
То він і віньми порозбивав.
Як узяти з Польського-города втікати,
Як узяти свого рабина Мошку проклинати:
«Бодай ти, Мошку, щастя й долі не мав,
100. Як ти по-багато на Вкраїні откупу брав!
А як би ти був, Мошку,
Та брав на Вкраїні откупу потрошку,
То б ми на Вкраїні проживали,
То нас би козаки українські вельможними панами на-
зивали!»
105. А як то був жид Янкель,
То він коло школи похочає,
Та по школі плаче-ридає:
«Школо наша, богомільнице!
Вже нам у тобі не бувати,
110. І тебе не продавати—
За тебе грошей не брати,
І в карман не ховати:
Треба тебе на Вкраїні покидати,
Та ще в тебе будуть козаки українські ср...,
115. Та ще в тебе будуть нескребені свині заганяти!»
Як стали од Польського—города до Случі-річки прибу-
вати,—
То пан Хмельницький, житель Чигиринський,
То він ночі не досипляє—
Коло Случі-річки ляхів і жидів доганяє.
120. Скоро догнав у вечері пізно—
І там стало повернутися тісно....
І там до них прибуває,

- Ще на козаків гукає, словами промовляє:
«Друзі, панове молодці! до Случі-річки прибувайте,
105. Жидів та ляхів у цень рубайте,
І до їх по козацькій словами промовляйте:
Жиди та Ляхи, примічайте:
«От буде по той бік Случі ваше,
А по сей бік буде пана Хмельницького і наше!»
130. Як почали жиди та ляхи с паном Хмельницьким спо-
ляться,
Щоб пополам пива наварити:
То вже ж то бували лядські дрова,
А Хмельницького вода,—
То був жидівський ячмінь,
135. А Хмельницького хміль....
То як пива наварили,
Тоді Хмельницькому славу на віки сотворили!
Та хотя ж то був пан Хмельницький, житель Чигирин-
ський,
Бозак лейстровий, писарь військовий,—
140. Лицарь добрий, та помер,
А тільки ёго слава козацька-молодецьва
Не вмере, не поляже:
Та буде вона славна міжду друзями-молодцами
Од нині й до віку!
145. Даруй, Боже, всёму миру живому і нам на здоровья,
Та на многії літа
Од нині й до віка!

(Зап. въ Жаботинѣ Ѡ. Штаагеѣ).

В.

1—4=1—4 Б. 5=5 Б..... вродевска....., 6=6 Б 7=7 Б.....
оренди..... 8—22=8—22 Б. 23=23 Б..... Каірочка, 24—28
=24—28 Б. 29=29 Б..... жидове..... 30—47=30—47 Б

48=48 А П... на герць... 49—54=49—54 Б. 55=55 Б...
начали..... 56—62=56—62 Б. 63=63 Б..... шабасували,
64—65=64—65 Б. 66=66 Б... на воз.. 67—68=67—68 Б
69=69 Б... Іцю... 70=70 Б... підгестр, 71=71 Б 72=72
Б..... Шмілю..... бери дричча..... 73—75=73—75 Б. 76=76
Б... Хваім... 77=77 Б... врамок... 78=78 Б Гапейки...

(Изъ рукописн. сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Дума эта чрезвычайно характерно передаетъ причины, вызвавшія козацко-народное возстаніе при Хмельницкомъ.

О томъ, что евреи держали въ откупъ проѣзжія дороги и брали на нихъ мыта, ровно какъ и на торгахъ, свидѣтельствуютъ множество актовъ: (В. Антоновичъ и К. Козловскій, Грамоты В. Кн. Литовскихъ, Кіевъ. 1868, стр. 88, 106, 111, 145). Что евреи арендовали у пановъ церкви, видно изъ актовъ и показаній современниковъ, (Памятн. Кіевск. Коммис., т. I, отд. 2, стр. 96, Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza etc. Wydał K. Wl. Wóycicki, Warszawa. 1846, т. I, 245, 255. Акты Южной и Западной Руси, III, 278).

О еврейскихъ притѣсненіяхъ говорятъ современники полякъ и москвичъ почти буквально словами думы: Безъименный авторъ Мемуаровъ, изданныхъ Войццикимъ, подъ 1640 г., сожалься объ уничтоженіи козачества, передаетъ слѣдующее: «все это случилось изъ за желанія старость и пановъ-дѣдичей увеличить свои доходы въ Украинѣ. Они назвали жидовъ и всѣ безъ исключенія доходы отдали имъ въ оренту, въ томъ числѣ и церкви, ключи отъ которыхъ хранились у жидовъ; кто желалъ вѣнчатся, или крестить ребенка, тотъ долженъ былъ платити пошлиму жиду-арендарю. Это наскучило хлопамъ до того, что они взбунтовались и соединились съ козаками, омывши шляхетскою кровью всю страну и вырѣзавши своихъ пановъ, наполнили всю Украйну огромными толпами однихъ хлоповъ.»

Въ запискѣ дьяка Григорія Кунакова, который по указу Алексѣя Михайловича, «довѣдывался о черкасской войнѣ, и

всякихъ вѣстѣй, которыя годны Московскому государству»,— между прочимъ сказано: «Да черкасомъ же де сверхъ того было разореніе отъ жиловъ, которые держали въ ихъ мѣстехъ отъ пановъ аренды. И тѣ де жиловы ихъ черкасы грабили и наругались надъ ними всячески: *только который черкашанинъ укурить вина или сварить пиво или медъ, не являсь жиловъ, или противъ жида учнетъ говорить, не снявъ шапки*, и жиловы де за то, *спримытываяся къ нимъ за помятыя*, ихъ грабили и разоряли, животы ихъ отнимали и жонъ и дѣтей въ работу имѣли насильствомъ.» (Акты Ю. и З. Р. т. III, 278). Сравни въ думѣ: А. ст. 50—60, и дальше думу № 4.

Особенно тяготился народъ украинскій заарендованіемъ рѣкъ и угодій запорожскихъ послѣ Остриянинскаго возстанія: на рѣкахъ Самарѣ, Саксаганѣ, Гнилой, Пробойной и Каирѣ (по вар. Б;—въ вар. А невѣрно Будеска). Рѣчки эти поименованы въ числѣ запорожскихъ угодій у Величча, т. III, 474—75, 78, 482.

Сеймы еврейскіе дѣйствительно бывали изъ представителей кагаловъ. См. книга—городская 1706 года, № 2242, листъ 44: еврейскій сеймикъ въ Полонномъ для избранія еврейскаго писаря Волынскаго воеводства, овручская городская 1774 г., № 3268, л. 428, 432: распоряженія раввиновъ о распредѣленіи кагаловъ.

О бѣгствѣ евреевъ изъ Украины въ началѣ возстанія Хмельницкаго рассказываетъ современникъ Заславскій, раввинъ: «Евреи, жившіе на правомъ берегу Днѣпра, получили перваго дня зеленыхъ святокъ двойное горестное извѣстіе: о смерти короля и о приближеніи возстанія. Тогда они бросились бѣжать, какъ попало. Повсемѣстно пути были покрыты семействами бѣглецовъ; они тащили за собою дѣтей, старцовъ и больныхъ, покинувъ свои дома и богатства и думая только о сохраненіи жизни. Происшествія эти вездѣ повторялись съ различными, но всегда грустными обстоятельствами: въ Острогѣ, Константиновѣ, Немировѣ, Тульчинѣ, Барѣ. Тѣ, которые не будучи въ состояніи бѣжать, были настигнуты врагами, по-

гибали безъ надежды спасенія. Многіе города, попавшись во власть русскихъ, были омыты кровью жителей (евреевъ), истребляемыхъ съ жестокостью, неслыханною даже у иныхъ варварскихъ народовъ.* (Четыре года войны поляковъ съ русскими и татарами 1648—1652. Кіевъ. 1868 изъ неофиц. части Кіевск. губ. Вѣд. стр. 12—13).

Полонное (мѣст. въ Новогр. Вол. уѣздѣ) было сборнымъ пунктомъ бѣглецовъ въ началѣ возстанія Хмельницкаго. Twaadowski, Wojna Domowa ч. I, стр. 19).

Названіе украины «землей королевской». (Вар. А, В) «землей польской» (вар. Б.) говоритъ въ пользу того, что дума эта сложилась въ первое время Хмельниччины, когда еще на Украинѣ не было мысли объ отторженіи отъ Польши. Стихи же 1—4 варианта А показываютъ, что онъ долго держался на правомъ берегу Днѣпра, остававшемся подъ властію Польши до третьяго ея роздѣла, и оттуда перешелъ на лѣвый, гдѣ и записанъ. Кумівщина—время несчастной для козаковъ битвы подъ Кумейками, рѣшившей судьбу козацкаго возстанія подъ предводительствомъ Павлюка, въ 1637 г., а Брянщина, можетъ быть, Браниччина, т. е. эпоха раздѣловъ Польши, когда на правомъ берегу играли большую роль Браницкіе. Впрочемъ, стихи эти складомъ сильно отличаются отъ остальныхъ и кажутся намъ искусственными.

4.

КОРСУНСКАЯ ВИТВА.

1648.

(Дума).

А.

..... 1)

1. Ой обозветься пан Хмельницький,
Отаман-батько Чигиринський:

---

1). Начало этой думы (до 9-го стиха), забытое Ригоренкомъ, взято мною изъ варианта г. Копытько, напечатаннаго въ сборникѣ Украинскихъ пѣсень М. Максимовича (стр. 67). Примѣчаніе г. Кулиша.

- «Гей друзі, молодці,
Браття козаки запорозці!
5. Добре дбайте, барзо гадайте,
Із ляхами пиво варити зачинайте.
Лядський солод, козацька вода,
Лядські дрова, козацькі труда».
Ой с того пива
10. Зробили козаки з ляхами превеликез диво.
Під городом Корсунем вони станом стали,
Під Стеблевым вони солод замочили;
Ще й пива не зварили,
А вже козаки Хмельницького з ляхами барзо посва-
рили:
15. За ту бражку
Счинили козаки з ляхами велику дражку;
За той молот
Зробили ляхи с козаками превеликий колот;
А за той незнать-який квас
20. Не одного ляха козак, як-би скурвого сина, за чуба стряс.
Ляхи чогось догадались,
Від козаків чогось утікали,
А козаки на ляхів нарікали:
«Ой ви, ляхове,
25. Пеські синове!
Чом ви не дожидаєте,
Нашого пива не допиваєте?»
Тогді козаки ляхів доганяли,
Напа Потоцького піймали,
30. Як барана звязали,
Та перед Хмельницького гетьмана примчали:
«Гей пане Потоцький!»
Чом у тебе й досі розум жіноцький?
Не вмів ти еси в Кам'янськiм Подільці пробувати,
35. Печеного поросяти, куряці с перцем та з шапраном
уживати,

- Которі бігли до річки Росі,
То zostалися голі й босі.
Обізветься первий жид, Гичик,
Та й хапається за бичик.
70. Обізветься другий жид, Шлёма:
«Ой я ж пак не буду па сабас дома!»
Третій жид озоветься, Оврам:
«У мене невеликий крам:
Шпильки, голки,
75. Креміння, люльки,
Так я свій крам
У коробочку склав,
Та козакам пятами наживав.»
Обізветься четвертий жид, Давидко:
80. «Ой брате Лейбо! уже ж пак із-за гори козацькі ко-
рогви видко!»
Обізветься пятый жид, Юдко:
«Нумо до Полонного утікати прудко!»
Тоді жид Лейба біжить,
Аж живіт дріжить;
85. Як на школу погляне,
Ёго серце жидівське зівьяне:
«Ей школо ж моя, школо мурована!
Тепер тебе ні в пазуху взяти,
Ні в кишеню сховати,
90. Але ж доведеться Хмельницького козакам на срач, на
балаки покидати!»
Отсе, панове-молодці, над Полонним не чорна хмара
вставала;
- Не одна пані—ляшка удовою zostалась.
Озоветься одна пані—ляшка:
«Нема мого пана Яна,
95. Десь ёго звязали козаки, як-би барана
Та повели до свого гетьмана.»
Озоветься друга пані-ляшка:

*

«Нема мого пана Кардаша!
Десь ёго Хмельницького козаки повели до свого
коша.»

100. Озоветься третя пані-ляшка:
«Нема мого пана Якуба!
Десь (узяли) Хмельницького козаки та либонь повісили
ёго десь на дубі.»

(Записки о Южной Руси, т. I стр. 223).

Б.

1. Ой обозветься пан Хмельницькій
Отаман батько Чигиринській:
«Гей друзі-молодці,
Братья козаки запорозці!
5. Добре знайте, барзо гадайте,
Із ляхами пиво варити затирайте!
Лядській солод, козацька вода;
Лядські дрова, козацькі труда.»
Ой за тее пиво
10. Зробили козаки з ляхами превелике диво;
Ой за той пивний молот
Зробили козаки з ляхами превеликий волот;
Ой за той пивний квас
Не одного ляха козак, як би скурвого сина, за чуба
потряс.
15. Ой не верби-ж то шуміли, і не галги закричали,
Тож-то козаки із ляхами пиво варить зачинали.
Ой обозветься перва пані ляшка: «нема мого пана Грися!
Де-сь поїхав дивиться,
Як буде козацьке пиво вариться!»
20. Ой обозветься друга пані ляшка: «нема мого пана Яна!
Де-сь ізвязали козаки як-би барана!»
Ой обозветься третя пані ляшка: «нема мого пана Якуба!
Ой Якубе, Якубе!

Де-сь тебе з Жовтої води, з бистрої річки Прута, й до
віку не буде!»!

25. Ой не чорна хмара над Польщею встала:

То-ж-то не одна ляшка удовою стала!

Бо на праву середу

Заняли ¹⁾ козаки ляхів так як-би череду.

Ой, которих гнали до Прута,

30. Була дороженька барзо крута;

Которих до Бузька,

Була дороженька барзо грузька;

А которих до Хотини,

То, біжучи, попотіли;

35. То кидали козаки ляхів у воду

К чортовій матері на прохолоду.....

«Ой вей-мір! обізветься первий жид Ідько,—

Ужеж пак із-за гори козацькі корогви видко»!

Побіг до шеоли швидко:

40. «Ой шеоло ж. моя, шеоло!

Чи тебе продати,

Чи в карман забрати,

А чи тому пану Хмельницькому,

Отаману батьку Чигиринському,

45. На срач подарувати?»

Ой обозветься другій жид Абрам:

«Ой я маю вельми дорогий крам:

Шпилки й голки,

Креміння й люльки.

50. Ой я свій крам у коробочку склав,

С козаками п'ятами наївив!»!

Ой обозветься третій жид Шлёма:

«Ой я ж пак не буду на шабас дома»!

Гей обозветься пан Хмельницькій,

55. Отаман батько Чигиринській:

---

¹⁾ Гнали. Закревскій. Старосв. бандуриста стр. 181.

•Гей друзі-молодці,
Братья козави запорозці!
Добре знайте, барзо гадайте,
Од села Ситників до города Корсуня шлях канавою пере-
копайте,

60.   Потоцького піймайте,
Мені в руки подайте!»
Гей Потоцькій, Потоцькій,
Маеш собі розум жіноцькій!
Не годишся-ж ти воєвати!

65. Лучче-ж тебе до пана Хмельницького оддати
Сирої кобилини жувати,
Або житнєї соломахи бузиновим молоком запивати!

(Максим, сб. укр. пѣс., 1849, I, 67--71).
Тоже Закревскій Старосв. бандур. стр. 181.

Въ извѣстной битвѣ подъ Корсунемъ (15 Мая 1648) великій гетманъ коронный Николай Потоцкій былъ взятъ въ плѣвъ и отданъ татарамъ. Въ зиму передъ возстаніемъ Хмельницкаго Потоцкій, дѣйствительно былъ, въ Подоліи.

Въ изображеніи смятенія евреевъ дума эта приближается къ вышеприведенной думѣ: Угнетеніе Украины.

5.

ПАНИ ПОТОЦКАЯ.

1648.

1. Засвистали козаченьки в поход с полуночі:
Заплакала Марусенька свої чорні очі.
— «Не плач, не плач, Марусенько, возьмемъ ты з собою,
Як будемо відізжати в чужю сторону.»
- 5, «Ой їдь, та їдь, мій миленький, та не забавляйся,
На конику вороненькімъ назадъ ворочайся!»

- «Ой Бог знає, Бог відає, чи я повернуся:
Кінь вороний на подвір'ю чогось іспіткнувся!»
Ой шли ляхи на три шляхи, дороги питали:
10. «Сли сюда козаки йшли, чи ви не видали?»
Всі поляки які йшли, по три коні мали,
Хвалилися поляченьки, що в'ни звоювали.
«Ми підемо, пане брате, козаків рубати,
А як прийде зла година, будем утікати»
15. Розплачеться, розтузиться Потоцького жсна:
«Чи ж я тобі, пан Потоцькій, давно не товкла?»
Давно уже, ти Потоцькій, з козаки воюеш,
Ти козаків не звоюеш, свою силу згубиш!»

(Ч. О. И. и Д., 1863, III, 25).

Общій мотивъ козацкой семейной пѣсни примѣненъ
здѣсь къ женѣ плѣнненого Потоцкаго.

6.

ПОВѢДЫ ПЕРЕВІЙНОСА.

1648.

A.

1. Не дивуйтеся, добрі люде,
Що на Україні повстало:
Ой за Дашевом, під Сорокою,
Множество ляхів пропало!
5. Перебійніс водить не много,—
Сімь сот козаків з собою,
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою.
Ой пийте, ляхи, води калужі,
10. Води калужі болотняніі,
А що пивали по тій Україні

- Меди та вина ситнії.
Зависли ляшки, зависли,
Як чорна хмара на Вислі,
15. Ляцькую славу загнав під лаву,
Сам бравий козак гуляе.
Нуте, козаки, у скоки,
Заберемося під боки,
Заженім ляшка, вражого сина,
20. Аж за той Дунай глибокий.
Дивують ляхи, вражії сини,
Що ті козаки вживають:
Вживають вони щуку рибаху,
Ще й соломаху з водою.
25. Ой чи бач, ляше, як козак пляше
На сивім коню горою:
Мушкетом бере, аж серце в'яне,
А лях від страху вмирає.
Ой чи бач, ляше, що по Случ наше,
30. По Костяную могилу:
Як не схотіли, забунтовали,
Та й утерjali Вкраїну.
Ой чи бач, ляше, як пан Хмельницький
На жовтім піску підбився:
35. Від нас, козаки, від нас, юнаки,
Ні один ляшок не скрився:
Нуте ж, козаки, у скоки,
Заберімося у боки:
Загнали ляхів за річку Вислу,
40. Що не вернуться і в три роки!

(Зап. въ Тернопольск. у. Изъ Ч. въ И. О. И. и Д. Р. 1870. З, III, 1).

Б.

1=1 А. Гей не дивуйте..... 2=2 А. 3=3 А. Що за Да-
шевим..... 4=4 А. 5=5 ... просить..... 6—8=6—8 А. 9=9 А.
.....калюжі, 10=10 А. Води болотяній; 11=11 А..... на тій

Вкраїні» 12=12 А. 13=21 А... панки,... синки, 14=22 А.
.....що козаки..... 15—16=23—24 А. 17=33 А....., що наш....
18=34 А. 19=35 А. Од..... од..... 20=36 А. И..... вкриває.
21=25 А. 22=26 А..... коні..... 23=27 А. З..... стане.....
24=28 А... од жаху... 25—28=29—32 А. 29—30=13—14 А.
31. Не попустимо ляхви із Польщі,
32. Поки нашої живности.
33=37 А. Гей, ну,... гей, та.....34=38 А. 35=39 А. ....ляш-
ків геть аж за..... 36=40 А. не.....

(Лисенко. Збірн. україн. пісн. № 13, стр. 28).

В.

1—2=1—2 А. 3=3 Б. 4—18=4—18 А. 19=19 А. загнали
ляха..... 20—24=20—24 А. 25=25 А. Чи чуєш..... 26—27=
26—27 А. 28=28 А. Аж лях со..... 29=29 А. Чи чуєш...
30=30 А..... становую..... 31—32=31—32 А. 33=33 А.
Чи чуєш... 34=34 А.
35. З нами козави, з нами бурлаки,
36—38=36—38 А. 39=39 А. ....ляха, вражого сина,
40. Аж за той Дунай глибокий!

(Д. У. Пісень, Мартке, стр. 48, № 22).

Г.

1. Ой почувайте і повидайте,
2=2 А. 3=3 Б. 4=4 А. 5=5 Б. 6=6 А. Трох козаченьків....
7—8=7—8 А. 9=9 Б.
10. Болотнянії.
11=11 Б. 12=12 А.
13. Та почім козак славен?
14. Найвся риби і соломахи з водою,
15=23 Б. 16=28 А. ....од духу..... 17=31 А. ....що....
18=34 А. 19. Семи козаків, добрих юнаків,
20. Та й за Вислою не скрився

- 21=25 А. ....що....
22. На воронім коню перед тобою?
23. Ти, ляше, злякнеш, іс коня спаднеш,
24. Сам присиплишся землею.
25—28=29—32 А.
29. Ой нависли ляхи, нависли,
30. Як ворони на вишні....
31=31 Б. ....ляхові Полці 32=32... Б.

(Кулиш., Зап. о Ю. Р. I, 271—272. Записано въ с. Субботово, Чагрин. у., Київ. губ).

Д.

- 1—2=1—2 А. 3=3 А. Ой під..... 4=4 А.... ляшків....
5—9=13—17 А. 10=18 А..... у..... 11—12=19—20 А.
13=25 А. Дивися..... 14=26 А. 15=27 А. Бескетом.....
16=28 А. Аж лях зо..... 17=33 А. Дивись..... 18=34 А.
19=35 В. 20—22=36—38 А. 23=39 В. Уже.... ляшка,....
24=40 В.

7.

СМЕРТЬ ПЕРЕБІЙНОСА.

А.

1. Ой лугами да берегами да зелені віти:
Да засідають ляхи, да засідають пани Перебійніса вбити.
А Перебійніс того й не гадає,
Да мед вино попиває.
5. Ой одсунув пан Перебійніс покутню кватирку—
Аж гуляють ляхи, аж гуляють пани, да по ёго ринку.

(Максим. Укр. нар. п'єсн., 1834, 101).

Б ¹⁾.

1. Ой не дали Перебійнісу
Да вечеряти сісти,

---

¹⁾ Какъ бы продолженіе А.

- Ой прийшли Перебійнісу не мудрі вiсти:
«Стережися, Перебійнісу,
5. Тієї чорної гати:
Ой іде ляхів сорок тисяч,
Хотять тебе взяти.»
Ой крикне пан Поробійніс
На хлопця малого:
10. «Обігай, хлопче, обігай, малий,
От хати до хати,
Ой дай же ти, малий,
Всім возаченькам знати.»
Ой крикнув пан Перебійніс
15. На хлопця малого:
«Осідлай, хлопче, осідлай, малий,
Коня вороного,
А собі, хлопче, а собі, малий,
Хоч полового!»
20. Ой не дали да Перебійнісу
На кониченька спасти,
Як узяв ляхів, як узяв панів,
Як снопиків власти;
Ой не дали да Перебійнісу
25. На кониченька сісти,
Як узяв ляхів, як узяв панів
На капусту сітки;
Ой гляне пан Перебійніс
30. На лівую руву:
Да не вискочить ёго кiнь вороний
Із лядського трупу.
Ой гляне пан Перебійніс
На правее плече:
35. Аж із ляхів, аж із панів,
Кровавая річка тече.

(Лукаш., Малоросс. нар. Думы и пѣсн., 1836, 32—33).

В.

1. Ой не розвивайся ти, зелений дубе,
    Бо на завтра мороз буде;
    Ой не розвивайся, червона калино,
    Бо за тебе, червона калино, не один тут згине.
5. Ой лугами та берегами розвивалися віти:
    «Хочуть тебе, Перебійносе, та ляшеньки вбити».
    —Ой я-ж ляхів, вражих жидів, я їх не боюся;
    Бо я з ними іще по-лицарські побьюся.
    «Бережися, та пан Перебійніс, од темного лугу:
10. Їде ляхів сорок тисяч, буде велика потуга!
    Ой бережися, Перебійніс, від гори Шамати!»
    —Не боюся від гори Шамати:
    Єсть у мене козаченьки, один буде сотню гнати.
    Ой того Перебійніс зовсім й не гадає;
15. Веде коня в нову станю, сам в куріні гуляє.
    Ой відсуне та пан Перебійніс від ринку квартиру—
    Аж бігають ляхи, як шашки по ринку.
    Й ой крикнув же та пан Перебійніс на джуру малого:
    «Ой виводь, джура, та виводь, малий, коня вороного,
20. А собі, джуру, й собі, малий, старого гнідого;
    Та підтягай, джуру, та підтягай, малий, тугенько попруги,
    Й та підцілайся, джура, під ляшенька потуга (?).»
    Ой та не вспів же а пан Перебійніс на коника сісти,
    Як почав ляхів, вражих синів, на капусту сікти;
25. Й ой як повернеться та пан Перебійніс на правую руку,
    Й аж не вискочить ёго вінь вороненький із ляхського
    трупю;
- Й ой повернеться та пан Перебійніс на правее плече,
    Й аж назад ёго каша вороного кровавая річка тече;
    Й ой як оглянеться та пан Перебійніс на джуру малого,
30. Й аж кладе джура, кладе малий, ще лучче від ёго.
    Й ой уже ж догнали ляхів, вражих синів, та до річки
    Жуліни,

- Й ой уже ляхи, вражі сини, джуру й уловили;
Й ой стали джурі та пальці крутити:
— Скажи, джура, скажи, малий, й та чим Перебійніса вбити?
35. «Й ой відріжте й або відірвіте й та срібного вгудзя,—
Й то чи не вб'єте, або чи не скараєте вірного мого друга.»
— Й ой не схотів же ти міні, хлопку, хлопкувати,—
Й будеш же ти ляхам стадо напувати.
«Й ой рад би я тобі, пане Перебійнісе, хлопкувати,
50. Та угнались ми далеко за ляхами, й доведеться погибати.»
(Зап. В. Вареникъ въ Черноморщинѣ. Метл., народн. Южнор.
пѣсни, 402—403).

Г.

1. Ой не шуми луже дуже, і ти зелений дубе!
Бо під тобою, зелений дубе, вся баталія буде!
Ой за лугами, за берегами зхилилися віти:
Засідають вражії ляхи Перебійноса вбити.
5. «Ой я ляхів, ой я панів не боюся:
Є ще в мене кінь буланый, з ляхами поб'юся».
Ой як же поїхав козак Перебійніс до куми риби їсти,
Аж прибігають із-під Дашева препоганії вісти;
Ой як гляне козак Перебійніс у квартиру,—
10. Бігають ляхи, вражі сини, як шашки по ринку;
Ой як крикне козак Перебійніс на джуру малого:
«Ой сідлай, джуру, ой сідлай, малий, міні буланого,
Собі-ж сідлай другого, гнідого старого;
Та підтягай, малий джуру, та попруги стуга,
15. Бо буде-ж нам, малий джуру, велика потуга!
Ой не вспів же та козак Перебійніс та на коня спасти,
Як узав ляхів, вражих синів, у снопи власти;
Ой як оглянеться козак Перебійніс та на лівее плече—
Аж із під Дашева та до Вохова кривавая річка тече;
20. Ой оглянеться та козак Перебійніс та на правую руку—
Аж не вискочить ёго буланенький із-під лядського трупу;

- Ой оглянетъся козакъ Перебійніс та на джуро малого—
Аж кладе джуро, кладе малий, ще лучче за нѣго.
«Ой поїдьмо, малий джуро, та на Сорочу могилу;
25. Одвідаем, джуро малий, вражу лядську силу.»
Не вспів козакъ Перебійніс та до могили доїхати,
Як узав джуро, та узав малий, пістолі заряджати;
Ой не вспів козакъ Перебійніс на могилу зїздити,
Як узав джуро, та узав малий, з пістолів палити...
30. Й ой тепер же ляхи, й ой тепер же пани, ви слави
зажили,
Що неживого Перебійніса під могилою положили.

(Зап. тїмъ же. Метлинск., нар. Южнор. цїсни, 400).

Максимъ Кривонось или Перебійніс—знаменитый предводитель «загоновъ», т. е. крестьянскаго возстанія при Хмельницкомъ въ 1648 г. Н. И. Костомаровъ, на основаніи печатныхъ и рукописныхъ матерьяловъ, говоритъ о немъ такъ: «Сперва онъ высказалъ себя въ Переяславлѣ, перебилъ тамъ іудеевъ и поляковъ, перешелъ на правый берегъ Днѣпра, прошелъ за Бугъ, взялъ Ладыжинъ, Бершадъ, Верховку, Александровку, вездѣ истребилъ католиковъ и іудеевъ; двадцатаго іюня подходилъ къ Тульчину и отошелъ отъ него, а 21-го іюня козаки явились туда въ большомъ числѣ: военные люди, находившіеся въ замкѣ, вступили въ бой и были обращены въ бѣгство. 22 іюня козаки взяли Тульчинскій замокъ приступомъ и перерѣзали въ немъ всѣхъ, не разбирая ни пола, ни возраста: тогда погибъ и (владѣлецъ, князь) Четвертинскій, а жена его сдѣлалась женою козака (Остапа Павлюка, начальника другаго загона). Сошедшись съ Ганджею, который бралъ и Тульчинъ, а также Кривошапкою, Кривонось истреблялъ пановъ и жидовъ на Подольи. «Вся эта сволочь, говоритъ современный поэтъ польскій, состояла изъ презрѣннаго мужичья, стекавшагося на погибель пановъ и народа польскаго». Были взяты города: Красный, Брацлавъ. 7 Іюля Кривонось взялъ Винницу. По всей Подольи, до самой Горыни,

панскіе замки, города, мѣстечки лежали въ развалинахъ. Дворяне толпами бѣжали за Вислу, и ни одной шляхетской души не осталось на Подольи». (Богданъ Хмельн. 1870, I, 160—162. Подробности см. въ «Четыре года войны поляковъ съ русскими и татарами (1648—1652) или преслѣдованіе польскихъ израильтянъ», стр. 19—22 и Twardowski, *Woina domowa, Kalisz*, 1687, 15—16). По Твардовскому, во всей области Буга господствовалъ Кривоносъ. Здѣсь, на притокѣ Буга Соби, находятся и упоминаемые въ пѣснѣ Дашевъ и (могила) Сорока, въ нынѣшнемъ Липовецкомъ у. Киевск. губ. О могилѣ говорится у Фундуклея (Обозрѣніе могилъ, валовъ и городищъ Киевской губерніи, стр. 44): «Сорока, стоящая по правую сторону рѣки Соби, между мѣстечками Ильинцами и Дашевымъ. Судя по окружности, высота этой могилы могла простираться до 30 сажень; верхъ ея срѣзанъ».

Позже Кривоносъ двинулся къ сѣверу, гдѣ встрѣтился съ Іереміей Вишневецкимъ подъ Махновкою и, не смотря на то, что, по извѣстіямъ польскихъ хронистовъ, былъ разбитъ имъ, однакожь сжегъ Махновку, перебилъ доминиканскихъ монаховъ и отодвинулъ Вишневецкаго къ Россоловцамъ (нын. Староконст. у. Вол. губ.). Объ этомъ см. у Твардовскаго *op. cit.*, 18—23.

Выраженіе пѣсни: «по Случ наше» отвѣчаетъ границамъ козачества, опредѣленнымъ договоромъ Зборовскимъ. Самъ же Кривоносъ заходилъ дальше, такъ какъ онъ взялъ и Кременецъ, при сочувствіи ему русскихъ мѣщанъ. (Balinski i Lipinski, *Staroz.*, Polska II, 899).

Слова: «Хмільницкій на жовтѣмъ піску підбився» (вар. А. стр. 40)—намекъ на побѣду при Жолтыхъ Водахъ, послѣ коей и начались дѣйствія загоновъ.

Пѣсня 7 приведена тутъ только ради имени Перебийноса, которое вставлено вмѣсто Нечая. Конецъ Перебийноса былъ не таковъ, какъ Нечая. Максимовичъ говоритъ, что Максимъ Кривоносъ умеръ въ концѣ 1648 отъ бывшаго тогда повѣтрія (Обозр. город. полковъ и сотенъ, стр. 14). Въ бумагахъ Мак-

симовича есть указаніе на источникъ, откуда взято это извѣстіе. «Это лѣтопись, которой пользовался Мацѣевскій (Pamiętniki o dziejach, piśmienictwie i prawodawstwie slowian, 1839, II, 286, 314). Лѣтопись сія писана въ 17 столѣтіи и находится въ архивѣ львовской ставропигіи. Членъ оной Зубрицкій (правописаніе М-ча) хотѣлъ издать сію Лѣтопись. Сокращеніе оной въ Kwartalniku Naukowym (poszyt III).» Впрочемъ, не самъ Максимъ, но сынъ его былъ взятъ въ плѣнъ въ Острополѣ, но выпущенъ за выкупъ въ томъ же 1648 году. (Wojna domowa, 50).

8.

БѣГСТВО ШЛЯХТЫ ИЗЪ УКРАИНЫ.

1648.

1. Повіяли вітри все буйніі,
Пішли дворяне все смутніі,—
Берег з берегами, а круча з кручами—
Там дворяне проходили.
5. Кидають отчизну і свою дідизну,
Свої пасіки й левади.

(Въ Лубенскомъ у. Полт. губ. зап. Ст. Носъ).

Этотъ, въ сожалѣнію, короткій отрывокъ характерно изображаетъ бѣгство шляхты изъ Украйны послѣ первыхъ побѣдъ Хмельницкаго. Паника, овладѣвшая шляхтою послѣ Корсунской битвы, описана подробно у современниковъ: Ерлича, Твардовскаго и Стародубца Григорія Климова. Ерличъ говоритъ: «Какъ скоро шляхта кіевскаго воеводства узнала о Корсунской битвѣ, въ ту же минуту обратилась въ бѣгство, а женъ и дѣтей усаживали на возы, оставляя дома и все въ нихъ находившееся; спасая лишь души свои, они оставляли даже укрѣпленные замки въ мѣстечкахъ и селахъ, бѣжали на Волюнь и въ Польшу за Вислу. (Jerlicz, Liatorisec, I. 65, 68—69). Твардовскій говоритъ, что шляхтичи собирались бѣжать въ

Данцигъ и даже за море и предается сѣтованіямъ о морскомъ плаваніи и о негостепріимной чужбинѣ: Швеціи, Ирландіи и даже Исландіи. Самъ онъ между прочимъ говоритъ о собственномъ бѣгствѣ словами, которыя кой-гдѣ совпадаютъ съ нашей пѣсней: «въ эту минуту и я не ждалъ далѣе и предался бѣгству наравнѣ съ другими и, признаюсь, не лѣнливо..., захвативъ съ собою въ маленькомъ ящикѣ лишь мелкія вещицы и связки старыхъ бумагъ. О блаженной памяти *дядизно!* *О пасыка—дороже для меня, чѣмъ Гибла!* ¹⁾ Теперь ты очень далеко отъ украшавшаго тебя нѣкогда хозяина». (Wojna Domowa, I. 34, 36).

9.

ПѢСНИ ОВЪ ОЧИЩЕНІИ УКРАИНЫ ОТЪ ПОЛЯКОВЪ.

1648.

I.

(Отрывокъ).

A.

1. Та не мае лучше, та не мае краще,
2. Як у нас на Вкраїні:
3. Та не мае ляха, та не мае пана—
4. Не буде зміни.

(Костомаровъ, Богданъ Хмельницькій, 1870 т. III, стр. 353).

B.

1—2=1—2 A.

3 . . . . . жида

4 Не мае Уніи

(Тамже стр. 354).

---

¹⁾ Въ Сициліи было три Гиблы. Одна изъ нихъ славилась медомъ, воспѣваемымъ классиками (Virg, Eclog. 1. 55 et cet).

В.

1. Ой не буде лучше, ой не буде краще,
2=2 А.
3. Та не має жида, та не має ляха
4=4 Б.

(Максимовичъ. Народ. Укр. пѣсн. 1834 г. стр. 102).

2.

Розлилися круті бережечки, гей, гей, по роздолі,
Пожурилися славні козаченьки, гей, гей, у неволі.
Гей ви хлопці, ви добрі молодці, гей, гей не журіться,
Посідшайте коні ворониї, гей, гей, садовіться.

5. Та поїдем у чистее поле, гей, гей, у Варшаву,
Та наберем червоної китайки, гей, гей, та на славу;
Гей щоб наша червона китайка, гей, гей, не злиняла,
Та щоб наша козацькая слава, гей, гей, не пропала.
Гей щоб наша червона китайка, гей, гей, червоніла,
10. А щоб наша козацькая слава, гей, гей, не змарніла.
Гей у лузі червона калина, гей, гей, похилилася,
Чогось наша слава Україна, гей, гей, засмутилася.
А ми-ж тую червону калину, гей, гей, та підвімемо,
А ми-ж свою славу Україну, гей, гей, та развеселимо.

(Зап. въ д. Марьяновкѣ Херсонск. губ. Елисаветградск. у.).

Послѣ побѣдъ, одержанныхъ Хмельницею въ 1648 г., Украина первый разъ послѣ долгой борьбы почувствовала себя свободною отъ ляховъ. «Всѣ де, сказываютъ, ляхи въ бѣгахъ» передавалъ въ распросныхъ рѣчахъ Стародубецъ Григорій Климовъ (Акты Южной и западной Россіи т. III, стр. 215). Это чувство давно желанной свободы и выразилось въ пѣснѣ, фрагменты только которой дошли до насъ (№ 1).

Козаки имѣли надежду докончить побѣдами начатое дѣло освобожденія, хотя-бы для этого пришлось предпринять далекій походъ на Варшаву (пѣсня № 2). Надежды эти выска-

зываютъ самъ Хмельницкій въ разговорѣ съ польскими комисарами. Одинъ изъ нихъ Мясковскій передаетъ его слова слѣдующимъ образомъ: «я исторгну весь русскій народъ изъ польской неволи.... пойду сражаться за нашу православную вѣру. Вся чернь по Люблинъ и Краковъ поможетъ мнѣ.... Довольно съ насъ будетъ Украины, Волыни и Подоліи, довольно у меня выгодъ и богатства въ моей землѣ и въ моемъ княжествѣ, простирающемся по Львовъ, Холмъ и Галичъ. Ставши на Вислѣ, я скажу прочимъ Ляхамъ: сидите, молчите, ляхи! Туда я загоню всѣхъ дуковъ и князей, а если будутъ брыкаться и за Вислою, то я и тамъ ихъ найду. Во всей Украинѣ не останется ни одного князя, ни одного шляхтича....» Памятн. Кіевск. Комм. I. Отд. III, стр. 333.

10.

ВЕРЕМІЙ ВОЛОШИНЪ.

—Не знаю, якось там: Веремій Волошин, воїн.... Полковникъ козакамъ каже: «Се воюе не сотник, не полковник; се, видно, самъ гетьманъ Хмельницкій воюе.» Да отъ одинъ воїнъ отсее узнавъ, що се не гетьманъ Хмельницкій, а Веремій Волошин,

Которий у мене дванадцять літ за джуру пробував,
І всі мої звичаї познавъ,
Дак се за мою хлѣб-соль благодареніе мині отдавъ:
А правою рукою чуть мене пополамъ не перетявъ...
—Се, каже, польскій начальникъ. А білш нічого не скажу.
Тільки знаю, що сказано: «Полковниче Уманський» да
«Веремій Волошин.»

(Нар. Южнор. пѣсни А. Метлинскаго № 13 стр. 413).

Отрывокъ этотъ очень не ясенъ; въ немъ въ добавокъ спутанъ «полковникъ козацкій» съ «польскимъ начальникомъ.» Дѣло идетъ, какъ кажется, о томъ, что былъ въ числѣ сподвижниковъ Хмельницкаго какой то волохъ, который прежде служилъ у поляковъ. Въ то время дѣйствительно у поляковъ служило много волоховъ. (См. Рам. Wojcick., II, 157, Twarowski, I, 29. Памятн. Кіевск. Коммисс., т. I, часть III, 385).

*

Въ реестрахъ всего войска запорожскаго послѣ Зборовскаго договора 1649 г., изданныхъ О. М. Бодянскимъ. (Чт. въ М. О. Ист. и Др. 1874, 3—4) очень часто встрѣчаются возаки съ прозвищемъ Волошинъ,—напр. стр. 6, 7, 104, 132, 137, 140, 140 (последніе четыре въ Уманскомъ полку), 296, 300, 301 и т. д. Если только эпитеты: «полковникъ уманскій» и «Веремій Волошинъ» относятся къ одному лицу, то это можетъ быть Ганджа. При Хмельницкомъ были послѣдовательно три полковника уманскихъ: Ганджа, Штепка (Стефанъ) и Іосифъ Глухъ.

11.

ОСАДА ЗВАРАЗЖА.

1649.

А.

Поставлю я хижку,
Там на виріжку.
Виступцем тихо йду,
А вода по каменю, а вода по білому
Іще й тихше.
Засвічу я свічку,
Піду через річку;
Виступцем тихо йду *и проч.*
Ой, у тій хижці парубочки сидять,
Постольці мостють:
Виступцем *и проч.*
А в комірці дівочки сиділи,
Хусточки шили;
Виступцем *и проч.*
Пане Вишневецький,
Воевода крецький,—
Та виведу танчик
Сама молоденька, сама молоденька,
По німецькій.

(Острогожскъ, Ворон. губ. Метлинск., 294—295).

Б.

Ой там на моріжку
Поставлю я хижку,
Роступця,
Роступця, пане Кременецькій,
Воевода єгрецькій,
Да виведу танчикъ
Сама молоденькая по-німецькій.

Ой у тій же хижці дівочки сиділи
Дівочки сиділи, хусточки кроїли
Роступця.... и д.

Ой там на моріжку
Поставлю я хижку

Роступця.... и д.

Ой у тій же хижці парубки сиділи
Парубки сиділи, ножики гострили
Роступця.... и д.

(Борз. у. х. Петрушовка, зап. Ає. Маркевичь).

В.

1. Туп, туп, пане Кременецькій,
Заведи нам танчик—
А все по німецькій:
Що уступю, то улупю
5. Сухого деревце...
Накладу вогник,
Навару кашки,—
А що в ті кашці?
Жабяча лапка,—
10. Хтож її буде їсти?
Парубки, парубки.
Накладу вогник,
Навару кашки,

А що в ті кашці?
15. Лижечка масла,
Хто ж її буде їсти?
Дівочки, дівочки.

(Марковцы, зап. П. Кумановській. Изъ Станислав. повѣта въ Галич.).

Г.

Ой що то за хижка
Там на виріжку.
Виступцем,
Пане Вишневецькій,
Воеводо Грецькій,
Та виведи танчик
По-німецькій,
Під тою хижкою
Пани сиділи
Виступцем и т. д.
Пани сиділи,
Собака лупили
Виступцем и т. д.
Ножі поламали,
Зубами тягали
Виступцем и т. д.
Ой там на виріжку
Поставлю я хижку
Виступцем
Тихо йду,
А вода по каміню,
А вода по білому
Іще тихше!

(Костомаревъ, Богданъ Хмельницькій 1870, т. III, стр. 329 записана въ Воронежской губ).

Пісню эту поють во время весенней хороводной игры, называемой *виступець*. (Дѣвушки, при пѣніи каждого дву-

стишія, идутъ широкимъ кругомъ. Во время припѣва онѣ въ припрыжку то устремляются въ середину круга, направивъ булаки впередъ, что-бы столкнуться, то подаются назадъ. Чубинскій, Матерьялы, III, 85).

Въ игровую веснянку вставлены насмѣшки надъ Вишневецкимъ и польскимъ войскомъ, страдавшимъ отъ голода въ осажденномъ козаками Збаражѣ въ 1649 г. Князь Іеремія Вишневецкій страдалъ въ это время отъ раны въ ногѣ.

Польскіе современники говорятъ, что въ Збаражѣ ѣли лошадей, кошекъ и собакъ (Twardowski Wojna Domowa' I. 70; то же у Коховскаго Annalia Poloniae, I. 130, Wojcicki, Pamietniki etc II. 74). Что козаки пѣли во время осады Збаража оскорбительныя для осажденныхъ пѣсни и дразнили ихъ ругательствами, видно изъ Твардовскаго,—который передаетъ нѣкоторыя изъ нихъ: «почему вы до сихъ поръ не сдаетесь, задерживаете кормъ воронамъ и добычу татарамъ? зачѣмъ рвете напрасно кунтуши по валамъ и по крайней мѣрѣ на ночь не раздѣваетесь? Вотъ вамъ очковое, роговое, арены, ставщины, поемщины, пересуды и сухомельщины! Какъ стройно играютъ вамъ теперь дудки». Въ этомъ родѣ оскорбленія они повторяли до безконечности къ вѣщему угнетенію несчастныхъ осажденныхъ.» (Tward, W. D., ч. II, 57).

Наша пѣсня—одна изъ такихъ насмѣшекъ, которыми дразнили козаки польское войско и злѣйшаго своего врага, самаго энергичнаго вождя шляхты, князя Іеремію Вишневецкаго, во время осады Збаража.

12.

Н Е Ч А Й.

1650.

А.

1. Ой з-за гори високої, спід чорного гаю,
Ой крикнули козаченьки: «утікай, Нечая!»
—«Не бійтеся, не бійтеся, пали атамани:

- Поставив я сторожоньку усіми шляхами.
5. Як я маю, козак Нечай, звідси утікати,
Славу свою козацькою марне потеряти?»—
—«А я тебе, мій Нечаю, не убезпечаяу:
Держи собі коня в сідлі для свого звичаю!»
—«Ой е в мене Шпак, Шпак—от-то добрий хлонсць:
10. Ой той мені дає знати, коли утікати.»—
—«А я тебе, мій Нечаю, не убезпечаяу,
Держи собі шабелечку да під опанчею!
Коли придуть тебе ляхи, Нечаю, рубати,
Щоби-сь ся мав, мій Нечаю, чим обороняти.»—
15. —«Сідлай, хлопче, сідлай, малий, коня вороного,
Та побіжи в чисте поле, чи йде ляхів много?»—
Вертається малий хлопець аж із Полонного:
«Йде ляхків сорок тисяч, тільки без одного.»
А молодий козак Нечай на тоє не дбає,
20. Та с кумою, с Хмельницькою мед-вино кружає;
Бо поставив козак Нечай три сторожі в місті,
А сам пішов до кумоньки щуку рибу зїсти.
Ой погляне козак Нечай за тихії води:
Йде ляхків сорок тисяч хорошої вроди.
25. Подивиться козак Нечай в горішну кватирку:
Ходить ляхків, вражих синів, як курей, по ринку.
—«Ей я козак молоденький ляхів не боюся,
Маю ж бо я козаченьків, та й оборонюся.»—
Ой як кригне козак Нечай на хлопця малого:
30. —«Сідлай, хлопче, сідлай, малий, коня вороного!
Сідлай міні вороного, собі буланого,—
Геть виріжем вражих ляхів геть що до одного!»
Ой не встигнув козак Нечай на коника спасти,
Взяв ляхами, як снопами по два ряди класти.
35. Ой кинувся козак Нечай від дому до дому,
Та зложив же ляхів тисяч с коней, як солому.
Повернувся козак Нечай на лівее плече,
А вже з ляхків, вражих синів, кров ріками тече.

- Повернувся козак Нечай на правую руку,
40. Не вискочить Нечаїв кінь із ляцького трупу.
Ой удався козак Нечай до коня словами:
«Не доступай, кінь козацькій, до землі ногами!»
Ой як стисне козак Нечай коня острогами,
За ним ляхів сорок тисяч з голими шаблями.
45. Пошпотався під Нечаєм коник на купинку,
Зловив ляшов, скурвий синов, ёго за чупринку.
Ой вдарився козак Нечай по полах рукою:
«Ой прийдеться розлучитись з дітьми і жоною!»—
—«А де ж твої, Нечаєньку, воронії коні?»...
50. «У гетьмана у Польного стоять на припоні.»
—«А де ж твої, Нечаєньку, вованії вози?»...
«Під містечком Берестечком заточені в лози.»
—«Ой де ж твої, Нечаєньку, дітоньки та жона?»
«Ой в містечку Берестечку сидять собі дома.—
55. А котрий козаченько буде з вас у місті,
Поклоніться моєй жінці, нещасній невісті:
Нехай вона назбирає сребла, злота досить,
Нехай менс викуляє, та й останку просить!»—
Не хотіли вражі ляхи сребла, злота брати,
60. А веліли Нечаєнька в дрібний має сікати.
—«Гей, молоді козаченьки, котрий буде в місті,
Поклоніться матусевьці, нещасній невісті:
Нехай вона, нехай плаче, а вже не виплаче,—
Ой над сином, над Нечаєм чорний ворон краче.»
65. За час, за годинку, за малу хвилинку,
Качається Нечаєва головка по ринку.
Ой не дбали вражі ляхи на козацьку вроду,
Рвали тіло по кавалку, пускали на воду.

(Чт. О. И. и Д., 1863, III, 7—9).

Б.

1. Ой у Краснім на ставочку
Туман осідає;
Чатовали козаченьки

- У зеленім гаю.
5. Ой поставив козак Нечай
Та сторожу в місті,
А сам пішов до кумоньки
Звінок риби збісти.
Та він засів коло стола,
10. З дрібна промовляє,
А с кумою із любовою
Мед, вино кружає.
Ой заржали кониченьки
Та посеред гаю,
15. Кличе козак молоденький:
«Утікай, Нечаю!»
— «Як я маю, козак Нечай,
Звідси утекати,
Славу свою козацькою
20. Марне потеряти!»
«Стережися, мій Нечаю,
Студеної води:
Йде ляхів хоть сто тисяч
Хорошої вроди».
25. «А я козак запорожець,
Ляхів не боюся:
Ой маю я козаченьків,
Та й оборонюся».
«А я тебе, мій Нечаю,
30. Не убезпечаю,
Держи собі шабелёчку
Та під опанчею».
— «Кульбач, хлопче, коня собі,
Міні вороного,
35. Їде ляхів хоть сто тисяч,
Єще то не много».
Гей не встиг же Нечаєнко
На коника всісти,

- Оглянеться назад себе,
40. А вже ляхи в місті.
Ударився Нечаєнько
По полах руками:
Сюда гляне, тудя гляне—
Тече кров ріками.
45. Ой кинувся козак Нечай
Від башти до башти,
Ой зачав же він тих ляхів,
Як снопами класти.
Ой кинувся козак Нечай
50. Від брами до брами,
Оглянувся позад себе—
Тече кров ріками.
Ой спіткнувся козак Нечай
На хміль на тичину,
55. Злапав його пан Борейко
З заду за чуприну:
«На день добрий, козак Нечай!
Як ся нам тут маєш?
Що ж ти собі лиш погадав,
60. Вже в руках зістаєшь?»
А где ж твоя, козак Нечай,
Хорошая жінка?
«Ой у пана, у гетьмана
Сидить як жидівка».
65. А где ж твої, козак Нечай .
Хороші діти?
«Ой у пана, у гетьмана,
Як ружові квіти».
А гдеж твої, козак Нечай,
70. Вороні коні?
«Ой за гаєм, за Дунаєм,
Стоять на припоні».
А гдеж твої, козак Нечай,

- Малєвані скрині?
75. — «Ой забрали тоті ляшки,
Що пасали свині.
А ви хлопці, тай молодці,
Поклоніться жінці;
Поклоніться, перекажіть
80. Нещасній невісті:
Має она сукні, має,
Має і блавати,—
Нехай приїзжає, та Нечая
Із неволі викупляти».
85. — «Не хочем ми, козак Нечай,
Твоїх сувон, ні блаватів,
Тількі хочемо ми тебе
На має порубати».
Чи не той-то хміль хмелевий
90. Що в меду купався,
Чи не той-то козак Нечай,
Що з ляхами грався?
Чи не той-то хміль хмелевий,
Що по тикам вьється,
95. Чи не той-то козак Нечай,
Що з ляшками бьється?
Не вважали вражі ляхи
На хорошу вроду:
Драли тіло по кусочку,
Пускали на воду.

(Чт. въ И. О. И. и Д. Р. 1870. № 2. III стр. 3, зап. въ Золочевск. у).

В.

1. Поїхала Лебедина до чужого млина;
Засідали вражі ляхи, хтіли Лебедину вбити.
Як зачали Лебедину тисаками п'яти,
Зачалася з Лебедина

5. Річкою кров ляти.
Посадили Лебедину
На жовтім пісочку,
Зняли з Лебедину
Криваву сорочку.
10. Прилетіла зозуленька,
Хтіла на ні сісти,—
Питається Лебедина,
Чи не хочеш їсти?
«Ой не хочу ні пити, ні їсти,
15. Їно занеси від мене до матінки вісти.»
Прилетіла зозуленька,
Сіла на воротах,—
Ой виходит стара вене,
Її рука в тісті.
20. «Ой сосіди сосідоньки,
Що ся мині снило—
Що наша Лебедина
В піску вожинився...»...
Ой як крикнув Нечай козак
25. На хлопця малого:
«Сідлай хлопче, сідлай коня,
Сідлай вороного!»
Ой як начав Нечай козак
Коника сідлати,
30. Зачалися під коником
Ноженьки дрижати.
«Ой ти, коню вороненький,
Ни бійся зо мною,
Їно не дотиркай землі під собою.»
35. Ой не поспів Нечай козак
На коника сісти,
Зачав ляшків панків
На два боки класти.
Оглянувсь Нечай козак

40. У лівую руку,—
Не вискочить ківь вороний
Із ляшецкого трупу.
«Ото вам, вражі ляшки,
За тую провину,—
45. Збавилисте мого брата
За яку причину!»
Нечай козак ні на що не вважає,
З кумою Мельничкою
Мед-вино кружляє.
50. Відчинив Нечай козак
Новую квартиру,—
А вже ляшків панів
Повное місто.
Зпотикнувся Нечай козак
55. На хміль, на хмилину,—
Злапав ёго пан Потоцькій
З заду за чуприну.
Чи не той то Нечай козак,
Що з ляшками бився,—
60. Не за малу хвильку, за малу годипку
Покотилася Нечаєва голова в долинку.
«Де ж твої, Нечай козак,
Ковані вози?»
—Умістечву Берестечку
65. Заточені в лози.

(Изъ рукоп. сборн. Новицкаго).

Г.

1. Ой учора да з півночі
Хмара наступає,
А козак Нечай із кумою Мельнецькою
Мед-вино кружляють.
5. Ой поглянув та козак Нечай

- В нову кватирочку:
Наїхало вражих ляхів
Повну й Паволоч.
Ой гувнув же та козак Нечай
10. Та й на журашина:
«Та сідлай, журах, та сідлай, малий,
Коня вороного,
А під себе, та малий хлопче,
Та коня буланого.
15. Ой як став же та козак Нечай
На коня сідати,
Стали-ж тому коню вороному
Ніженьки дріжати.
Ой не вспів же та козак Нечай
20. На коника спасти,
Як почав же тих вражих ляхів
Як снопиків класти.
Оглянувся та козак Нечай
На правее плече,
25. Й а за ним за ним кров лядська
Річеньками тече.
Оглянувся та козак Нечай
На лівую руку,
Й а не вискочить кінь вороненький
30. Із лядського трупу.
Ой пустився ж та козак Нечай
До гаю втікати,
Й а за ним за ним пан Потоцький
Козака доганяти.
35. Ох як скочив та козак Нечай
З гори та в долину,
Й а за ним за ним пан Потоцький
Козака й за чуприну.
Чи не той то хміль зелений,
40. Що на тички вьється—

- Ой чь не це ж той превражий син,
Що з ляхами бьється?
Ой це ж бо той хміль зелений,
Що й на тички вьється—
45. Ой це ж бо той та козак Нечай,
Що з ляхами бьється.
«Годі ж тобі, вражий сину,
Та й так воювати,
Треба ж твою кров козацьку
50. З лядською змішати.»
Ой глянула та ёго мати
Та й в нову квартиру:
Йа й покотилась Нечаева головонька
С плечей у долину.—

(Изъ рукописн. Киевск. сборн. м. Паволочь).

Д.

1. Та із-під лісу, с-під зеленого гаю,
Ой крикнули пани возаченьки: «Утіваймо, Нечаю!»
А Нечай того не думає, та Нечай не гадає,
А з кумасею із Хмельницькою мед-вино вжуає.
5. Ой поставив та Нечаєнко та сторожу на місці,
А сам пійшов до кумасеньки та щуки-риби їсти.
Озирнеться—аж нема сторожі та стороженьки на місці;
Ой сів же та Нечаєнко та щуки-риби їсти.
Ох і прилетіли до Нечаєнка та не мудрій вісти:
10. «Ох і же ти, та пан Нечаєнко, та мед-горілку кружаєш,
А вже твій стороженьки та на місці не має.»
Ой крикнув та Нечаєнко та на журу малого:
«Сідлай, журу, коня вороного, а під мене гнідого старого!
Ой підтягай, та малий журу, та попруги ізтуга!»
15. Буде на ляхів, та на тих панів, та велика потуга!»
Ох та не всів та Нечаєнко та на коня ізсісти,
Задрижали в коня вороного та ніженьки на місці.

Як поїхав та пан Нечаєнко та од бахти до бахти,
Ох і став панів, ох і став ляхів та як снопики власти.

20. Озирнеться та Нечаєнко та по лівую руку,—
Ох не вискочить та бінь вороненький та із лядського
трупю.

Озирнеться та Нечаєнко та по праве плече,—
А за ним річка кривавая та бистренькая тече.
Озирнеться та Нечаєнко та на лівее плече,—

25. Ой полетіла та Нечаєнку та голівонька з плечей.
Та поз'їзджались та пани та стали сумовати:
«Ой де-ж бо нам Нечаєнкову голівоньку сховати?
Ой сховаймо ёго голівоньку а де церков-Варвара
Ой щоб розійшлась по ус'єму світу Нечаєнкова слава!»

(Нар. Южнор. п'єсни А. Метливекого № 10 стр. 403).

Е.

1. Ой у саду, в саду, у садочку бистра річка протікає;
Гей там козак, козак Нечаєнко да кониченька наповає.
«Ой пий, коню, сю холодну воду, бо не будеш уже пити,—
Гей будеш ти, коню буланський, сам на оркапі ходити.»
5. Гей поставив козак Нечаєнко він стороженьку в місті,
А сам пішов він до Хмелницької щуки-риби їсти;
Та не довелось та Нечаєнкові та щуки-риби їсти,
Гей довелось та Нечаєнкові та в кватирочці сісти.
Гей як крикне козак Нечаєнко а на хлопця малого:
10. «Сідлай, хлопче, а ти хлопче малий, а коня буланого!»
Гей як вискочив козак Нечаєнко сам кониченька сідлати,
Гей під кониченьком, гей під вороненьким, стали ні-
женьки дрижати.
Гей як поїхав козак Нечаєнко а од башти до башти,
Гей взяв ляхків а взяв недоляшків, як снопики на віз
класти.
15. Гей як гляне козак Нечаєнко а на праве плече,—
Гей за коником та за буланеньким кривавая річенька тече.

- Ей біжи ж, хлопче, ох і біжи, малий, до високого мосту!
Гей дамо ляхам а превражим синам превеликую хлосту! -
Ой чи се ж той хміль, ой чи се ж той хміль, а що на
тпну вьється?

20. Ой оце той козак Нечаенко, що із ляхами бьється.

(Народн. Южнор. пісні А. Метли夫скаго стр. 405).

Ж.

1. Від темного ліса
До зеленого гаю,
Ой крикнули козаченьки:
«Утікай, Нечаю»!
5. Нетреба втікати,
Не треба сі боятн,
Тое слово козацке
Під ноженьки взяти!
— Я тебе, Нечаю,
10. Не обезпечаю,
Приппи шаблю в лівім боці
Для свого звичаю.—
Ой на те Нечай козак
Нічого не вважає,
15. Но с кумою Ведельскою
Мед-вино кружляє.
Ой сів собі козак Нечай,
Сушу рибу їсти,
Огляпеса кватирою
20. А вже ляшки в місті.
Подивнвся козак Нечай
В кватиру очима,
Ой вже ляшків сорок тисяч
Стоїт за плечима,—
25. Сідлай, сідлай, хлопче,
Коня вороного,

- Бо вже ляхів сорок тисяч
Але ще не много!—
Як зачав Нечай козак
30. На стремель ніжки власти,
Взялися під ковиком
Всі ніжки трасти.
—Ей стій, ей стій, коню,
Не бійся нічого,
35. Не доступай підковами
Землі під собою!—
Переїхав Нечай козак,
Від брами до брами,
Сколотив ляшеньками,
40. Як вовк вівцями.
Переїхав Нечай козак
Від башти до башти,
Ой взяв вражі ляшки
Як сніп в полю власти.
45. Ой спустився Нечай козак
З гори на долину,
Влапив його пан Потоцкий
З заду за чуприну.
Влапив его пан Потоцкий,
50. Взяв ревидувати:
—«Годі, годі, Нечай козак,
Ляшки воювати!
А деж твоя, Нечай козак,
Молоденька жінка?»
55. — Ой Бог знає, Бог відає,
Може ще де дівка.
—«Аде ж твої, Нечай козак,
Дрібненькі діти?
—Ой Бог знає, Бог відає,
60. Десь пішли по світі.
—«А де ж твої, козак Нечай,

*

Воронні коні?»

—Ой зайняли вражі ляпки

В великім загоні.

65. —«Ой де ж твої, Нечай козак,
Кованії вози?»

—Ой зайняли вражі ляпки

У густій лови.

«Я ж тобі не винен,

70. Ні моя родина,
Но тобі завинила
Твоя кума мила.»

(Записавъ Петръ Бѣлинскій въ Тарнопольскомъ округѣ, 1865 г.).

3.

1. Ой з-за гори, та з-за зеленой

Та з-за кам'яной,

Ой як крикнуть

Усі козаченьки:

5. «Тікай, тікай, Нечаенку!»

А наш Нечаенко,

Козак молоденький

Ні думає, ні гадає.

А с кумою, с пані Хмельницкою

10. Та мед вино кружає.

Ой не вспів же пан Нечаенко,

За скамницю сісти,

Ой одсуне всю оболоночку,

Аж усі ляхи в місті.

15. Ой як крикнув та пан Нечаенко

Та на хлопка малого:

«Сідлай, міні, хлопку,

Та сідлай, міні, малий,

Та коня вороного;

20. Та підтягай, хлопку,

- Та підтягай, малий,
Та поируги стугенько,
Ой щоб було міні воювати,
З ляхами легенько»
25. Ой не вспів же пан Нечаенко
На коника сісти,
А взяв ляха, прескурвого сина,
На запусту сікти.
Ой не вспів же пан Нечаенко
30. На коника впасти,
А взяв ляха, прескурвого сипа,
Та як снопивив власти.
Ой як гляне пан Нечаенко
На правую руку,—
35. Не вирветься мій кінь воронцький
Та із лядського трупу.
Коли гляне а пан Нечаенко
Та на лівее плече,—
Аж назад коня і поперед коня
40. Кривавая річка тече.
Ой збиралися славні козаченьки
В Нечаєви палати,
Та вони стали думать,
Стали і гадати,—
45. Де Нечая поховати.
Ой поховали пана Нечаєнка
Та в Києві крій Варвари,
Коли зажив пан Нечаенко
Та козацької слави.
- (Изъ рукописнаго сборника Чубиискаго и Новицкаго).

И.

1. Ой за гори та за крутой, ой із за гори вст...
Та виступа ляха а сорок тисяч, а гусара двісті.
А козак Нечай та не подумає, та не погадає,

- Та з вумасею, та з Хмельницкою мед вино кружав.
5. Ой годі тобі, та Нечаєнко, пити та гуляти,
Та бери пушки, та зарядушки, та іди ляха воювати.
Ой не успів козак, не успів Нечай на коника сісти,
Та начав ляхів, скурвих синів, як капусту сікти.
Ой не успів Нечай, не успів козак на коника упасти,
10. Та зачав ляхів, скурвих синів, як снопики класти.
Ой оглянеться козак Нечай та на правую руку,—
Та не вибрєде ёго конь вороний із ляцького трупу.
Ой оглянеться козак Нечай на правое плече,—
Аж позад ёго коня вороного кровавая річка тече.
15. Ой оглянеться козак Нечай та на праву сторону,
Та покотилася Нечаєнкова головка до-долу.
Ой устаньмо ж, та милії браття, устаньмо, погадаймо,
Ой десь тую Нечаєнкову голову сховаймо.
Ой поховаймо, а милії браття, в церкві у Варвари,—
20. Зажив, зажив та Нечаєнко козацької слави.

(Изъ рукоп. сборн. Чубинскаго и Новицкаго).

I.

1. Гей ізнеся Нечаєнко
Аж в бор на тичину,
Щоби ёго пан Зборовській
Не взяв за чуприну.
5. Гей ізнеся Нечаєнко
Під млин на тичину,
Щоби ёго пан Потоцькій
Не взяв за чуприну.
Але і там Нечаєнка
10. Та на стови убито,
Чорненькою китайкою
Оченьки прикрито.

(Чт. въ И. О. И. и Д. Р. 1870 № 3 стр. 6).

1. Ой с під гаю, гаю зеленого,
Пане Нечаєнко,
Вийшло ляхів сорок тисяч війська,—
Утікаймо, Нечаю!
5. Та того козак, та того Нечай,
Того не турає,
Та з Мельницькою все кумасею
Мед-вино кружає.
Ой відсунув та пан Нечаєнко
10. Кватирьку од ринку,
Аж іграють ляхи, лясьві панн,
Як орли по ринку.
«Та біжи, хлопко, та біжи, малий,
Від хати до хати;
15. Та давай, хлопко, та давай, малий,
Козаченькам знати.»
Ой як мені, пане Нечаєнко,
А знати давати—
Попилися наші козаченьки,
20. Полягали спати.
«Та сідлай, хлопко, та сідлай, малий,
Коня вороного,
Ой мені та сідлай вороного,
Собі—буланого.
25. Ой підтягай, та малий хлопко,
Попруженьки стуга,—
Ой теперя мені молодому
Превелика потуга.»
Ой не вспів же та пан Нечаєнко
30. На коника писти,
Ой став же він ляхів, ляських панів,
Як яшний сніп власти.
Ой не вспів же та пан Нечаєнко

- На коника сісти,—
35. Ой став же він ляхів, лаських панів
На капусту сікти.
Та оглянеться пан Нечаенко
На правее плече,—
Позад ёго коня вороного
40. Кривава річка тече.
Як оглянеться пан Нечаенко
На правую руку,—
Не вискоче ёго кінч вороний
Із ласького трупу.
45. «Та швидко, швидко ти, малий хлопко,
На коні буланому;
Мені давай коня буланого,
Собі вороного.
Як не даєш коня буланого—
50. Дай води напиться:
Ой я сам же буду із ляхами
Без козаків биться.»
Не за великий час, не за великий час,
За малу годину,
55. Ой покотилась Нечаенкова
Головка в долину.
Ой стали та ляхи, лаські пани
Думати гадати:
Ой де сёго пана Нечаенка
60. Головку сховати.
Поховаймо пана Нечаенка
Де церква Варвара,
Ой шоб пішла пана Нечаенка
По всім світу слава.
65. Поховаймо ж пана Нечаенка
Де церква Микола,—
Нема, нема пана Нечаенка,
Не буде ніколи.

- Отце тобі, пане Нечаєнко,
70. (А) від ляхів заплаता:
Висипана висока могила,
Ще й дубова хата.

(Вербова. Александр. уѣз. Екат. губ. запис. Манджурс.

Л.

- Ой с під холодної с під криниченьки,
В за зеленого гаю—
Ой як крикне славне Запорожжа:
«А тікаймо, Нечаю!»
5. Козак Нечай, козак Нечаєнко
Він не дума, не гадає,
Держить коня при всьому наряді,
Мед-горілочку кружає.
Як поставив козак Нечаєнко
10. Три стороженьки в місті,
А сам пішов та до вумасеньки,
А щуки-риби їсти.
Не вспів козак, не вспів Нечаєнко
За дубовий стіл сісти,
15. Ой одсуне спідню кватирочку
Аж усі ляхи в місті.
Ой, як ударив та козак Нечай
Та об стіл булавою:
«Ой тут мені, козаку Нечаю,
20. Накладати головою!»
Ой як кригнув козак Нечаєнко
На свого джуру малого:
«Та сідлай, джуру, та сідлай, малий,
Кониченька вороного,
25. А під мене, козака Нечая,
А старого гнідога».
Козак Нечай, козак Нечаєнко

- Джурі віри не доймає;
Сам своєму конику гнідому
30. Сам попруги підтягає.
«Та біжи, джуро, та біжи, малий,
А степом долиною,
А я сам козак, та я сам Нечай
Дорогою стовпвою.....»

(Неокончено. Зап. тотъ же въ Мурахвѣ Богодух. у.)

М.

- 1—2 М=1—2 Л.
3 М.... славні запорожці
4—6 М=4—6 Л.
7. М. Та з кумасею та з вірненькою
8. Мед вино кружає.
9. М=9 Л.
10. М. Стороженьку в місті.
11. М.... козак Нечаєнко
12. М.=12 Л.
Не успів же козак Нечаєнко
За скамею сісти,
15. Та одсунув козак Нечаєнко
Кватиру од ринку;
Ой грають ляхи, ще ляські пави,
Як шашки по ринку.
Як вискоче козак Нечаєнко
20. На нове крилечко,—
Ой як крикне козак Нечаєнко
На хлопа малого:
«Та сідлай, хлопе, та сідлай, малий,
Коня вороного,
25. А під мене; та малий хлопе,
Старого гнідого.
Ой та підтягай ти, малий хлопе,
Попруженьки стуга,

- Наступає сорок тисяч війська—
30. Превелика потуга.»
Ой не вспів же козак Нечаєнко
На коника сісти,
Та зачав ляхів, ще лясських панів
На капусту сікти.
35. Ой не вспів же козак Нечаєнко
На коника пасти,
Та зачав ляхів, ще лясських панів
Як снопи в ряд класти.
Не доскочив козак Нечаєнко
40. До дубового тинку,
Покотилась козака Нечая
Головка по ринку.
Ой збірались бупці-господини,
Та стали гадати—
45. А де того козака Нечая
Головку сховати.
Поховаймо ёго головоньку
В церковці Покрові,—
Не прийдеться козаку Нечаяю
50. Воювать ніколи.
Поховаймо ёго головоньку
В церковці Пречистій —
Поніс того козака Нечая
Воювать нечистий.

(Лиснчья. Богод. у. Зап. тотъ же.)

Н.

1. В чистім полі, при тихім Дунаю,
2. Крикнув козак на Нечая: «тікаймо, Нечаяю!,
3=5 А. 4=6 А. 5=7 А. 6=8 А..... кониченька для.....
7=11 А. 8=12 А. 9=13 А... тебе ляхи будуть... 10=14 А.
11=19 А. Ой алеж бо козак... тее... 12=20 А... й... і с лю-
бою..... 13=21 А. 14=22 А..... шуки риби їсти.

15. Поглянеся в кватироньку, повно ляхів в місті.
16=23 А... спогляне... 17=24 А. 18=27 А. А я... 19=28
А. 20=29 А. 21=30 А. Кульбач..... вульбач..... 22=31
А. Міні..... 23=32 А..... шо..... 24=33 А. Не..... всісті
25=39+40 Б. Оглянеся... 26=43 А. 27=44 А. 28=45+46
Б. Ой яв візьме
29. Вражих ляхів, як би снопи, по три ради власти.
30=37 А. Ой оберне Нечай коня.....
31. За ним за ним кровавая, бистра річка тече
32=39 А. Ой оберне Нечай коня... 33=40 А. Не вискочив...
34=47 А. Ударився..... руками
35. Куда гляне, туда гляне, тече кров ріками!
36=47 А. Ударився..... 37=48 А..... прийдеся..... жоною.....
38. Ой піткнувся Нечаїв вінь на малу тичину
39. Пійняв ёго пан Потоцькій с коня за чуприну.
40. Ой чи той то хміль, що по дереві вьється,
41=95+96 Б. Ой чи той..... ляхами.....
42. Ой то то самий хміль, що по дереві вьється,
43. Ой то сам козак Нечай що з ляхами бьється...
44=49 А..... скарбові.....
45. Ой в містечку Берістечку стоять на вигоні.
46=51 А..... скарбові.....
47. Ой в містечку Берістечку стоять на залозі;
48=53 А..... тай... 49=54 А. В самім місті... 50=55 А...
51=56 А... жоні... 52=65 А... годину... 53=66 А. 54=67
А. 55=68 А.

(Лукаш. Малорос. и червоцорус. нар. пѣсни и думы 1836, 109—110).

О.

- 1=1 А. З-за темного ліса, з-за... 2=2 А. 3=5 А... звідсіль...
4=6 А. Свою славу... під ноги топтати
5. Ой есть в мене козак Шпачок, той дасть міні знати,
6. Ой той скаже, коли міні треба утікати.
7=7 А..... 8=8 А..... коня у сідельці, держи для случаю!
9=11 А.....

10. Держи шаблю ти при боці,—я ворогів чаю!
11=15 А. Сідлай же ти, вірний Шпаче..... 12=16 А. Да подивись.... 13=17 А..... козак Шпачов.... од.... 14=18 А.... ляхів.... шляхти до одного
15. Козак Нечай, козак Нечай на тее не впуває
16=20 А..... кругляе 17=21 А. Поставив же.....
18. Здалось не було де ляхам до міста пролізти.
19=23 А. 20=24 А. 21=25 А. Подивився..... в віконну....
22. Ходить ляхів чи вже мало у місті по ринку.
23=29 А. 24=30 А. 25=31 А.... коня... пологого, 26=32 А. 27=43 А..... стиснув..... 28=44 А. Ой кинулись за ним ляхи..... 29=45+46 Б. Ой як вдаривсь..... от....
30. І став ляхів, вражих синів, як снопики власти.
31=49+50 Б. Повернувся..... от.....
32. То наклав тих вражих ляхів як сіно скиртами.
33=37 А... правее... 34=38 А... синів сучих, крів річкою...
35=39 А..... на ляшсьвую купу, 36=40 А..... викочив ёго коние із ляшського.....
37. Ой спітенувся Нечайв вінь на якусь тичину,
38=39 Н. Поймав ёго Калиновський.....
39. Чи не той хміль, чи не той хміль, що високо вьється?
40=95+96 Б..... ляхами.....
41. Чи не той то хміль, чи не той хміль, що у пиві грае?
42. Чи не той то козак Нечай, що ляхів рубае?
43. Чи не той то хміль, чи не той то хміль, що у пиві кисне?
44. Чи не той то козак Нечай, що ляшеньків тисне?
45. Не знаете, вражі ляхи, чим ёго убити?
46. Срібним гудьком самопала треба зарядити.
47. Не за довгий щось часочов, за малу годину
48=66 А. 49=67 А. 50=68 А..... та кидали в.....

(Изъ рукописнаго сборника. А. А. Мартынова).

II.

1. Ой в Краснім при ставі, з зеленого гаю,
2=1 А.... козаки.....

3. Од Красного броду, од Чорної води
4=23+24 А.... сорок....
5. Ой як же я маю од-туди втівати,
6=4 О. 7=15 А. Сідай, сідай, малий хлопче.... 8=16 А.
9=17 А. 10=18 А. 11=19 А. козак Нечай молодий о.....
12=20 А. Іно.... спиває 13=25 А. Подивився... тай вівном...
14=22 О. Аж там ходят вражії ляхи по..... 15=29 А....
крикнув.... 16=30 А.
17. Собі вороного, міні полового.
18. Пойідемо до тих ляхів, хоть нас есть не много.
19. Скоро не встиг Нечай козак на коня впасти,
20=34 А..... во дві... 21=41 О... хмілезний... в.... 22=42
О... чи той... Нечай козак.... 23=43 О... хмілезний... в....
24=44 О..... чи той... Нечай козак.... 25=35 А. Проїхався
Нечай козак.... 26=36 А. Зложив ляхів ой вже.... з коні....
27. Узав Нечай ляхів власти трома шерегами.
28=51+52 Б. Поглянеся.....
29. Ой узів Нечай козак тогді утікати
30. За ним гонят вражії ляхи, хотят ёго зіймати.
31. Гей піткнувся під Нечаєм тай вінь на кориню
32. Добрав го ся Калиновський з верха за чуприну
33=49 А. 34=50 А. 35=51 А. 36=47 Н.
37. Гей зобачив козак Нечай свого брата в місті
38=56 А. Поклонися..... своїй..... 39=57 А. Має она тай
нех бере.... 40=58 А..... и..... 41=59 А. 42=60 А.
43. Гей йоно за годинку, за малу хвилю
44=66 А. Нечаева головонька точяться.... 45=61 А. Ви....
чи не були.... 46=62 А. 47=63 А. 48=64 А. Бо над.....
- (Pauli, piés'ni ludu ruskiego w Galicyi I 143—144).

Р.

- 1=1 А. Ой з під гаю, гаю.... 2=2 А 3=3 А.... Отамани,
4=4 А. Я поставив.... 5=7 А 6=8 А.... свого кониченька
в своїм обичаю! 7=27 А А я.... 8=28 А. 9=3 П 10=24
А.... Ляшків.... 11=33 А.... вспів... сісти 12=39+40 Б.

13. Ой порвався козак Нечай до тугого лука
14. Обернется назад себе—а вже повно трупа.
15. Стрепенется Нечай козак об поли руками
16=43+44 Б 17=47 А Удариться.... об поли.... 18=48 А
19=49 А 20=50 А 21+22=51+52 А
23. Ой де-ж твої, Нечаєньку, сучні блаватаси?
24. Гей посікли, порубали ляхи, в шабельтаси.
25=53 А. 26=54 А 27=55 А 28=56 А Поклонися....
29=57 А... Нехай бере... 30=58 А 31=59 А 32=60 А.
33. Гей ви козаченьки, чи не були в місті.
34=62 А... невістці. 35=63 А 36=64 А.
37. Ой за малу хвилю, за малу годинку,
38=66 А. Ой скакала.....

(Максимов., Укр. нар. пісні, 1834, 99—110).

С.

- 1=1 А. Ой с під гаю, ой с під гаю.... 2=2 А 3=3 А....
4=4 А я... 5=7 А. Ой ми.... нап.... обезпечаєм; 6=8 А....
у сидельці козацькім... 7=27 А О... молодецький... 8=28 А.
9=3 П.... того броду.... 10=24 А 11=33 А. Ой не вспів же
Нечаєнько... сісти 12=39+40 Б Оглянувся... 13=13 Р. Ой
кинувся.... лука тугого.
14. Повернувся тудя, сюда! наклав трупу много!
15=15 Р. Стрепенувся... 16=43+44 Б. Сюди... туди... крив...
17. Махнув Нечай перед себе правою рукою,
18=48 А... с жінкою молодою. 19=49 А 20=50 А Поль-
ского... 21=51 А 22=52 А 23=23 Р... да гатласи? 24=24 Р.
Поділили сучії ляхи на....
25. Ой деж твоя стара мати, жінка молодая?
26. Сидять собі дома в Берестечці, тебе виглядає!
27=55 А... із вас, братці, буде у тім...
28. Покланяйтесь мамі, жінці, скажіть чорні вісті!
28=57 А.... жінка, нехай бере.... 30=58 А.... викупати,
кого треба просить. 31=59 А. 32=60 А. А хотіли Нечаєньку...

33. Хто з вас, милі козаченьки, в Берестечку буде,
34. Отдать поклон мамі й жінці нехай не забуде!
35. Нехай вони хоць і плачуть, мене не виплачуть!
36. Надо мною, козаченьком, вже ворони крачуть!
37=47 О. Ось за малий за... 38=66 А. Ой валялась.... голова...

(Изъ рукописн. сборн. А. А. Мартынова).

Т.

- 1=1 А. Ой з темного лісу, лісу із..... 2=2 А 3=5 А....
звідсіль... 4=4 О 5=9 А 6=10 А 7=7 А 8=8 А. Держи
копя, держи... 9=11 А 10=12 А 11=15 А. Сідлай, сідлай,
малий хлопче... 12=16 А... 13=17 А 14=18 А... 15=15 О
16=20 А. Да.... круглає 17=21 А 18=22 А 19=23 А
20=24 А 21=25 А. Подивився..... у нову...
22. Ходить ляхів, вражих синів, як курей по ринку.
23=29 А. 24=30 А. 25=31 А. 26=32 А. 27=43 А. 28=44
А. 29=45+46 Б. Ой як візьме..... 30=30 О..... ляшків....
31=50 Б. Повернувся козаєк Нечай...
32. А поставив вражих ляшків у чотири лави.
33=37 А.... правее. 34=38 А. 35=39 А. 36=40 А. 37=37
О... на малу 38=38 О... пан Канєвській... 39=32 О. 40=95+
96 Б. 41-44=41-45. О. 45=46. О.... срібним гуцьком
ручницю набити. 46=47 О... довгій, довгій час... 47-49=
66-68 А.

(Максимовичъ. Укр. Нар. Пѣсни. 1834 г. II, 97-99.

У.

1. Ой за гори із за крутої орда виступає,
2=2 Д. Ой гукнули славні запорозці.
3. А, чай того тай не гадає, копя не сїдає
4=4 Д. Все.... гей та з....
5. Ой одсунув Нечаєнько від ринку квартиру,
6. Гей уже ж ляхи, гей уже пани та ходят по ринку.

- 7=12 Д. Гей як гукне.... чуру.... 8=30 А. Гей... чуро, гей....
9=14 Д. Та.... чуро, підтягай, малий, ізтуга попруги.
10. Гей, ой сподівайся, коню вороненький, на себе потуги.
11=15+16 Г. Гей... Нечаєнько.... 12=17+18 Г.... в коня
вороненького.... 13=43 А. Гей як ударе та Нечаєнько....
14=42 А. Аж не приторкайся, коню вороненький... 15=46
Б. Та недалеко заїхав... 15=19 Д. Гей... гей... гей у дві
лаві власти. 16=17=37 А. Гей як спогляне та Нечаєнько....
18=31 Н. Ой уже ж з ляхів, гей уже ж з панів кривавая...
19=20 Д. Гей як спогляне.... на.... 20=21 Д.... вискоче....
21. Не за великий час, не за великий час, за малу годину.
22=53+54 Г. Покотилася.... голова із гори....
23. Ой нумо ж ми, премилее браття, думати, гадати,
24. Де нам сее тіло Нечаєво біло, де нам ёго й поховати.
25. Гей зййдимось, премилее браття, на високу могилу,
26. Та викопаєм, премилее браття, глибокую яму,
27. Та посадім, премилее браття, червону калину,
28. Гей щоб зайшла лицарська слава на всю Україну.

(Харьк. губ. изъ рукопис. сборн. Комарова.)

Ф.

1. Ой у місті Берестечку, а в зеленім гаю
2=2 А.... тікаймо... 3=25 А. Ой погляне.... а в нову квартиру,
4. Наїхало ляхків-панків як чорної хмари
5=31 А. 6=32 А.... а....
7. Тай будемо виїздити з міста головного.»
8=33 А. А не стиг...., в стремені ніжки власти, 9=19 Д.
Ой як зачав ляхків-панків.... 10=27+28 Г. Ой погляне....
та..... 11=29+30 Г. Не.... вороний з ляшецького.... 12=23
+24 Г. А погляне.... а...
13. Через город, через ринок кров річкою тече
14=65 А. Ой... хвильку 15=39 Н. Спіймав... Хмилевський
з заду....
16. А що тепер, козак Нечай, що тепер думаєш,

17. Шо з паньками, шо з ляхками війну починаеш?

18=51 А... козак Нечай, а деж твої...

19. А у лузі при дорозі затагнуті в лози.—

20=73+74 Б А... а деж твої...

21. Занитайся, пан Хмільевський, пані господині...

22=65 А. Ой..... хвильку 23=66 А... пана Хмільевського...

(Подольск. губ. изъ рукопис. сборн. Свинцаго.)

Х.

1. Як була война с Поляком, да й Нечай—співають—приїхав
до жидівки поїсти...

2. Не вспів та Нечай козак щуки-риби зісти,

3. Як гляне в оконечко-аж уже ляхки в місті.

4=29 А. Ой і крикнув Нечай козак... 5=30 А. 6=13 Д.

А під мене... 7=19+20 Г... Нечай козак... впасти 8=21

+22 Г. Почав ляхків, вражих синів... 9=23+24 Г. Ой повернув та Нечай козак...

10. Тече річка та кривавая, що й конем не втече

11=29 П. Ой бросився та.... з містечка.... 12=33+34 Г.

За... та... та почав з... 13=35+36 Г. Ой побіг же та Нечай

козак в полі на... 14=37+38 Г. Та ісхватив... Нечай

ззаду... 15=40 Н... це.... тину... 16=95+96 Б. Чи це той Нечай козак...

17. Годі тобі, хмелю, та по тину виться

18=47 Г. Годі тобі, Нечай козак..., із ляхками биться

19. Збіглися козаченьки, стали раду радити,

20. Де ёго тіло поховати—похоронити?

21. Похоронили ёго тіло у польським костѣлі,

22. А сами козаченьки розішлися по своїй господі.

(Народн. Южн. пѣсни Метлинскаго № 10 стр. 404.)

Ц.

1. С під темного лісу, с-під зеленого гаю,

2=2 А... наші...

3. А Нечай же та Нечайенко того й не чуває,—

- 4=4 Д. С.... 5=2 Х.... же та Нечаенко.... їсти,
6=3 Х.... та в віконечко... ляшеньки.... 7=12 Д... як крикне...
джуру... 8=30 А.... джура... 9=30 А.... джура....
10. А другого та гнідого під мене старого.
11=19+20 Г.... та Нечаенко та.... 12=30 Як.... урагових...
13=24 Д. Ой як гляне..... пліче.
14. А за ним же, за Нечаенком, крівава річка тіче
15=20 Д. Ой як гляне.... та на правую...
16. Кінь вороний, сам молодий та не вискочить з трупу...
17=21 У.... та за малую....
18. Покотилась Нечаенкова голівка в долину.

(Народ. Южнор. п'єсни А. Метлинского № 10 стр. 404).

Ч.

1. Крикнув козак, крикнув Нечай од гаю до гаю;
2=2 А.... Втікаймо.... 3=15 О.... молод бував.... вповає,
4=20 А. Із панею....
5. Не вспів козак, не вспів Нечай кінець стола сісти
6=6 Ц. Подивиться в кватирочку... 7=19+20 Г. Не.. козак,
не вспів Нечай... 8.=22 Г. Як взяв ляшків, як взяв панків...
9. Не вспів козак, не вспів Нечай на коника сісти,
10. Як взяв ляшків, як взяв панків, як капусту, сікти.
11=49+50 Г. Обернувся.... 12=32 Т. Вивлав ляшків, ви-
влав панків... 13=39 А. Оглянувся... 14=40 А... кінь ко-
зацький... 15=37 А. Оглянувся.... 16=10 Х. За ним річка
крівава, що....
С. Оробь Лубея. у. Полтав. губ. (Южн. п'єсни А. Метлинского № 10 стр. 407).
Зап. Н. Мельник. (Закревскій Стар. Ванд. стр. 111).

Ш.

- 1=21 А. Ой.... стороженьку 2=22 А.... до кумасі...
3. З-під темного лугу, з зеленого гаю
4. Іде ляхів сорок тисяч: втікаймо, Нечаю!
5. А наш козак, а наш Нечай на те не вповає,
6=20 А.
7. Ой вивуся козак Нечай, одчинив кватирку:

*

8. Стоїть ляхів сорок тисяч на широкім ринку.
9. Ой як крикнув козак Нечай на джуро малого:
10. «Сідлай, джуро, сідлай, малій, коня вороного,
А під мене молодого-старого гнідого.
Підтягай, хлопче, підтягай, малий, на туго попруги,
Буде ж бо нам, малий хлопче, велика потуга.
Як став козак, як став Нечай на коня сідати,
15. Став же той кінь вороний тяженько вздихати.
Як істиснув козак Нечай коня острогами,
Не торкався кінь вороний до землі ногами.
Як кинувся козак Нечай од брами до брами,
Стоять ляхи, вражі сини, у чотири лави.
20. Ой кинувся козак Нечай од башти до башти,
А взяв ляхів, вражих синів, як снопики класти,
Ой кинувся козак Нечай на правую руку,
Не вискочить кінь вороний із лядського трупу.
Ой кинувся козак Нечай на правее плече,
25. За ним, за ним бистра річка кривава течє.
Ой пішов козак, пішов Нечай з покою до сали,
Аж там пани сенатори судицію судят.
Судят пани сенатори кайдани ковати,
Судят пани сенатори в неволю віддати;
30. Судят пани сенатори оддати в неволю,—
Вийшов декрет вичитаний, облитий смолою.
Пішов козак, пішов Нечай із гори в долинку:
Зловив ёго пан Потоцький з коня за чупринку.
За малий час, за малий час, за малу годинку
35. Качається Нечаєва головка по ринку.
«Ой нум, брате, ой нум, брате, думати-гадати:
Де б нам сюю Нечаєву головку сховати?
Поховаймо Нечаєнка де церква Варвара,—
Нехай пійде по всім світі Нечаєва слава.»

(Изъ рукоп. сборн. Максимовича).

Стихи 26—32 представляють прибавку изъ чертъ епохи гайдамацкой, XVIII в.

Щ.

1. Не стій дубе край дороги
- 2=1 Н. При... 3=18 А. Бо... тисяч 4=16 Б.
5. Але козак ба й...
- 6=19 А. На..... вважає,
7. Із кумкою Хільміцкою
- 8=12 Б..... качає. 9=21 Б..... Нечай козак 10=22 Б. Від бистрої..., 11=23 Б. Бо йде ляхків сорок.... 12=24 Б...
13. Стережися, Нечай козак
14. Від жовтого мосту,
- 15=18 А. Бо... тисяч
16. Хорошого зросту.
17. Стережися Нечай, козак
18. Від крайньої брами,
19. Бо йде.... сорок тисяч
- 20=4 Ф. Як.....
21. Стережисі, Нечай козак
22. Від крайньої хати
- 23=18 А. Бо..... тисяч
24. Хотят тебе взяти.
- 25+26=19 А. Козак й але..... На.... вважає, 27+28=20 А. Із кумкою Хільміцкою качає. 29+30=25 А. Подивиси...
31. А вже ляхки походжують
32. То по ёго ринку.
- 33+34=47 А. Ударивши.... У стіл головою
35. Кумко ж моя Хільміцкая,
36. Пропав я с тобою!
- 37+38=43 А. Ударивси..... руками
39. Діти мої кумчині
40. Пропав же з вами!
41. А як крикну та як свисну
42. Та на джурі свого
- 43+44=30 А. джуро..... 45+46=13 Д. А під... під козака старого гнідого. 47=19 Г. Ой не постиг... 48=20 Г... сясти

49=21 Г. Й а взяв ляшків, сучіх синів, 50=22 Г. 51+52=39 А. Подививси Нечай козак 53+54=40 А. Не вібриде мій воничок 55=23 Г. Подививси 56=24 Г. Та.... 57=25 Г. За.... ляцва кровце 58=26 Г....

59. Ой узали вражі ляхи

60. Джуру притомляти,

61. Взевси джурі маленькому

62. Коник потикати.

63. Взели джуру маленького

64. Цюрюю крутити:

65. Скажи, сважи, джуро малий,

66. Чим Нечая вбити?

67. Пани мої вельможні,

68. Нічим ёго не вбъете,

69. Тільки кулев срібненькою

70. Під лівое плече.

71. Пустилися вражі ляхи

72. Гудзики вривати,

73. На Нечая, на козака

74. Куленьку зливати.

75. Ой не постиг пан Подольський

76. С панівки палити,

77. А взев козак ба й Ничай

78. Головку хилити.

79=31 Г. Ой кинувся козак....

80. Долі дорожинов,

81. Вікрутивси пан Подольський

82=38 Г. Имив за...

83+84=41 О. Ой чи сесе хмелевина, Що... 84+86=42 О Той

чи сесе.... ляшки..... 87+88=43 О. Ой чи сесе хмелевина

Тай що в... 89+90=44 О. Ой чи сесе... на ляшків.. 91+92=

47 О. За маленьку минуточку,... 93=94=60 А. Валялася...

95. Як тота пані матка

96. По горі лиліла,

97. За маленьку минуточку

98. Головка злетіла.

(Коломійск. Подгорье Вильзивици, М. Бучинській).

Э.

1. Ой гаю мій, каже, гаю—

2. Зелений розмаю,

3+3 Д.. два козаки... 5+6=12 А Нечай козак молоденький... вважає; 7=11 Б... солодкою 8=12 Б... качає,

9. Подививсі Нечай-козак

10. Очима в квартиру,

11=24 А. А вже... тисяч

12. Сходить на долину.

13. Подививсі Нечай козак

14. У вікно очима,

15=24 А. Ой вже... тисяч

16. Відай я загодину.

17+18=29 А... Крикнув Нечай козак на джурила свого:

19. Сідлай, сідлай, мій джурило,

20. Кониченька мого.

21. Сідлай, сідлай міні мого,

22=34 Б. Собі... 23=21 А. Бо вже... тисяч

24. То вже їх много!

25=19 Г. Ой не устиг Нечай козак 26=20 Г... впасти,

27=21 Г. А узяв він враги-ляхи 28=22 Г. У сніпочки....

29. Ой бо троха погодивши

30=37 Р. А... фильку, 31+32=66 А. Качаєсі Потоцького....

33. Ой чи в лісі ба й каже хміль,

34. Що по прутю весі,

35=95 Б... Нечай козак 36=96 Б... бесі?

37. Ой у полі, ба й каже, хміль

38. Що по меду грає

39+40=42 О... Нечай козак,... Ляшків....

(Станисл. окр. подгорье записаль Мелитонъ Бучинській).

Ю.

- 1+2=1 Ц. Із... з... 3+4=2 А. Ох гукнули... Тікаймо...
5. Ох як же ж ми, панове молодці,
6. Будем утікати.
7+8=4 О.
9. Є у мене хлопець Шпак,
10. То мій вірний козак,
11. Він дасть міні в пору...
12=10 А... 13=9 Ж 14=10 Ж 15+16=8 А. Держи, держи...
По свому.. 17+18=15 О... те не вважає 19+20=20 А.. кружляє
21+22=25 А: Ох як глянув... В ясную...
23. А вже ж ляшків, а вже панків
24. Як орлів на ринку.
25+26=23 А. Ох як глянув... на синій...
27+28=24 А. А вже ж ляшків... 29+30=29 А. Ох як
гукнув... малий.. 31=25 Ж 32=26 Ж 33+34=31 А. Мені...
35. Та заженем вражих ляшків
36. Аж до Полонного
37+38=33 А. Не послів ж... впасти. 30+40=19 Д. Як
став ляшків, як став панків. як... 41+42=9 Ч. Не послів же
козак... 43+44=10 Ч... став... став 45+46=37 А. Огля-
веться... 47+48=31 Н... молоденьким кров річками...
49+50=39 А. Оглянеться... 51=29 Г. Не козацький 52=30 Г'
53=31 Г ох пішов же...
54. Із тиха по ривку
55=37 Г... Черницький
56 Піймав за чупринку.
57. Уже ж тепер вражі ляшки
58. Слави доказали,
59. Що вже мене Нечаєнька
60. У руки піймали.
61+62=45 О... ляшки... хлопця... 63+64=45 Т... гудзом
освяченим рушницю...

(М. Крути, Балтського уїзда, ізъ сб. Сѣницкаго).

Я.

1=1 Д. Ой за лісу лісу, з за темного... 2=2 А.... Тікаймо....
3=5 Л.... я буду.... 4=4 О. Славу свою.... 5=9 А. Єсть у....
6=10 А. Отой... подасть.... 7=7 А. 8=8 А. Держи, держи...
9=15 А...., сідлай малий хлопче.... 10=16 А.... виїди...
11=17 А. Ой приїхав... з під.... 12=18 А. Аже йде....
13=15 О.... те не вважає 14=20 А. Із.... 15=21 А. Ой...
16=22 А.... їсти. 17=25 А. Ой виглянув... у нову... 18=22
Т. Шатайтесья вражих ляхків,... 19=29 А... ериєнув... 20=30
А.... сідлай мерщій 21=31 А. 22=32 А.... всіх.... 23=49+
50 Б. Як візьме... од.... 24=32 Т. Та й... 25=37 А.... лівеє...
26=38 А.... ж.... панків... річками.... 27=39 А. правую....
28=40 А. 29=45 О. 30=45 Т. 31=47 О.... довгий час,...
32=66 А. 33=67 А. 34=68 А.... кусочку...

(Записано вь Києвѣ оть лирика).

Ө.

1=1 Ц. З-за...., з зеленого... 2=2 А. гукнули... втікаймо...
3=5+6 Ю... ми козаченьки. 4=4 О. 5=9+10 Ю єсть... 6=10
А. Він дасть мені в пору... 7=23 А... як глянув... та на... 8=24
А. А вже ляхків... 9=15 О... те не вважає 10=4 Д. С... 11=25
А. Ой як гляне... у ясну... 12=23+24 Ю. 13=29 А.. криєнув...
14=25+26 Ж.... малий... 15=31 А. Мені... 16=35+36 Ю.
17+18=9 Ч. Та... впасти 19=39 Ю. 20=22 Г... снопика...
21+22=9 Ч. 23+24=10 Ч.... став... став... 25=54 Ю. Ой
поїхав козак Печай... 26=55+56 Ю. За ним, за ним пан...

(Києвѣ, оть лирика.)

а.

1=1 Ж. з.... лугу 2=2 Ж. з.... 3+4=2 А. Утікаймо....
5+6=19 А. А козак... гуляє, Ні віще...
7. Зайшов собі в дім багацькій
8=12 Б.

9. Є у мене Шпачок
10. Маленькій козачок
11+12=10 А. Той... дасть... 13=9 Ж. 14=10 Ж.
15. Тримай коня в наряді
16. Для сього случаю
17. А козак Нечай гуляє
18. На то не уважає
19+20=20 А. С..... кружляє. 21+22=25 А. Подивився.....
в віконце 23+24=23 Ю... там..., там... 25=24 Ю. собак...
26+27=29 А.
27. Кривнув....
28+29=30 А.
30. І подтягай попружники
31. На ляшка жадного.
33+34=33 А. Не вспів.... впасти..... 35+36+37=30 О. А
взяв ляшків... синків в три лави... 38+39=9 Ч. козак Нечай...
40+41=10 Ч. А..., вражих синків,.... 42+43=39 А... у...
44=41 В... вискочив. 45=42 В... ляхського.... 46+47=45
О... знали.... Нечая... 48+49=45 Т. Було їм... 50=35 Г.
Повернувся... 51=36 Г. 52=53 Г. Покотилася... 53=54 Г.
С гори та в...

(Литинській у. Подольск. губ. Зап. М. Симашкевичь.)

б.

- 1=1 З... да із за крутої 2=2 З. 3=3 Ж... як... славні...
4=5 З. 5=6+7 З. 6=8 З. Не.... не.... 7=9 З. Ой він...
8=12 Ж. 9=11 З... да... 10=12 З. На...
11. Ой як гляне у ёго болоночку,
12=14 З.
13. Ой як тупне да пан Нечаєнко
14. Да об скамью ногою:
15. Ой тепер міві за всіх одвічати
16. А своєю головою
17=15 З... крикне... 18=16 З Да... хлопця... 19+20=30 А.

Ой.., да... 21=20+21 З. Да... хлопче, да... 22=22 З. Да..
стугенька 23=23 З.... міні було... 24=24 З. Із... легенько.
25=25 З. 26=26 З.

27. Ой узяв ляхів, да й узяв панів
28=28 З. На 29=29 З. 30=20 Г.

31. Ой узяв ляхів, да узяв панів
32=22 Г. 33=33 З. 34=38 З.... правее.... 35=39 З. Ой
позад... 36=40 З. Кровавая... 37=33 З. 38=34 З. Да.. лівую...
39=41 В. Ой... ёго... 40=42 В.... людського.... 41=41 З....
42=42 З. 43=43+44 З. Ой стали.... 44=45 З. 45=46 З.
46=47 З. 47=48 З. Ой що... а... 48=49 З.

(Ізъ рукописнаго сборн. Новицкого и Чубинскаго).

6.

1. Ой у лузі, лузі, зеленому гаю,

2=2 А. Там..... тікаймо....

3. Ой як мені з гаю, з гаю утікати

4=4 О. Славу своєю... 5=9+10 А. Єсть... 6=10 А... дасть...
як з гаю тікати 7=9+10 Ж.

8. Держи лучок і стріл пучок для свого звичаю.

9=15 О. На те козак, на те.... 10=20 А. А... 11=23 А...

у нову браму 12=24 А. Стоїть ляхків... хорошого вбраня

13=15 О. На те козак, на те.... 14=4 Д. 15=5+6 Г.....
погляне..... у.... квартиру.

16. Шатаються вражі ляхи, як мухи по ринку

17=30 А. 18=14 Г. А під мене молодого... 19=19+2 О. Г.

Не.... козак, не вспів Нечай.... 20=31 З. Ляхків, вражих
синків.... 21=9 Ч. 22=10 Ч.... вражих синків.... 23=37 А.

Ой погляне... 24=31 Н.... ним та Нечаем, річка крові....

25=54 Ю. Іде козак, іде Нечай.... 26=37+30 Г. за.... По-
тоцький з заду.... 27=39+40 Г. А.... хміль, хміль, тичку....

28=95+96 Г. А... 29=17 Х... тичині... 30=18 Х... козак із..

31=52 Г. Ой погляне малий хлопець у...

32. Аж голова Нечаева котиться по ринку.

(Ізъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

2.

1=1 Ф. 2=49 В. Ой там козак, ой там Нечай... 3=3 Ф.
4=4 Ф. 5=30 А. 6=17 П.... а.... буланого 7=7 Ф. 8=8
Ф... встиг козак Нечай... 9=9 Ф. 10=27+28 Г. А погляне...
а... ліву... 11=29+30 Г. Не.... буланый... 12=23+24 Г. А
погляне.... а... праве... 13=13 Ф... річками... 14=64 А. Ой...
хвильку; 15=15 Ф. 16=16 Ф.... що.... а... 17=17 Ф... ляш-
ками.... паньками.... 18=51 А.... козак Нечай, а деж твої
19=19 Ф. 20=73+74 Б.. деж.... деж твої... 21=21 Ф.
22. Ой за час за годинку, ой за час за годинку
23=66 А.... пана Хмилевського...

(Въ Калюсикѣ, Ушицкаго уѣзда, Под. губ. Изъ рукописнаго сбор. Сѣницкаго).

д.

1. Ой виходило сорок тисяч ляха:
2. Бережись, Нечай! А пан Нечаєнко
3=7+8 З. 4=4 Д. 5=5 Е. Ой як... він та... на 6=6 Е...
Хмельницького... 7=11+12 З. Не... та... столовом
8. Як дала ёму та молодому стороженька звісти.
9=5 У. Ой як... та пан... новую...
10. Аж ляшеньки, преуражі сини, як пашки по ринку.
11=12 Д... як... пан... хлопца... 12=19 З. Ой сідлай, хлопку...
13. Та підв'язуй, хлопку, та попругу стуга
14=15 Д. Бо буде на нас та... 15=25+26 З 16=10 Ч...
став..., преуражих синів, на дрібен мак... 17=29+30 З...
спаси. 18=19 Д. Став ляшків, преуражих синів...
19. Ой поїхав та пан Нечаєнко на Саву могилу
20=53+54 Г. Повотилася ёго... у яру...

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

е.

1=25 А. Ой заглянув... на двір у.... 2=26 А. А аж там
ляшків, аж там панків... 3=12 Д... же козак Нечай... цюру
своёго. 4=23 Д... цюро... мого, а собі другого! 5=29+30 З...

козак Нечай... 6=30 О. Ой... ляшків, ой став панків... сно-
поньки .. 7=47 А. Ударився... полам руками, 8=51+52 Б.
Оглянеться назад.. річками. 9=53+54 Б.. споткнувся.. хмель...
10=55+56 Б. Ловить... зверху... 11=37 Р. 12=66 А... в
долинку 13=93+94 Б. Ой деж то.. хміль, хміль... тиках...
14=95+96 Б. Деж то той...

(Изъ рукописн. сборн. Чубинскаго и Новицкаго).

ж.

1. Ой з-за гори з-за крутої, з-за темного ліску
2. Виступало сорок тисяч козацького війська.
3. Молод козак Нечаенко та й не подумає:
4. Із кумою Любусею мед-вино вкружає.
- 5=21 А. Бо... три сторожі.... 6=22 А.
7. Не вспів козак Нечаенко за скамейку сісти,
8. Як погляне в кватироньку, а вже ляхи в місті.
- 9=15 А.
10. Та підтягуй з сиделечка ремінь під острога.
11. Як поїхав Нечаенко від дому до дому,—
12. Начав валять вражих ляхів з коней як солому.
13. Проїхався Нечаенко від башти до башти,—
14. Гей став ляхів, вражих синів, як снопики власти.
15. Повернувся Нечаенко на правее плече,—
16. А вже з ляха, прескурвого сина, кров річкою тече.
- 17—18=39—40 А. 19—20=29—30 П. 21=43 А. 22=44 А... вражі ляхи....
23. Ой спіткнувся Нечаїв кінь на малу кориню,
24. Піймав ёго Калиновський з коня за чуприну.
- 25=47 А.
26. Нещастная моя доле, пропав я з тобою!
- 27=55 А. 28=56 А..... матусенці.... 29—30=57—58 А.
- 31—32=63—64 А.
33. Не за час, не за час, за малу годинку
34. Покотилась Нечаенка голова з затилку.

35. Стали, стали козаченьки думати-гадати:
36. Де козака Нечаєнка голову сховати.
37. Поховаймо, пани-братці, в цервві у Варвари—
38. Зажив, зажив Нечаєнко козацької слави.

(Запис. въ Ахтырск. у. отъ Щеголева. Рук. сб. Максимовича)

3.

1. З-під темного лугу, з-під темного гаю,
2=2 А... втікаймо... 3=5 Ш. 4=20 А.
5. Не бійтеся, хлопці, славні запорозці:
6. Поставили сторіженьку край доріженьки в боці.
7. Од нашої сторіженьки ні слуху, ні вісти,
8. Ой погляне козак Нечай, аж ляшеньки в місті,
9=15 А.
10. А під мене козаченька того буланого.
11=7 И. 12=10 И. А взяв... а взяв панів... 13=37+38 Ж.
14. Поклав ляшків, поклав панів у чотирі лави.
15—18=23—30 Г.
19. Переїхав козак Нечай од шинку до шинку,
20. Ой випустив із кишені білу хустинку.
21. Ой спіткнувся кінь вороний на малу тичину
22=23 ж Зловив...
23. Ото ж тобі, Нечаєнку, за час, за годинку
24. Качається Нечаєва головка по ринку.

(Максимовичь, рукоп. сб.).

Множество вариантовъ въ пѣснѣ о Нечайѣ свидѣтельствуетъ о популярности этого лица. Данило Нечай, полковникъ брацлавскій, былъ однимъ изъ сторонниковъ народныхъ массъ на Украинѣ и одною изъ жертвъ шляхетскихъ притязаній въ рѣшительный для народа моментъ козацкаго движенія при Хмельницкомъ. Послѣ Збаражской побѣды козаковъ надъ польскими войсками заключень былъ договоръ въ

Зборовѣ (1649), по которому права козаковъ были гарантированы, число козаковъ было опредѣлено 40.000, мѣстомъ для нихъ назначены воеводства Черниговское, Кіевское и Брацлавское. Все же остальное населеніе,—посполство даже въ упомянутыхъ воеводствахъ—должно было возвратиться въ подданство старостамъ (въ королевскихъ имѣніяхъ) и панамъ (въ частныхъ). Реестръ козацкій былъ оконченъ къ новому 1650 году,—и Хмельницкій поручилъ явить его въ градскую книгу кіевскую именно Данилу Нечая. Реестръ этотъ возбудилъ негодованіе народа, не вошедшаго въ него. Посполитые упрекали Хмельницкаго въ измѣнѣ ихъ интересамъ и угрожали, что выберутъ другаго гетмана. «Найшаче же,—говоритъ Грабянка,—Забужане и Поднѣстриане о семъ роптаху; имъ же предводителемъ о томъ Нечай бяше. Устрашишеса Хмельницкій отъ народа сіе слышавъ и убоися, да не яко извержень чести гетманской будетъ, остави написовати козаки, но даде имъ свободу, хто хочеть козакомъ быти, да будетъ.» (Лѣтопись, 1854, 93) Гетманъ Польный Калиновскій, который самъ владѣлъ имѣніями въ районѣ, отведенномъ козакамъ, въ виду такого настроенія посполства, рѣшился ввести, вопреки 6-й статьѣ Зборовскаго договора, польскія войска въ Украину, о чемъ издалъ универсалъ,—«приказывая посполству, чтобы каждый, оставивъ бунты, спокойно сидѣлъ дома.... чтобы крестьяне были послушны своимъ панамъ, козаки же были вѣрными подданными королевской милости.» Нечай же съ своей стороны выдалъ универсалъ къ посполству и двинулся за предѣлы козацкой Украины, на встрѣчу Калиновскому, къ Бару, черезъ лѣсную полосу,—около Тульчина,—называемую и теперь Чорнымъ лѣсомъ (ср. въ пѣснѣ—с під чорного гаю.) Узнавъ о быстромъ наступленіи Калиновскаго и не желая встрѣчаться съ нимъ въ лѣсу (ср. въ вар.), Нечай отступилъ къ Красному (теперь мѣстечко Ямпольскаго уѣзда),—гдѣ поджидалъ большого ополченія крестьянскаго и между тѣмъ безопасно проводилъ масляницу,—полагаясь на сторожевой отрядъ подъ начальствомъ сотника Шпа-

ченка, стоявшій въ Ворошиловкѣ на р. Бугѣ. Отрядъ же этотъ былъ захваченъ Калиновскимъ и истребленъ до послѣдней души. Калиновскій ночью напалъ на Красное, перебилъ въ воротахъ пьяную стражу и вошелъ въ городъ.—Ближайшій къ событію польскій анналистъ Коховскій говоритъ весьма сходно съ словами пѣсни: «случилось такъ, что нѣкоторые изъ жителей Краснаго, угадывая по гулу земли и сильному лаю собакъ на предмѣстьяхъ, приближеніе войска,—предупреждали полковника объ опасности, но онъ, думая, что это или возвращается патруль, или идутъ свои, которыхъ онъ ждалъ, не обращалъ вниманія на предостереженія.... Услышавъ крикъ на улицѣ, Нечай вышелъ изъ за стола,—сѣлъ на коня охлябъ и бросился въ битву вмѣстѣ съ пировавшими съ нимъ товарищами.» (Annal., I, 224) Онъ успѣлъ было привести въ смущеніе нападающихъ, и почти вытѣснилъ ихъ изъ замка, но съ другой стороны въ городъ ворвался отрядъ брацлавской шляхты,—зажегъ дома и напалъ на козаковъ сзади. «Нечай съ братомъ своимъ, отчаянно сражаясь, погибъ;—раненнаго и уклонившагося среди козаковъ хотѣлъ его схватить Доброцѣскій, и когда Нечай еще оборонялся, убилъ его выстрѣломъ изъ мушкета,—и за тѣмъ шляхта, выгнанная изъ брацлавскаго воеводства, порубила его какъ лишителя ихъ имѣній (jako wudzierce fortun onych) (Pamiętn. Wojsickiego, II, 154.) Козаки унесли останки Нечая въ замокъ, гдѣ еще одбивались три дня, наконецъ были истреблены, при чемъ поляки, заставъ въ церкви трупъ Нечая и священниковъ, побили послѣднихъ и, наругавшись надъ трупомъ Нечая, сожгли все мѣстечко. (Kochowski, *ibid.* 225, Костомар. Богд. Хм., II, 290).

Не много спустя Калиновскій писалъ къ Хмельницкому, что «разбитіе Нечая не должно считаться началомъ войны, что Нечай—своевольный бунтовщикъ, началъ войну безъ позволенія своего гетмана; Калиновскій припоминалъ, что Нечай еще прежде былъ непослушенъ Хмельницкому и поднималъ хлоповъ противъ пановъ.» (Костом., Богданъ Хмельницкій, II, 291).

Мѣстность событія названа вѣрно въ двухъ изъ нашихъ варьянтовъ: Б. и П; въ другихъ она называется различно: Паволочъ, Берестечко.

Въ одномъ изъ варьянтовъ, С, Берестечко названо какъ мѣсто жительства семьи Нечая.

Полонное названо въ вар. Ю, какъ мѣсто, куда Нечай предполагаетъ загнать ляховъ; Полонное—не далеко отъ р. Случи, которая была границею Кіевскаго воеводства, т. е. предѣломъ мѣстности. Буда, по Зборовскому договору, не должны были вступать польскія войска.

Шпакъ, Шпачокъ—вышеупомянутый сотникъ Шпаченко. Имя лица, убившаго Нечая, ни въ одномъ варьянтѣ не названо согласно съ письменными источниками. Чаще всего его называютъ Потоцкимъ,—что частью объясняется тѣмъ, что Потоцкій, Великій Коронный гетманъ, былъ главою войска, которое дѣйствовало въ Подольи въ то время. Въ вар. О, П, ж з она называется Калиновскимъ, въ вар. Т, Канѣвскимъ, (позднѣйшая вставка имени очень извѣстнаго народу по пѣснѣ о Бондарівнѣ Николая Потоцкаго, старосты Каневскаго, во 2-й половинѣ XVIII в.) два раза упомянутъ Чарнецкій (Ю, Θ),—вѣроятно, въ память того Чарнецкаго, воеводы Русскаго, который четырнадцать лѣтъ спустя опустошилъ Украину,—и нѣсколько разъ называются совершенно случайныя имена: Подольскій, Борейко, Хмѣлевскій, Зборовскій.

Мы не знаемъ,—почему кума, съ которою пьетъ Нечай, называется Хмельницкою.

Симпатичность для народа личности Нечая была причиною, почему въ нѣкоторыхъ варьянтахъ (Д, З, И, К, Ш). голову его хоронятъ около св. Варвары въ Кіевѣ.—Въ вар. У тѣло Нечая хоронятъ, сообразно эпическому приему, на могилѣ подъ калиною, въ вар. I очи Нечая прикрываются тоже по эпическому приему черною китайкою,—при чемъ пѣсня полагаетъ, что Нечай былъ посаженъ на колъ.

Вар. Т, Ц и Ю представляютъ Нечая *характерникомъ*, котораго нельзя убить простою пулею.

ИВАНЪ БОГУНЪ.

1650.

(Отрывокъ изъ думы).

Як у Вилниці, на гряниці,
Над Бугом рікою
Там стояв Іване Богуне Каленицький,
Обителю Комлицький,
Із ляхами, із мостивими папами,
Чотирі неділі в запорі,
Казав би, як у тяжкій, великій неволі.
Од своїх рук листи писав,
До гетьмана Хмельницького посилав:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батьо Зинову Чигиринський,
Помочи-порятунку дай...»

(Зап. П. Кулишъ отъ кобзаря Андрея Шута въ м. Александровкѣ Сосницкаго у. Черн. губ. Народн. Южнорус. пѣсни Метлинскаго. № 11-я стр. 407).

Послѣ убіенія Нечая, войско Потоцкаго двинулось къ Винницѣ, гдѣ сидѣлъ полкѣвникъ козацкій Иванъ Богунъ, популярный вслѣдствіе его преданности народному дѣлу, а также черезъ стойкость и военную находчивость. Богунъ укрѣпилъ городъ, замокъ и монастырь, и оборонялся, отступая въ случаѣ надобности въ эти укрѣпленія. Тогда между прочимъ Богунъ обманулъ поляковъ, обрубивъ старый ледъ на Бугѣ и прикрывъ новой соломою; много поляковъ, погнавшись за козаками, потонуло. Богунъ защищался долго, ожидая помощи отъ Хмельницкаго. Чтобъ затянуть время, онъ вступилъ въ переговоры съ поляками, — и тѣмъ часомъ ночью сдѣлалъ вылазку, во время которой самъ былъ загнанъ

въ вышеупомянутую прорубь, но успѣлъ выскочить. Наконецъ пришелъ уманскій полкъ, а также хлопы стали подниматься,—получилось извѣстіе, что идетъ Хмельницкій со всѣмъ войскомъ. Поляки бѣжали отъ Винницы въ такомъ безпорядкѣ, что бросили лагерь, добычу; собственные ихъ слуги разграбили обозъ. — Grondski, Historia belli cosaccopolonici, 131—132. Kochowski I. 227, Pam. Woicick. II, 157. Tward. II, 14.—Нашъ отрывокъ представляетъ, очевидно, начало думы объ этой интересной подробностями оборонѣ Винницы. Полкъ Винницкій назывался также и Кальницкій. Слова «обителю Комлицькій,» должно быть, искаженіе: вм. «в обителі Комлицькій.» Богунъ, какъ сказано выше, укрѣпилъ монастырь Винницкій; почему эта «обитель» названа въ пѣснѣ—Комлицькою, мы впрочемъ не знаемъ.

14.

ПОХОДЪ ВЪ МОЛДАВІЮ.

1650.

А.

1. Як із пизу із Дністра тихий вітер повіває,
Бог святий знає, Бог святий і відає,
Що Хмельницький думає-гадає.
Тоді-ж то не могли знати ні сотники, ні полковники,
5. Ні джури козацькії,
Ні мужі громадськії,
Що наш пан гетьман Хмельницькій,
Батю Зипов Богдану Чигиринський,
У городі Чигрині задумав вже й загадав:
10. Дванадцять пар пушок вперед себе одіслав,
А ще сам з города Чигрина рушав;
За ним козаки йдуть,
Яко ярая пчола гудуть;
Котрий козає не міє в себе шаблі булатної,

*

16. Пішчолі семип'ядної,
Той козак кій на плечі забирає,
За гетьманом Хмельницьким у в охотне військо поспішає.
Оттогді-ж то, як до річки Дністра прибував,
На три часті козаків переправляв,
20. А ще до города Сорочи прибував,
Нід городом Сорочкою шанці копав,
У шанцях куренем стояв;
А ще од своїх рук листи писав,
До Василя Молдавського послав,
25. А в листах приписував:
«Ей Василю Молдавський,
Господарю Волоський!
Що тепер будеш думати й гадати:
Чи будеш зо мною биться?
30. Чи мириться?
Чи города свої Волоські уступати?
Чи червінцями полумиски сповняти?
Чи будеш гетьмана Хмельницького благати?...»
Тогді-ж Василь Молдавський,
35. Господар Волоський,
Листи читає,
Назад одсилає,
А в листах приписує:
«Пане гетьмане Хмельницький,
40. Батьку Зинов Богдану Чигринський!
Не буду я з тобою ні биться,
Ні мириться,
Ні городів тобі своїх Волоських уступати,
Ні червінцями полумисків сповняти:
45. Не лучче-б тобі покориться меншому,
Ненужли мні тобі старшому?»
Оттогді-ж то Хмельницький, як сії слова зачував,
Так він сам на доброго коня сїдав,
Коло города Сорочи поїжжав,

50. На город Сороку поспідав,
Іще стиха словами промовляв:
«Ей пероде, городе Сороко!»
Ще ти моім козакам дітям не заложоха —,
Буду ж тебе доставати;
55. Буду я з тебе великні скарби мати,
Свою голоту наповняти,
По битому тарелю на місяць жаловання давати.»
Оттоді-то Хмельницький як похвалився,
Так гаразд добре й учинив;
60. Город Сороку у неділю рано аналобідде взяв,
На ринку обід пообідав,
К полудній годині до города Січави припав,
Город Січаву огнем запалив,
І мечем іскріндровав;
65. Оттоді-то інші січавці гетьмана Хмельницького у вічі
не видали;
Усі до города Яси повтікали,
До Василя Молдавського істиха словами промовляли:
«Ей Василю Молдавський,
70. Господарю наш Волоський!
Чи будеш за нас одностайне стояти?
Будем тобі голдовати;
Коли-ж ти не будеш за нас одностайне стояти,
Будем іншому дану кровью вже голдовати.»
75. Оттоді-то Василь Молдавський,
Господарь Волоський,
Пару коней у колясу закладав,
До города Хотині одніждав,
У Хвилецького копитана станцією стояв;
80. Тогді-ж-то од своїх рук листи писав,
До Івана Потоцького, кроля Польского, посилав;
«Ей Івану Потоцький,
Кролю Польский!
Ти-ж бо-то на славій Україні цеси гуляєш,

85. А об моїй ти пригоді нічого не знаєш;
Що-ж то в вас гетьман Хмельницький Русин
Всю мою землю Волоську обрушив,
Все мое поле копьем ізорав,
Усім моїм Волохам, як галкам,
90. З пліч головки познімав,
Де були в полі стежки, дорожки,
Волоськими головками повимощував;
Де були в полі глибокі долини,
Волоською кров'ю повиповнював.»
95. Оттогді-то Івану Потоцький,
Кролю Польський,
Листи читає,
Назад одсилає,
А в листах приписує:
100. «Ей Василю Молдавський,
Господарю Волоський!
Коли-ж ти хотів на своїй Україні проживати,
Було тобі Хмельницького у вічні часи не займати;
Бо дався міні гетьман Хмельницький гаразд добре знати:
105. У первій війні
На Жовтій Воді
Пятнадцять моїх лицарів стрічав,—
Не великій їм одвіт оддав:
Всім, як галкам, с пліч головки поздїймав;
110. Трох синів моїх живцем узяв,
Турському салтану в подарунку одіслав;
Мене, Івана Потоцького,
Кроля Польського,
Три дні на прикові край пушки держав,
115. А ні пить міні, ні їсти не дав.
То дався мені гетьман Хмельницький гаразд добре знати,
Буду ёго во вік вічний пам'ятати!»
Оттогді-то Хмельницький помер,
А слава ёго козацька не вмере, не поляже.

120. Теперешнього часу, Господи, утвори і подержи
Люду царського,
І всім слущащым,
І всім православным християнам
Сѣму домодержавцю,
125. Хазаїну й хозайці,
Подай, Боже, на многа літа!

(М. Александровка, Сосницьк. у. черн. г. отъ А. Шута. Метльнск.
Нар. южнор. вѣсни 1854, 391—395)

Б.

Із низу Дніпра тихий вітер віе, повіває;
Військо козацьке в поход виступає:
Тільки Бог Святий знає,
Що Хмельницький думає, гадає!
Об тім не знали ні сотники,
Ні отамани курінні, ні полковники:
Тільки Бог Святий знає,
Що Хмельницький думає, гадає!....
Як до Дністра прибували,
Через три перевози переправу мали;
Сам Хмельницький наперед-всіх рушав,
До Хотії прибував, у старшого копитана на квар-
тирі став,
До Василя Молдавського листи посилав, словами про-
мовляв:
«Що ти зо мною будеш гадати—
Чи будеш биться,
Чи будеш мириться;
Чи на примирє будеш приймати,
Чи славної Волощини половину отдавати?»—
То Василь Молдавський тее зачував,
До Потоцького листи посилав, словами промовляв:
«Гетьмане Потоцький,
Що в тебе розум жіноцькій!

Ти за дорогими напитками, бенкетами угаяєш—
Чом ти Хмельницького не еднаєш?

Вже почав він землю кінськими копитами орати,
Кров'ю Молдавською поливати!»

Тоді ляхи із города із Сочави утікали,
Василю Молдавському знати давали,
То Василій Молдавський до Яс прибував,

Словами промовляє:

«Ой ви Яси мої, Яси!

Були есте барзо красні,

Да вже не будете такі,

Як прийдут козаки!»

То пан Хмельницький добре учинив: Полщу засмутив,
Волощину побідив, Гетьманщину звеселив.

В той час була честь, слава,

Військова справа!

Сама себе на сміх не давала,

Неприятеля під ноги топтала.

(Макс., Укр. нар. п'єсн., 1834, 40--42).

В.

1=7 А... зтиха... 2=2 А. 3=7 А. Як наш... 4=9 А.

5=10 А... одсилає 6=11 А... рушає

7. А ще зтиха на козаків словами промовляє:

8. «Козаки ви молодії, ідіть же ви, роднії!

9. Прошу я вас, добре дбайте,—

10. Да в охотное войско поспішайте!»

11=14 А... ні саблі булатної

12. Ні пістоля семи-п'ятного

13=16 А. 14=17 А.

15. Гетьман Хмельницький до річки Дністра прибував,

16=19 А. 17=20 А.

18. Пуд городом куренем стояв,

19=23 А. 20=24 А; 21=26 А.

22. Господирь Волоський!
23. Чи можеш ли мині
24. Полумиски червонцями ісполнати
25. А й мене, пана Хмельницького благаги?»
26=30=34 А—39 А.
31. «Нейлегше тобі покориться мині—меньшому,
32. Нежели мині—старшому.»
33. Гетьман Хмельницький як сее зачував,—
34. Город Сороки до обіда взяв,
35=61 А.
36. У полудня години=62 А.... приїжджав,
37=63 А. 38=64 А.
39. Інії Січавці всі непишні бивали,
40. До города Осіхва утїкали,
41. Перед Васишем на колінця впадали:
42=69 А. 43=70 А. Господирь...
44. «Єжели будеш за нами голдовати,
45. Так і будем і ми за тобою стояти;
46. А не будеш за нами голдовати,—
47. Так будем за ним королем стояти.»
48. Василий Молдавський од своїх рук=80 А.
49=81 А. 50=82 А. 51=83 А. 52..... на своїй=84 А.
53=85 А.
54. Игдесь увзявсь такой-то русин,
55. Що всю=87 А... порушив,
56=93 А. 57=94 А. 58=91 А. 59=92 А. 60—63=95
А—101 А... Господирь...
64. «Було тобі на твоїй Україні
65. Тихо проживати,
66. А гетьмана Хмельницького
67. До віку вічного не займати,
68=104 А. 69=117 А... споминати,
70. На Бистрій воді п'ятнадцять=107 А.
71=108 А. 72=109 А.
73: А й мене... 112 А.

74=113 А. 75. Три дні і три ночі... 114 А. 76=115 А.

77. Огепер я буду звати,

78. До віку вішиєго Хмельницького не займати.

(Записала С. О. Ливдфорсъ въ с. Алешнѣ Черниговской губ. въ 1872 г. отъ молодого лирика изъ с. Березино).

Желая приобрести союзъ съ Молдавией, Хмельницкій вступилъ въ переговоры съ господаремъ Василиемъ Лупуломъ о замужествѣ дочери послѣдняго Роксанды съ сыномъ своимъ Тимофеемъ. Лупуль, имѣя зятемъ великаго гетмана Литовскаго Януша Радзивила и дорожа связями съ Польшей, уклонялся отъ этого брака, слѣдствіемъ чего былъ походъ Хмельницкаго въ Молдавію, составляющій предметъ вышеприведенной думы. Хмельницкій переправился черезъ Прутъ у Сороки, сталъ лагеремъ вмѣстѣ съ крымскимъ султаномъ—Нурадиномъ у Прута и послалъ загоны, которые сожгли Ясы и Сочаву, двѣ столицы Молдавіи. Лупуль бѣжалъ къ Хотину и просилъ о помощи Великаго короннаго гетмана Потоцкаго,—не Ивана, какъ въ думѣ, а Николая,—стоявшаго лагеремъ у Каменца-Подольскаго,—но Потоцкій помощи не далъ, что и послужило думѣ поводомъ къ эпизоду о перепискѣ между Василиемъ Молдавскимъ и Потоцкимъ. Этотъ Потоцкій потерялъ сына при Жолтыхъ Водахъ и былъ взятъ въ плѣнъ при Корсуни и отданъ въ Крымъ, откуда только что освобожденъ, оставивъ заложникомъ другаго сына. Въ поясненіе словъ думы о требованіяхъ Хмельницкаго отъ Василія Молдавскаго приводимъ эти требованія, сформулированныя Хмельницкимъ: I) *Princeps Moldaviae Moldaviam pleno jure obtincto.* II) *Filius Chmelnicii Principis Moldaviae gener esto.* III) *Tataris cosacisque nunc sexenta milia thalerorum numero.* IV) *Polonis nequaquam faveto.* Такъ какъ свадьба сына Хмельницкаго произошла черезъ годъ послѣ похода, то дума о ней и не упоминаетъ, а ограничивается только памятью о контрибуціи съ Василія Молдавскаго и объ обязательствѣ его быть одномышленнымъ съ козаками. (Палаузовъ. Румынскія

господарства Молдавія и Валахія, гл. III. Самовидецъ стр. 16, Kochowski, I. 198—200. Tward. II, 6, Pam. Wojs. II 138—139).

Кто такой капитанъ Хвилецкій, мы не знаемъ. Изъ источниковъ видно, что въ службѣ Лупула были польскіе офицеры (Кутнарскій и Доброшевскій) съ которыми онъ совѣтовался, какъ поступить съ Хмельницкимъ. (Pam. II, 139, Kochowski, I. 199).

Характеристика, сдѣланная въ думѣ Потоцкому, сходна съ тою, какую дѣлаетъ ему же Ерличъ: «Николай Потоцкій болѣе заботился о чаркахъ и кубкахъ, чѣмъ о благѣ Рѣчи Посполитой и ея цѣлости; не смотря на преклонныя лѣта, онъ постоянно думалъ о молодыхъ дѣвкахъ и красивыхъ женщинахъ.... и по причинѣ безпросыпнаго пьянства и разврата, онъ погубилъ войско и нанесъ вѣчное безчестіе Рѣчи Посполитой.» (Liatop. I. 64).

15.

БИТВА ПОДЪ ВЕРЕСТЕЧКОМЪ.

1651.

I.

A.

1. Висипали козаченьки з високої гори:
Попереду козак Хмельницький на воронім коні.
«Ступай, коню, дорогою, шпроко ногами;
Недалеко Берестечко і Орда за нами.
5. Стережися, пане Яне, як Жовтої Води:
Йде на тебе сорок тисяч хорошої вроди.»
Як став джура, малий хлопець, коника сидлати,—
Стали в того кониченька піженьки дріжати.
Як заговорить козак Хмельницький до коня словами:

10. «Не доторбайся, вражий коню, до землі ногами!»
«Чи не той то хміль, хміль, що на тички вьється?»
Чи не той то козак Хмельницький, що з ляхами
вьється?»

—Ой не я той хміль зелений,— по тички не вьюся;
Ой не я той козак Хмельницький;—з ляшками не бьюся!

15. «А деж твої, Хмельниченьку, вороні коні?»

—У гетьмана Потоцького стоять на пригоні.

«А деж твої, Хмельниченьку, ковані вози?»

—У містечку Берестечку заточені в лави.

Що я з вами, вражі ляхи, не по правді бився.

20. Як приустив коня вороного, — міст мені вломився.

(Мордовцевъ. Малор. лит. сборн. 1859, стр. 186. Записано в Ки:
Костомаровымъ въ Волинской губ.)

Б.

1 Б=1 А. Висипались.... 2, 3, 4, 5 Б=2, 3, 4, 5 А. 6 Б=6
А. Їде.... 7 Б=7 А. 8 Б=8 А.... под тим кониченьком но-
женьки.... 9 Б=9 А.... заговорив.... 10+11 Б=10+11 А.
12 Б=12 А.... ти.... ляшками...? 13 Б=13 А.... той я....
на тички... 14 Б=14 А.... той я... 15 Б=15 А.... гдеж....
16 Б=16 А.... на пригоні. 17 Б=17 А.... гдеж.... 18 Б=18
А. А в містечку.... 19+20 Б=19+20 А.

(Stecki. Wolyn, 1864, I, 114. Записано въ Берестечкѣ, Вол. губ.)

Кину перем, а ляхамъ коломъ поверну,
А до свого штамана ляхи: придудури, ошкери!
—«Чоломъ лане, наш гетьмане, чоломъ батьку ваш!
А вже нашого товариства багацько не має!»
—«Ой якъ же ви, ланове молодці, ой якъ ви славали,
Що ви своє товариство на віки втерали?»
«Становились, лане гетьмане, плечемъ об плече,

Ой' як кривнуть вражі ляхи: у пень посічем!»

—«Ой щож ви, панове молодці, що за здобич мали?»

—«Мали коня у наряді, та ляхи одняли!

Зіма прийшла, хліба нема, то ж нам не хвала;

Весна прийшла—ліс розвила, всіх нас покрила!»

(Костомаровъ—Богданъ Хмельницкій 1870 г. т. III, стр. 343, записана въ Волинской губ.).

Короткія пѣсни эти говорятъ о пораженіи козаковъ подъ Берестечкомъ въ 1651 г. (20 Іюня) и о положеніи козаковъ послѣ битвы. Хмельницкій подошелъ къ Берестечку съ ханомъ, который, какъ извѣстно, не захотѣлъ сражаться съ поляками и даже увезъ гетмана въ Подолію, гдѣ тотъ успѣлъ выкупиться. Въ отсутствіе Хмельницкаго казаки были разбиты, бѣжали изъ табора, потопивъ свой обозъ въ болотѣ, чтобъ сдѣлать плотины. (Tward., II. 41). Панъ Янъ, передъ которымъ похваляется въ началѣ пѣсни Хмельницкій, вспоминая Жолтыя Воды—вѣроятно, если не король Янъ Казиміръ, то вышеупомянутый Николай Потоцкій, называемый и въ концѣ пѣсни.

Разговоры о подробностяхъ пораженія козаковъ въ обѣихъ пѣсняхъ аналогичны съ тѣмъ разговоромъ Хмельницкаго послѣ возвращенія отъ хана съ первымъ встрѣтившимся ему бѣглецомъ, старшиною Хмелецкимъ,—какой приводитъ по современному источнику г. Костомаровъ: Въ сопровожденіи мѣщанъ Хмелецкій вошелъ къ Хмельницкому.—«А табор де?» вскричалъ гетманъ.—«Оже чорти узали табор. Утеклисьмо з табора!»—«Якъ?»—«Молодці битися не зхотіли.»—«А корогви де?»—«І корогви пропали,»—«А гармати?»—«І гармати! «А шкатула з червонними?»—«Про те не знаю. и т. д. (Богданъ Хмельн., 1870, т. II. 381.)

Послѣдніе два стиха № 2 намекаютъ на голодъ, наступившій зимою послѣ Берестечской битвы и на то, что на слѣдующую веспу казаки предприняли новый, болѣе удачный походъ,—къ которому относятся дальнѣйшія пѣсни.

**УГНЕТЕНІЕ ПОЛЯКАМИ УКРАИНЫ ПОСЛѢ ВѢЛОЦЕРКОВ-
СКАГО МИРА И НОВОЕ ВОЗСТАНІЕ.**

1652.

1. Ей чи гаразд, чи добре наш гетьман Хмельницький по-
чинив,
Що з ляхами із мостивими у Білій Церкві замириє?
Да велів ляхам,
Мостивим папам,
5. По козаках, по мужиках, станцією стояти,
Да не велів великої станції виминшляти.
То ще ж то ляхи,
Мостивії пани,
По козаках і по мужиках поставали,
10. Да великую станцію виминшляли,
Одїх ключі поодбірали,
Да стали пад їх домами
Господарами.
Хозяїна на конюшню одсилає
15. А сам з ёго жоною на подушках почиває;
То козак, альбо мужик, із конюшні приходяє
У квартиру поглядає,
Аж лях, мостивій пан, іще із ёго жоною на подушках
почиває.
То він один осьмак у кармані має,
20. Піде з тоски да з печалі у кабак, тай той прогуляє.
То лях мостивий пан от сна уставає,
Юлицею йде,
Казав би як свиня не скребена по переду ухом веде,
Іще слухає прослухає,
25. Чи не судить ёго де козак, альбо мужик;

У кабак уходяє,
То ёму здається,

Що ёго козак медом шклянкою, або горілки чаркою витає,
Аж ёго козак межи очі шклянкою шмагає,

30. Іще стиха словами промовляє:

«Ей ляхи ж ви, ляхи,
Мостивії пани!

Хотя ж ви од нас ключі поодбірали,
І стали над нашими домами господарями,—

35. Хотя-б ви на нашу кумпанію не находжали!»

Тогді ж то стали козаки у раді, як малії діти,
Од своїх рук листи писали,
До гетьмана Хмельницького посилали,

А в листах приписували:

40. Пане Гетьману Хмельницькій;

Батьку Зінов наш Чигиринський!

За що ти на нас такий гнів положив?

На що ти на нас такий ясир наслав?

Уже ж тепер ми ні в чому волі не імієм;

45. Ляхи, мостивії пани, од нас ключі поодбірали,

І стали над нашими домами господарями.

Тогді ж то Хмельницькій листи читає,
Стиха словами промовляє:

«Ей козаки діти, друзі, небожата!

50. Погодіте ви трохи мало, не багато,—

Як од святої Покрови да до світлого трехдньовного Во-
скресення,

Як дасть Бог, що прийде весна красна—

Буде наша вся голота расна.»

Тогді ж то пан Хмельницькій добре дбав,

55. Козаків до схід сонця в поход виправляє,

І стиха словами промовляє:

«Ей козаки діти, друзі,

Прошу я вас добре дбайте,

На славу України прибувайте,

60. Ляхів, мостивих панів, у пень рубайте,
Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте,
Віри своєї християнської у поругу не давайте!»—
Тоді ляхи, мостивії пани, догадливі бували,
Усі по кущах, по лісах новтівали;
65. То козає і лісом біжить,
А лях за кущем і лежачи дріжить;
То козає ляха за кущем знахождає
Келепом межи очі наганяє,
І стиха словами промовляє:
70. «Ой ляхи ж ви, ляхи,
Мостивії пани,
Годі ж вам по за кущами валяться,
Пора до наших жінок на опочинок іти;
Уже наші жінки і подушки поперебивали,
75. І вас ляхів, мостивих панів, ожидали!»
Тоді-то ляхи козаків рідними братами узивали:
«Ей козаки,
Ріднії брати!
Коли-б ви добре дбали,
80. Да нас за річку Вислу хоть в одних сорочках пускали!»
Оттогді-то ляхам Бог погодив:
На ріцці Вислі лід обломив;
Тоді козаки ляхів рятували,
За патлі хватали
85. Да ще далі під лід підпихали:
«Ей ляхи-ж ви, ляхи,
Мостивії пани!
Колись наші діди над сією річкою козакували,
Да в сієй ріцці скарби поховали;
90. Як будете скарб находити,
То будемо з вами по-полам ділити,
Тоді будемо з вами за рідного брата жити.
Ступайте, тут вам дорога одна,
До самого дна!»

95.   Тоді ж то Хмельницький умер,
                          А слава його не вмирає.

Зап. въ м. Александровкѣ П. Кулишевѣ.

Б.

1=1 А... учинив, 2=2 А 3=3+4+5 А... стацією..., 4=6
А... стаціі... 5=7—9 А... стацією постали, 6=10 А... стацію...
7—10=11—15 А. 11=16 А... прихождає, 12=17 А... ква-
тирку... 13=18 А... опочиває. 14—26=19—32 А. 27=33 А...
поодбирали, 28=34 А. 29=35 А... кунпанію... 30—32=
36—38 А. 33=39 А... прописували: 34=40 А..., гетмане,...
35—37=41—43 А 38=44 А... не маєш: 39—43=44—49 А.
44=50 А. Подождіте..... 45—48=51—54 А. 49=55 А...
сход... випроважав 50=56 А 51=57. Ех... 52—55=58—61
А 56=62 А... святої христіанської... 57—61=63—67 А
62=68 А... плечі... 63—66=69—72 А 67=73 А... опо-
чивок... 68—70=74—77 А 71=78 А... братці! 72—78=
79—85 А.

79. І стиха словами промовляли:

80—88=86—94 А.

(Записки о Ю. Р. I, 51—56. Александровка Сосницького у, Чер-
нигов. губ. записано Кулишевѣ отъ Андрея Шута).

В.

1. Ой чи добре пан Хмельницький починав,
Як із Берестецького року
Всіх ляхів-панів на Україну на чотирі місяці вислав,
І велів панам-ляхам на Україні чотирі місяці стояти,
5. А ні козаку, ні мужику жадної кривди починати.
Да вже-ж пани-ляхи на Україні три місяці стояли;
Стало на четвертий місяць повертати,
Стали пани-ляхи способ прибірати:
Од козацьких, од мужицьких вомор ключі одбірати,

10. Над возацьким, над мужицьким добром господарями
знахожались.

То вже де бідний козак розгадає пятак,

То нельзя по улиці пійти, побузати,

Що-б у корчмі пятак прогуляти.

То вже-ж один козак, доброго влича і луччої руви, один
шостака розгадав,

15. Да й той в катовій матері у корчмі прогуляв.

То вже-ж лях містом іде,

Як свиня ухом веде;

То лях до корчми приходить,

Як свиня ухо до корчми прикладає;

20. А слухає лях, що козак про ляхів розмовляє.

То лях у корчму убігає, й козака за чуб хватає.

То козак козацький звичай знає:

То будто до ляха медом і оковитою горілкою припиває,

А тут ляха за чуб хватає,

25. І сльницею межі очі морскає,

І келепом по ребрам торкає.

«Не лучче б тобі, ляше, превражій сину,

На Україні с козацькою жінкою спати,

А ніж в корчму входить?»

30. Да вже-ж на Україні не одна жінка курку зготовала,

Тебе, ляха, кручого сина, на ніч чекала!»

То вже-ж козаки й мужики

У неділю рано Богу помолившись, листи писали,

І в листах добре докладали,

35. І до пана Хмельницького у Полонне посилали:

—Гей, пане Хмельницький,

Отамане Чигиринський,

Батьку козацький!

Звели нам під москалів тікати,

40. Або звели нам з ляхами великий бунт зривати!—

То Хмельницький листи читає,

До козаків словами промовляє:

«Гей, стійте, діти,

Ладу ждіте!

45. Не благословляю вам ні під москаля тікати,
Ні з ляхами великого бунту зривати.»
То вже-ж Хмельницький до козаків приїзжає,

Словами промовляє:

«Гей, нуте, діти, по-три, по-чотири з куренів вставайте!

50. І до дрючків і до оглобель хватайте,
І ляхів-панів, у нічку у четвертеньку, так як кабанів
заганяйте!»

То вже-ж із куренів по-три, по-чотири вставали,
До дрючків і до оглобель хватали,
І ляхів-панів, так як кабанів, у нічку у четвертеньку
заганяли.

55. То вже-ж один козак лугом біжить;
Коли дивиться на кущ, аж кущ дріжить;
Коли дивиться у кущ, аж у кущі лях як жлуєто лежить.
То козак козацький звичай знає, із коня встає,
І ляха за чуб хватає, і келепом по ребрах торкає.

60. То лях до козака словами промовляє:
—Лучче б, козурю, могли мої очі на потилиці стати,
Так би я міг із-за річки Висли на Україну поглядати!

(Въ Херсонской губ. запис. г. Мурзакевичемъ. Максимович., Сб. укр.
пѣс., 1849, I, 74—77.)

По условіямъ бѣлоцерковскаго мира (16 сентября 1651) Хмельницкаго съ польскимъ правительствомъ, заключеннаго послѣ берестечковскаго пораженія,—число реестровыхъ козакъ было ограничено 20,000, а остальные должны были обратиться въ посполство и стать подданными пановъ; войска королевскія должны были занять послѣ составленія реестровъ козацкихъ, т. е. послѣ Рождества, воеводства брацлавское и черниговское. Войска эти стали дѣлать притѣсненія жителямъ, которія описываются въ думѣ и въ современныхъ историческихъ, памятникахъ: тоже самое стали дѣлать и паны, воро-

*

тившіся въ свои имѣнія. (Tward. III. 69, Самовид. 19, Пов. о презълн. брани у Костом., Богд. Хм., 1870, III, 3. Kochowski, I, 350.) Притѣсненія эти вызвали новое возстаніе козаковъ и народа, окончившееся побѣдою надъ поляками на Батогѣ, (подольск. губ., брацл. у.), 29 мая 1652 г. Такимъ образомъ дума довольно вѣрно опредѣляетъ срокъ *стаци* жовнѣровъ на Украйнѣ—четыре мѣсяца. Послѣ битвы на Батогѣ повторилось бѣгство пановъ и истребленіе ихъ, описываемое въ концѣ думы. Ср. рассказъ Ерлича (I. 138—139 и Самовидца (20.)

17.

ПРОБЛЯТІЕ ХМЕЛЬНИЦКОМУ ЗА ТАТАРСКІЙ ЯСЫРЬ.

1653.

А.

Вийди, Василю, на могилу,
Поглянь, Василю, на Україну,
Що Хмельницького військо іде;
Що все парубочки, да дівочки,
Да молодії молодички,
Да безщасніі удовички.
Парубочки ідуть,—у дудочки грають,
А дівочки ідуть—пісні співають,
А вдовички ідуть—сильно ридають.
Ой вони, ідуть, сильно ридають,
Да Хмельницького проклинають:
«Бодай того Хмельницького
Первая куля не минула,
А другая устрелила,
У серденько уцелила!»

(Радом. у. Сичевка. Зап. отъ бабы Поцелихи. Изъ бумагъ Ае. Марковича.

Б.

Хмельницький той був такий, що з турком знавсь. Поїде було до турка да й продасть один, другий город або село. То турки вже ті села розоряли і ясирь брали. Медведовку и Ташликь два рази продавав. А коло Смілої, кажуть, мимо саму греблю турки йшли, але Смілої не займали, бо не була продана. Єсть і пісня з того часу:

1. Бодай Хмеля Хмельницького перва куля не минула,
2. Що велів брати дівки й парубки і молодіє молодіці.
3. Парубки йдуть стреляючи, а дівчата співаючи,
4. А молодіє молодіці старого Хмеля проблинаючи....

А далше й не знаю як.

(Зап. П. Кулишемъ отъ Кондрата Тарануха, въ Сибѣлої, 1843, авг. 12; изъ бумагъ М. А. Максимовича).

Почти также приведено въ зап. о Юж. Руси, т. I, стр. 322, только ст. 3 иначе: «парубки йдуть співаючи, а дівчата ридаючи» и послѣ 4-го прибавлено:

«Ой бодай Хмеля Хмельницького перва куля не минула.»

В.

1. Ой Хмеле, Хмельниченьку!
  2. Учинив еси ясу,
  3. І між парами великую трусу!
  4. Бодай тебе, Хмельниченьку, перва куля не минула,
  5. Що велів Орді брати дівки й молодіці!
  6. Парубки йдуть гукаючи, а дівчата співаючи,
  7. А молодіє молодіці старого Хмеля проклинають:
  8. «Бодай тебе, Хмельниченьку, перва куля не минула!»
- (Сб. Вол. пѣсенъ Н. И. Костомарова въ Мордовц. Мадор. сборн. стр. 185).

Народность первыхъ трехъ стиховъ весьма сомнительна, тѣмъ болѣе, что и значеніе ихъ темно.

Послѣ Жванецкой осады поляки заключили мирный договоръ съ козаками и другою съ ихъ союзниками татарами;

татары же, желая вознаградить себя за походъ, распустили загоны въ Подоліи и Волыни и брали въ плѣнъ, какъ посполство, такъ и шляхту. Хмельницкій, котораго корить пѣсня, будто онъ велѣлъ брать татарамъ плѣнныхъ, былъ виновать собственно тѣмъ, что призвалъ татаръ себѣ на помощь. Съ польской стороны было условлено съ татарами, что татары будутъ брать ясырь 40 дней, но исключительно съ русскаго населенія,—чего татары не исполнили, такъ какъ забрали до 5,000 шляхты. (Костом. Богданъ Хм. 1870, III. 121—122, Kochowski, I. 393, Tward. IV, 114).

18.

**СМЕРТЬ ВОГДАНА И ВЫБОРЪ ЮРІЯ ХМЕЛЬНИЦКАГО
ГЕТМАНОМЪ.**

(Дума).

1657.

А.

1. Ей зажуриться, захопочеться Хмельницького старая
голова,
Що при йому ні сотників, ні полковників нема;
Тільки пробував при йому Іван Луговський,
Писар військовий,
5. Козак лейстровий;
Тогді-то вони стали у раді,
Як малиї діти;
Од своїх рук листи писали,
По городах по полкових, по сотенних розсилали,
10. А до козаків у листах приписували:
«Ей козаки, діти, друзі!
Прошу вас, добре дбайте:
Борошно зсипайте,
До Загребелної могили прибувайте,

15. Мене, Хмельницького, к собі на пораду ожидайте.»

Оттогді-ж то козаки добре дбали:

Борошно зсипали,

До Загребелної могили прибували;

Воскресення Христового дожидали—

20. Хмельницького в вічі не видали;

Вознесення Христового дожидали—

Хмельницького в вічі не видали;

Духа-Троїці дожидали—

Хмельницького в вічі не видали

25. Петра й Павла дожидали—

Хмельницького в вічі не видали;

Ільї Пророка дожидали—

Хмельницького в вічі не видали.

Тогді-ж то козаки стали у раді,

30. Як малиї діти.

«Хвалився нам гетьман Хмельницький,

Батьо Зінов Богдану Чигиринський,

У городі Суботові

На Спаса Преображение ярмалок закликати...»

35. Тогді-ж то козаки добре дбали,

До города Суботова прибували,

Хмельницького стрічали,

Штихи у суходіа стромляли,

Шливи із себе свидали,

40. Хмельницькому низький поклон послали:

«Пане гетьмане Хмельницький,

Батьо Зінов наш Чигиринський!

На що ти нас потребуеш?»

Тогді-ж то Хмельницький стиха словами промовляє:

45. «Ей козаки, діти, друзі!

Прошу я вас добре дбайте:

Собі гетьмана настановляйте.

Чи нема между вами котрого козака старинного,

Отамана курінного?

50. Вже-ж я час од часу хорю,
Міждо вами гетьмановати не здолію;
То велю я вам междо собою козака на гетьманство обира-
рати,
Буде междо вами гетьмановати,
Вам козацькі порядки давати.»
55. Тогді-то козаки стиха словами промовляли:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батьо Зінов наш Чигиринський!
Не можем ми сами міждо собою козаками гетьмана обібра-
рати,
А жолаем од вашої милости послыхати.»
60. Оттогді-ж то Хмельницький стиха словами промовляє:
«Ей козаки, діти, друзі!
Прошу я вас, добре дбайте;
Єсть у мене Іван Луговський,
Котрий у мене дванадцять літ за джуру пробував,
65. Всі мої козацькі звичаї познав;
Буде междо вами козаками гетьмановати,
Буде вам козацькі порядки давати.»
Тогді-то козаки стиха словами промовляли:
«Пане гетьмане Хмельницький,
70. Батьо Зінов наш Чигиринський!
Не хочем ми Івана Луговського:
Іван Луговський близько ляхів, мостивих панів, живе;
Буде з ляхами, мостивими панами, накладати,
75. Буде нас, козаків, за не-віщо мати.»
Тогді-то Хмельницький стиха, словами промовляє:
«Ей козаки, діти, друзі!
Коли ви не хочете Луговського,
Єсть у мене Павел Тетеренко.»
80. —Не хочем ми Павла Тетеренка.—
«Дає скажіте, говоріть, кого ви жолаєте?»
—Ми, кажуть, жолаем Євраха Хмельниченка.—
«Ще-ж, каже, моєму Євраху Хмельниченку

Тільки всього дванадцять літ от роду;

85. Ще він возрастом малий, розумом не дійшлий.»

—Будем, говорять, попліч ёго дванадцять парсон са-
жати,

Будуть ёго добрими ділами наущати,

Буде междо нами козаками гетьмановати,

Нам порядки давати.—

90. Оттогді-то козаки добре дбали:

Бунчує, булаву положили,

Єврася Хмелниченка на гетьманство настановляли;

Тогді із різних пищаль погримали,

95. Хмелниченка гетьманом поздоровляли.

Оттогді Хмелницький, як благословенне синові здав,

Так і в дом одправився,

І сказав ёму:

«Гледи ж, говорить, сину мій!

100. Як будеш немого Ташликом-рікою гуляти,

На бубни, на цуромки вигравати,

Дак будеш отця живого заставати;

А як будеш много Ташликом-рікою гуляти,

105. На бубни, на цуромки вигравати,

Дак не будеш отця живого заставати.»

Тогді-ж-то Єврась, гетьман молодий,

Ташликом-рікою довго гуляв,

На бубни, на цуромки вигравав,

110. Додому приїжджав,

І отця живого не заставав.

Тогді-то велів у Штомином дворі,

На високій горі,

Гроб копати.

115. Тогді-ж-то козаки штихами суходіл копали,

Шликами землю вивосили,

Хмельницького похоронили;

Із різних пищаль подзвонили,

По Хмельницькому похорои счинили.

120. Тоді-ж-то козаки, поки старую голову Хмельницького
зачували,
Поти і Єврася Хмелниченка за гетьмана почитали;
А як не стали старої голови Хмельницького зачувати,
Не стали і Єврася Хмелниченка за гетьмана почитати:
«Ей, Єврасю Хмелниченку, гетьмане молодий!»
125. Не подобало-б тобі над нами козаками гетьмановати,
А подобало-б тобі наші козацькі курені підмітати.»
- (Зап. в м. Александровкѣ Сосниц. у. Черниговской губ: отъ Андрея Шута. Метлицк., Южнор. нар. пѣсни 1854, 395—399.)

Б.

1. Зажурилася Хмельницького сідая голова,
Що при йому ні сотників, ні полковників нема:
Час приходить умирати,
Нікому поради дати.
5. Повликне він на Івана Луговського,
Писаря військового:
«Іван Луговський,
Писарь військовий!
Скорійше біжи,
Да листи пиши,
10. Щоб сотники, полковники до мене прибували,
Хоч мало пораду давали!»—
То Іван Луговський,
Писарь військовий,
15. Листи писав,
До всіх розсилав.
- То сотники, полковники, як їх прочитали,
Усе повидали, до Гетьмана Хмельницького скорійше при-
бували.
20. То гетьман добре їх приймає,
Словами промовляє:
«Панове молодці! добре ви дбайте,

Собі гетьмана наставляйте;
Бо я стар, болю,
Більше гетьманом не здолію!...

25. Коли хочете, панове, Антона Волочая Киевського,
Або Грицька Костиря Миргородського;
Або Филона Чичая Кропивьянського;
Або Мартина Пушкаря Полтавського.»

То козаки тее зачували, смутно себе мали,

30. Тяжко вдихали, словами промовляли:
—Не треба нам Антона Волочая Киевського,
Ні Грицька Костиря Миргородського,
Ні Филона Чичая Кропивьянського,
Ні Мартина, Пушкаря Полтавського;

35. А хочем ми сина твого Юруся, молодого,
Козака лестрового!

—«Віц, панове молодці! молодий розум має,
Звичаїв козацькихъ не знає!»

—Будем ми старих людей біля ёго держати,

40. Будуть вони ёго научати, будем ёго добре поважати,
Тебе, батька нашого, гетьмана споминати!
То Хмельницький тее зачував, великую радість собі мав,
Сідою головою поклін отдавав, слёзи проливав.
Скоро після того ще й гірше Хмельницький знемогав,

45. Опрощення зо всіми пріймав,
Милосердному Богу душу отдав.—

То не чорні хмари ясне сонце заступали,
Не буйні вітри в темнім лузі бушували,
Козаки Хмельницького ховали,

50. Батька свого оплакали....

А молодий Юрусь під Білою-Церквою гуляв,
Об смерті отцевській не знає;
Скоро лейтарі до ёго прибували,
Листи подавали.

55. То Хмельниченко листи як прочитав,
Світа Божого не звздав!

- То не багато Луговський гетьмановав,
Півтора года булаву держав.
Скоро сотники, полковники прибували,
60. Юруся Хмельниченька гетьманом поставляли:
«Дай же Боже! козаки промовляли:
За гетьмана молодого
Жити як за старого,
Хліба солі Ёго вживати,
65. Города Турецькі пліндровати,
Слави, лицаретва козацькому війську доставати!»
(Максимович, Украинскія нар. п. 1834, 43—47, 1849, 77—80.)

1657.

Ближайшій къ событіямъ польскій историкъ, Коховскій, описывая смерть Богдана Хмельницкаго, не говоритъ ничего объ избраніи Юрія Хмельницкаго гетьманомъ на радѣ, при жизни отца, а только о томъ, что Богданъ опасался, какъ бы козаки не предпочли при выборахъ популярнаго между ними Выговскаго (*Sed ea ipsa popularitas affectati imperii suspectum reddebat, et quem Bohdanus secundum non priorem. ficio superet, etsi aetatis ac experientiae suffragio censeret potiore*), а потому, умирая, совѣтовалъ козакамъ, по всей вѣроятности, окружавшимъ его въ то время, слушаться Выговскаго, которому поручалъ и опекунство надъ Юріемъ (*Annual. Poloniae Climacter, II, 248, сравн. 269*).

Въ такомъ же родѣ рассказываетъ конецъ Хмельницкаго и авторъ *Historya paownania Jana Kazimira*, изд. Рачинскаго, т. I, стр. 305. И въ изданныхъ пока документахъ извѣстій о такой радѣ не находимъ. Но Н. И. Костомаровъ говоритъ о «радѣ изъ полковниковъ, сотниковъ, и выборныхъ козаковъ,» на коей былъ выбранъ Юрій по желанію отца. «Изъ дѣлъ Московскаго малороссійскаго приказа, писанныхъ въ апрѣлѣ 1657 г., говоритъ г. Костомаровъ, видно, что Хмельницкій думалъ объ этой радѣ, а изъ писанныхъ въ іюнѣ, видно, что она совершилась. Рада эта сдѣлалась въ народѣ памятнымъ

событіемъ и перешла въ народную думу.» Дальше г. Костомаровъ описываетъ раду 6 августа, на основаніи разсказа народной думы и рукописной «Исторіи презѣльной брани», писанной послѣ Коховскаго и «Лѣтописнаго повѣствованія о Малой Россіи» Ригельмана (1785, 1786), авторъ коей имѣлъ источникомъ «Исторію предѣльной брани». (Богданъ Хмельницкій, 1870; т. III, 254—259). Разсказъ Ригельмана дѣйствительно имѣетъ большое сходство съ разсказомъ думы о радѣ, только влагаетъ Богдану Хмельницкому длинную рѣчь о его намѣреніяхъ при жизни и т. п. (Ч. I, стр. 216—217). Къ сожалѣнію, Н. И. Костомаровъ не приводитъ выдержекъ изъ писемъ Хмельницкаго о радѣ,—а изъ приводимыхъ имъ выдержекъ переписки Выговскаго съ воеводою Зюзинымъ видно, что Богданъ Хмельницкій умеръ 27 іюля, и что рады передъ смертію Богдана не было. «Гетьманомъ, писалъ Выговскій 16 августа, всѣ старшины оставили пока Юрія Хмельницкаго, а впредь какъ будетъ, не вѣдаю; но скоро по погребеніи тѣла, будетъ рада всей старшины и нѣкоторой части черни, а что на ней усовѣтуютъ, не вѣдаю.» Нѣсколько дней позже онъ писалъ: «Гетманъ Богданъ Хмельницкій, умирая, приказывалъ мнѣ быть надъ сыномъ его опекуномъ...» Дальше Н. И. Костомаровъ рассказываетъ, по Ригельману, орадахъ въ Чигиринѣ 24 и 27 августа, на коихъ было постановлено, чтобъ гетьманомъ былъ Юрій, а до его зрѣлости правилъ бы Выговскій. (Гетманство Выговскаго, Историч. Монографіи, II, 47—52).

На основаніи вышесказаннаго, кажется, можно сдѣлать такое предположеніе, что кобзари малорусскіе смѣшали предсмертные переговоры Хмельницкаго съ приближенными и рады, бывшія по смерти Хмельницкаго, въ одно событіе, помѣстивъ его на крупный праздникъ—6 августа, ближайшій ко дню смерти Богдана. День этотъ, всего вѣроятнѣе, былъ 27 іюля, согласно письмамъ Выговскаго, а не 15 августа, какъ это говорили позднѣйшіе малорусскіе лѣтописцы. (Акты Ю. и З. Россіи, т. IV. стр. 3. Другія, подтверждающія это, показанія см. у г. Карпова» Критич. обзоръ разработки глав-

ныхъ русскихъ источниковъ, до исторіи Малороссіи относящихся. М. 1870, стр. 14). Юрію было во время смерти отца, конечно, не 12 лѣтъ, а болѣе, если черезъ полтора года онъ могъ выступить гетманомъ. По словамъ Коховскаго, Юрій Хмельницкій былъ въ послѣдніе дни жизни отца на глазахъ его.

Что послужило поводомъ первому варианту думы говорить о прогулѣ Юрія на Ташлыкѣ, не извѣстно. Рѣчки Сухой Ташлыкъ, Гнилой Ташлыкъ и Старый Ташлыкъ, (Звениг. и Черк. у.), притоки р. Тясмина, на коей стоитъ Чигиринъ, мѣсто смерти Богдана. Какое это урочище—*Штоминъ Двір* (вар. А), не знаемъ.

Упоминаемые въ думѣ,—въ вар. А: писарь Иванъ Луговскій есть извѣстный Иванъ Выговскій, Павелъ Тетеренко-полковникъ переяславскій, впоследствии гетманъ.

Въ вар. Б: Антонъ Волочай Кіевскій—Антонъ Ждановичъ, полковникъ кіевскій со смерти Крычовскаго, т. е. съ 1649 г., до смерти Б. Хмельницкаго, послѣ коей царь приказалъ его смѣнить за походъ съ Рабочіемъ противъ Польши (Востом., Моногр., II, стр. 43), Грицько Костыр Миргородскій—миргородскій полковникъ, исправлявшій должность и генеральнаго судьи, Григорій Лѣсницкій, (тамже, 42), коего Богданъ Хмельницкій назначилъ сначала опекуномъ Юрія вмѣстѣ съ генер. есауломъ Ковалевскимъ (Kochowski, II, 248), Филонъ Чичай—Филонъ Джежелій, первый полковникъ вропивянскій съ 1649 г. (Максимов. «обозрѣніе городов полковъ и сотень» стр. 18). Мартинъ Пушварь Полтавскій—извѣстный противникъ Выговскаго.

ПРИЛОЖЕНІЯ.

I.

СОВРЕМЕННЫЯ ВИРШИ О ГЕТМАНѢ ПЕТРѢ КАНОШЕ- ВИЧѢ САГАЙДАЧНОМЪ.

1.

Несмертелноі слави достойный гетмане,
Твоя слава въ молчаню нѣкды не зостане;
Поки Днѣпр с Днѣстром многорыбнѣ плинути
Будуть: поты дѣлности тежъ твои слынути.

(Изъ книги Вѣршѣ 1622 г.,)

2.

Отрывки виршѣй, читанныхъ студентами Кіевобратской школы,
при погребеніи Гетмана Сагайдачнаго.

1. Есть для чого гоинья слези выливати,
Сердцы, усты, і шатми жаль свій освѣдчати:
Бо ото смерть горякая невчесне порвала
Славного рицера, котрого похвала
5. Кролю Пану и Речи посполитой была;
Бо его слава въ многихъ краяхъ земныхъ слыла.
Славное войсько годно такого Гетмана,
Который пилие стерегъ чести своего Пана,
Умѣлъ мудре тымъ сильнымъ Войскомъ веровати,
10. Доброго любиль, злого зась звѣкъ билъ карати.
Для тогожъ и звитязтва часто доказуваль,

- Же карность съ послушенствомъ въ своемъ войску мѣвалъ.
Пилне онъ того стерегъ, бы война съ христіаны
Христіаномъ не была, лечъ тѣлько съ поганы,
15. Которыхъ онъ водою и сухомъ воевалъ,
И плѣщенныхъ христіанъ зъ моцы ихъ выдиралъ.
Слушне о томъ Гетманѣ каждый держать може,
Же былъ правый Гетманъ, дай му вѣчный покой, Боже!
За великую себѣ мѣлъ то нагороду,
20. Гды зъ неволі вызволить кого на свободу.
Кгдыжъ война для тихъ толко причинъ маеть быти:
Себе отъ кривдъ и инихъ тажже боронити.
О, цный Гетмане, славный въ людехъ по всѣ вѣки,
Нехай ты прійметъ Христось въ небесны лики!
25. Не разъ онъ громилъ орды Татаровъ на плавахъ,
И загоны ихъ разилъ въ великихъ оршакахъ.
Дозналъ моцы Рыцера того Турчинъ сильный,
Въ томъ тогорочномъ бою, якъ то былъ мужъ дѣлний.
Же въ маломъ почтѣ своихъ Турьскимъ многимъ полкомъ,
30. Менжне спиралъ поганскимъ розвѣдлымъ вовкомъ,
За ойчизну менжне ся имъ заставляючи,
Здоровя своего намнѣй не охороняючи.
Волѣлъ самъ, якъ Кодрусъ кроль въ Атевахъ въ Греціи,
Смерть поднять, бы ойчизна токмо была вцѣлѣ.
35. Гдыжъ лепѣй есть стратити животъ за отчизну,
Нѣжли неприятелю достаться въ коризну;
Кто бо вѣмъ за ойчизну не хочеть вмирати,
Тотъ потомъ зъ ойчизною мусить погигати.
Цный Сагайдачный волѣлъ самъ рану поднять,
40. Нѣжли бы поганину христіанъ выдати;
Отъ которой раны ото умираеть,
Але слава и мензство его заставаеть.
По прожну фрасуетъ ся всякъ живой человекъ,
Поневажъ короткій есть его на свѣтѣ вѣкъ.
45. Богатство, мудрость, слава, сила, все преходить.
Нѣчого ся трвалого въ мирѣ не находить.

- Што можемъ въ томъ Рыцеру напомъ оглядати,
Же такъ не иначеи есть, латво узнавати.
Ци-ли онъ не мѣлъ силы, здоровья, и грошій;
50. Не былъ ли славный, менжный, на тѣлѣ хорошій;
Ци-ли не мѣлъ докторовъ на свою хоробу!
Лечъ на смерть нѣтъ лѣварства, отдается гробу.
Чловѣкъ якъ тѣнь, сонъ, трава: якъ цвѣтъ увидаеть,
Нагъ ся родить, нагъ сходить, все ся тутъ застаеть....
55. Уродился онъ въ вѣрѣ Подгорськихъ Премыскихъ,
Выхованъ въ вѣрѣ Церкви Востодней зъ лѣтъ детинскихъ
Шолъ потомъ до Острога, для наукъ уцтивыхъ,
Которыи тамъ квитли, за благочестивыхъ
Княжатъ, воторыи ся въ наукахъ кохали,
60. На школы маетностей много фундовали:
Абы ся млодь въ наукахъ уцтивихъ цвѣчила,
Церкви и тыжъ отчизнѣ пожитечна была.
Дай, Боже, бы тая тамъ фундація трвала,
Же бы ся оттоль хвала Божія помножала!
65. Тамъ теды Конашевичъ часъ не малый живши,
И наукъ въ письмѣ напомъ Словенскомъ навыкши,
Потомъ видячи ся бытъ способнымъ до мензства,
Шолъ до Запорозкого славного Рыцества,
Межи воторымъ презъ часъ не малый жѣючи
70. И Рыцерскихъ дѣльностей тамъ доказуючи,
Гетманомъ потомъ себѣ Войско го обрало,
И зъ нимъ менже Татаровъ и турковъ бивало.
За своего Гетманства взялъ въ турцехъ мѣсто Кафу,
Ажъ и самъ цезарь Турскій былъ въ великомъ страху:
75. Бо му чотырнадцать тысячъ тамъ людей збилъ,
Катарги едины палилъ, другія потопилъ;
Много тогды зъ неволѣ христіанъ свободилъ,
За што Богъ зъ воинствомъ его благословилъ.
Бо за наибольшую нехъ собѣ нагороду
80. Почитаеть рыцерь, вгды кого на свободу
Визволить: за што грѣховъ собѣ отпуцчене

- Одержитъ, а по смерти въ небѣ вѣмѣщене.
Дозналъ не по единъ кротъ турчинъ поганинъ
Его мензства, и прудьвовенный Татаринъ.
85. Повѣсть и Мултянская земля и Волошинъ,
Якъ ихъ тотъ Гетманъ зъ своимъ рыцарствомъ полошилъ.
Досвѣдчилъ и Инфлянтчичъ того войска силы,
Гды ихъ тамъ тми Рыцери якъ траву косили....
И завше онъ дѣльностью своєю въ то трафлялъ,
90. Якъ бы безъ шгоды своихъ, неприятелюв досталъ,
Теды церевн въ покою оставлати казалъ....
И завше зъ своимъ Войскомъ Кроля пана просилъ,
Абы вѣру нашу святую успокоилъ,
Офѣрующися му тымъ хентнѣй служити,
95. Кгды бы рачилъ релію нашу успокоити,
Для которыи междуособная война
Дѣтеса межи людми въ панствѣ Кроля пана,
Кгдыжъ за вѣру готовъ есть правый христіанинъ
Умирати, а не дасть ся привести до новинъ.
100. А кгды тую прозбу Кроль зъ Сенатомъ откладалъ:
Тым часомъ Патріарха вчасне къ намъ завиталъ,
Зъ землѣ сватой, мѣста Іерусалима,
Отколь вышла на весь свѣтъ правдивая Вѣра.
Котораго тотъ Гетманъ зъ войскомъ наведивши
105. Въ Кіевѣ, и поклонъ му достойный отдавши,
Съ Православными почалъ раду въ томъ чинити:
Же бы могли Пастрыей Православныхъ мѣти
Въ Церевн своей, на мѣстцахъ владиковъ Упѣтовъ,
Которыхъ маеть народъ нашъ за езуитовъ,
110. Кгдыжъ упѣяти зъ ними единомудръствуютъ,
Всѣхъ подбити подъ владзу папѣ усилюють.
Обравши теды згодне всѣ, зъ людей духовныхъ,
Честныхъ мужей и въ писмѣ бѣглыхъ особъ годныхъ:
Патріарсѣ святому ихъ презентовали,
115. О посвяченя ихъ на владництва жадали.

- А вгды святѣйшій отецъ съ екзархомъ ¹⁾ обачиль
Слушность въ жадаю, особъ тыхъ посвятити рачиль:
Іова Борецкаго на Митрополію,
И владыкъ на каждого ихъ Епископію.
120. Зоставивши теды намъ святыню въ Россіи,
Святѣйшій Патріархъ самъ ѣхаль до Кгреціи.
Которого тотъ Рыцерь зъ Войскомъ Запорозкимъ
Отпровадиль въ покою къ границомъ Волоскимъ,
Чивячи то за его Кр. Мил. позволенемъ,
125. И тыжъ Войска Запорозкого повеленемъ.
О, якій тамъ плачь былъ, вгды ся Войско вертало
Назадъ, и зъ святѣйшимъ отцемъ южъ жегнало:
Сердце ихъ правѣ мдлѣло зъ набожного жало,
Въ ономъ ихъ зъ собою ся въ дорозѣ розстаню.
130. Тую теды послугу годне отпавивши
И благослеvení Войску одержавши,
Вернулися въ покою до своихъ салашовъ,
И ледво троха вытхли: але Турчынъ наполь,
Зъ многоличбнымъ поганствомъ на отчизну нашу,
135. Южъ назначивши своего до мѣсть нашихъ бапу
Который въ Запорозкому Войску хотѣлъ снѣдати,
А въ польскомъ зась обозѣ мыслилъ обѣдати.
Але Богъ, въ котрого моцы есть звитязство,
Додалъ моцы нашому Войску на поганство,
140. Же хотъ шесть кротъ не ровно, предъ ся утѣкали
Турци предъ нашими, вгды на нихъ натирали:
Снѣданя имъ посполу зъ обѣдомъ даючи,
А на вечерю на честь до Плютоня шлючи,
Которои не хтячи другіи чекати,
145. Ради не ради, назадъ мусѣли вступати.
Дозналь теды поганинъ Іисуса Христа,
Которого блюзнили злыи его уста,

---

¹⁾ Объ экзархѣ Арсеніѣ, тогда бывшемъ въ Кіевѣ, упоминаеть патр. Теофанъ въ своей Грамотѣ Богоявленскому Братству 1620 г. мая 27.

- Же нашихъ священниковъ хотѣлъ въ плугъ запрягати,
И въ домахъ Божіихъ конѣ обѣщаль ставляти.
150. Але гордому, все ся то вспак обернуло:
Же малюшко Войска зъ нимъ назадъ ся вернуло.
Такъ то Богъ гордымъ завше звыкъ ся спротивляти:
Покорнымъ зась и тихимъ благодать давати!
Изъ нашихъ, хотъ много тамъ побитыхъ и ранныхъ.
155. Зостало, оружіемъ Турчиновъ поганыхъ:
Еднакъ, если зъ сповѣдью шли на тую войну,
Возмутъ заплату въ Нѣбе, за мужество, гоину:
Же за христіанскую кровь ся заставляли,
Ойчизны оборонячи, кровь свою выляли.
160. На томже пляцу тотъ нашъ Гетманъ пострѣленный,
Пріѣхаль до Кіева, на поли умерлый:
Где розмаитыхъ лѣкарствъ долгій часъ заживаль,
На докторы отъ Кроя самого конштъ мѣваль.
Бо ктожь бы не зычилъ былъ такому Гетману
165. Здоровя што вѣрне служилъ Ойчизнѣ и Пану.
А вгды тѣлу лѣкарство намнѣй не помогало,
И овшемъ въ большую го хоробу затыгало:
Почаль далей о душномъ лѣкарствѣ мыслити,
Якъ бы отъ змазъ грѣховныхъ могль ей очистити,
170. На которую плястры такіе прикладалъ:
Жаль и слези гоинни за грѣхи выливаль,
Ку смерти ся отъ вилку недель готуючи,
Сповѣдью и жалостю грѣхи ветуючи.
Тайну седмѣротъ принялъ маслосвященія,
175. Такъ тежъ тайны святого зъ нимъ причащенія,
Маестность свою роздалъ, едину на шпиталѣ,
Другую зась на церкви, школы, монастырѣ.
И такъ все спорядивши, живота доканаль,
При церкви Братской честно въ Кіевѣ похованъ.
180. Въ котрое ся Братство, зо всѣмъ Войскомъ вписаль,
И на него ялмужну значную отказаль.
Съ того Гетмана кожый Рыцерь нехъ ся учитъ,

Якъ бы тыжъ мѣлъ на свѣтѣ тотъ животъ свой кончить.

Ото онъ въ Вѣрѣ своей Святой трвалъ статечне,

185. И ойчизны своей боронилъ тыжъ менжне.

И маетностю добре своюю шафоваль,

Не на костки, и карты, и збытки обергаль;

Але яко есь слышалъ, на речи добрыи,

Души его по смерти барзо потребныи.

190. Видѣлъ онъ и Лвовское Братство, хоть далеко,

Церковь ихъ въ мѣстѣ надѣлилъ, неледаяко:

Суму значную грошій до Братства лекговаль,

А же бы науки тамъ были, пилне жадалъ.

И такъ отъ всѣхъ повсюду богомолье маеть:

195. За тымъ, нехъ душа его въ небѣ почиваетъ!

(Сочинилъ ректоръ школы Кассіанъ Соковичъ).

3.

Надпись на гробъ Сагайдачнаго.

Тутъ зложилъ Запорозкій гетманъ свои кости,

Петръ Канашиевичъ, ранний въ войнѣ: для волности

Отчизны, егда на нь Турцы моцно натирали,

И пострелов смертельныхъ килка му задали:

Которыми зраненый, живота дованалъ.

Вѣры Богу, и кролю, и войську доховаль.

И умер боронячи мира ойчистого:

За што узычь му, Творче, неба вечистого,

Якъ ревнитель вѣры благочестѣвои,

Въ которой былъ выхованъ зъ молодости своей,

Року тысяча шесть сотъ двадесять второго,

Погребенъ въ монастирѣ Брацва Кіевскаго

На который тысячий килка офѣроваль,

Аже бы там науки фундовано, жадалъ.

(Всѣ три ЛѢ заимствованы нами изъ „Кіевлянина“ Максимовича на 1850 г.).

Напоминаемъ главнѣйшія событія жизни Сагайдачнаго, которыхъ касаются и вирши.

Петръ Конашевичъ Сагайдачный былъ родомъ изъ Подгорья Галицкаго, сынъ Самборскаго шляхтича Конова или Конаша Сагайдачнаго. Послѣ ученія въ Острогѣ былъ онъ не Запорожьи, участвовалъ въ взятіи Варны въ 1605 г.; съ 1606 г. онъ сталъ считаться гетманомъ козацкимъ, сжегъ Синопъ въ 1613 г., взялъ Кафу въ 1616 г. и освободилъ много христіанскихъ плѣнныхъ. Въ 1618 г. Сагайдачный съ успѣхомъ участвовалъ въ походѣ королевича-претендента Владислава на Московское государство. Въ 1618—1620 г. Сагайдачному удалось вынудить у польскаго правительства, нуждавшагося въ козакахъ по случаю войнъ съ Москвою и турками, значительныя уступки козацкому самоуправленію, а также православной церкви,—о чемъ особенно говорятъ вирши. Онъ подалъ «предрагоцѣнный,» по словамъ канцлера Сапѣги, меморіаль объ уніи, вѣроятно, въ томъ духѣ желанія религіознаго мира, о которомъ говорятъ вирши. Въ 1620 г., по настоянію его, ѣхавшій домой изъ Москвы патриархъ Іерусалимскій Теофанъ посвятилъ въ Кіевѣ Исаію Копинскаго епископомъ перемышльскимъ, грека Аврамія Стагонскаго поставилъ епископомъ туровскимъ и пинскимъ, извѣстнаго Мелетія Смотрицкаго посвятилъ архіепископомъ полоцкимъ, а Іова Борецкаго митрополитомъ кіевскимъ и т. образомъ возстановилъ православную іерархію, разстроенную уніей. Послѣ того были посвящены епископы въ Владиміръ Вол. и Брестъ, въ Луцкъ и Острогъ, въ Холмъ и Белзь. Сагайдачный съ 3000 козаковъ провожалъ патриарха до Буши у Волошской границы. Въ 1621 г. Сагайдачный участвовалъ въ походѣ Хотянскомъ противъ Турокъ, во время котораго установились пріязненныя отношенія между королевичемъ Владиславомъ и козаками; но изъ похода гетманъ вернулся въ Кіевъ больной и раненый, полуживой и скоро умеръ 10-го апрѣля 1622 г., отправивъ передъ смертію меморіаль къ королю съ просьбою о защитѣ козаковъ отъ недружелюбія магнатовъ, и

православія, которое гетманъ считалъ возстановленнымъ, отъ преслѣдованій іезуитовъ и униі. Между богатыми вкладами въ разные монастыри Сагайдачный оставилъ вкладъ 1500 червонцевъ на школу братства львовскаго.

II.

СОВРЕМЕННЫЯ ВИРШИ ОВЪ ЭПОХѢ ХМЕЛЬНИЦКАГО ¹⁾.

1.

О Желтоводской битвѣ.

1648.

Висипався Хміль изъ міха
И наробивъ ляхамъ лиха,
Показавъ имъ розуму,
Вивернувъ дідчу думу.
До Жовтои водиці
Наклавъ имъ дуже хмельниці.
Не могли на ногахъ стояти—
Волили утикати.
Гетманчику-небоже!
Не туди на Запороже!
Не найдешъ гараздъ шляху,
У Сидоровимъ байраку.
Чи не ти Степанку-сараче!
Одъ козаківъ гарачи,
Не тисъ бравъ имъ хутори.
Єсть инши теперъ пори!
Одже побірки прокляти
Підъ Очаковимъ взяти
И по пастуши тебунці
Приїхали къ вамъ ординці.

---

¹⁾ Мы приводимъ эти вирши по спискѣ г. Костомарова, который принялъ для нихъ новое правописаніе.

Не утікай же, ляху,
Зъ самого перестраху,
Заждай юнаківъ въ табори,
Готуй деньги за хутори.
Южъ не будешъ ихъ хати
Поганцямъ отдавати,
Не будешъ пересудівъ брати,
А ні ихъ воювати
Милішъ вамъ жида збойці,
Ніжъ запорожці молодці.
Хоть же маєте кримчухи,
Дайте имъ теперъ кожухи.
Отже Хмельницкій може,—
Поможи ёму, Боже!—
Тихъ куркоідівъ бити,
Якъ жидівъ неживити.
Южъ утікають зъ валівъ;
Боятся самопалівъ,
Волять татарскою юки,
Ніжъ козацкої руки.

Вирша эта съ выпускомъ стих. 11, 12 и 19 напечатана въ приложеніи къ 3-му изданію «Богдана Хмельницкаго» Костомарова, т. III, стр. 303—304. Мы возстановляемъ ее по списку, находящемуся въ сборникѣ, составленномъ Н. И. Костомаровымъ для печати въ 30-е годы и процenzурованномъ, но почему-то попавшемъ въ бумаги М. А. Максимовича. На спискѣ этомъ сдѣлана помѣтка рукою Максимовича: «изъ Строенной книги козаковъ послѣ Зборовскаго мира, выписалъ Срезневскій въ Варшавѣ.»

Степанко гетманчикъ, упоминаемый въ виршѣ,—Стефанъ Потоцкій, сынъ гетмана короннаго. Старый Потоцкій, отправляя Стефана со многими другими молодыми аристократами, давалъ имъ наставленіе: «Пройдите степи и лѣса, разорите Сичъ, уничтожьте до тла презрѣнное скопище и при-

ведите зачинщиковъ на праведную казнь.» Раненный и взятый въ плѣнъ Стефанъ Потоцкій умеръ въ степи послѣ битвы при Жолтыхъ Водахъ. (Исторія о презѣльной брани и др. у Костомар., Богд. Хм., 3-е изд., I, 100 113). Орда, названная въ виршѣ набраною подъ Очаковымъ,—была т. наз. Перекоцская орда.

2.

Плѣненіе Потоцкихъ при Жолтыхъ Водахъ и Корсуні.

Онъ глянулъ якъ звірь, онъ крикнувъ якъ левъ на жолнір-скій слова.

Острая якъ мѣчь, грубая якъ пічь була тамъ тая мова.

Заразъ сначка свого одиначка шлетъ на Жовтуу Воду.

Тамъ на большую и на горшую собі и всімъ шведу.

Бо скоро стали ляхи подле Плавли, заразъ посвочили,

Хмельнички, ординчики обозъ заточили,

А скоро привернули, заразъ огорнули, роскопали моцни вали

Однихъ постреляли, другихъ порубали, третіхъ живцемъ въ орду по-одавали.

На тімъ недосить; миру не просить Потоцкій здумалий (гордий)

На войну встае, штурми готуе, бо мівъ (имѣлъ) встидъ немалий.

Хочеть битися, кривди мститися, підъ Корсунъ вступае,

А за собою, якъ за свою волю запорозьцівъ потягае,

Тамъ же на полю всімъ своимъ силу желнерскимъ утрачае,

Стрельбу и штуки и всі ринштунки запорозьцямъ нажичае

Турецькіи коні, дрогии убори оддае по неволі.

А самъ иде и іншихъ веде до татарської неволі!

(Изъ рукоп. XVII вѣка. Лѣт. Ерлича Богд. Хмельн. Костом. изд., III стр. 315).

3.

Плѣненіе польскихъ гетмановъ.

Отъ такъ ниша наробила лиха коронному Потоцкому.

Отъ такъ була и тобі скрута цольному Кадиновському.

Отамъ жолпіре ідіте сміло на зимовиско,
Въ Білогороді въ загороді майте становиско.
Нехай, христіяне ваші подоляне, не распложують кури,
Що виловили виносили ваші дзьюри (слуги).
А ви въ татарахъ въ тяжкихъ кайданахъ до смерти сідите;
Якъ ми одъ васъ, такъ ви одъ насъ теперъ потерпіте,

(Изъ рукоп. XVII в. Лѣтоп. Ерлича; тамже 313).

4.

Отправка плѣнной шляхты въ Крымъ.

Котрии прийшли Хмельницького аби піймали,
Сами въ неволю у султанську впади,
Поихали бучно до Криму ридвани,
З совітниками обоє польскіи гетмани.
А вози скарбовии козакам zostали,
Аби зъ ихъ худобу свою полатали.
Хотіли ляхи зъ козаківъ славу мати,
Аже Богъ давъ тому, хто ся радъ смирити
Той вознесъ нині смиреннихъ русаковъ,
Гордихъ же съ престоловъ низложи поляковъ,
Богатихъ тщихъ въ рубищі одпусти до Криму,
Хотівшихъ руську вольность наклонить до Риму.

(Изъ исторіи о презѣльной брани; тамже 316).

Въ битвѣ подъ Корсунемъ взятіи были гетманы: коронный Николай Потоцкій и польный Калиновскій и отправлены въ Крымъ. См. выше, стр. 38. Плавли упом. въ № 2, вѣроятно, мѣста съ камышевими *плавнями* около Каменнаго Затона, гдѣ стало польское войско у Жолтыхъ Водъ. Въ битвѣ «Хмельнички» и «ордунчики» окружили польскій обозъ. Подробн. см. у Костомарова, Богд. Хм., 3 изд., I, 107—слѣд.

Обличеніе магнатской гордости Н. Потоцкаго.

Глянь обернися, стань а задивися котрий маешъ много,
Же ровний будешъ тому, въ которого не маешъ ничего;
Бо той справуеть, що всімъ керуеть; самъ Богъ милостиве
Всі наші справи на своей шалі важить справедливе.

Глянь обернися, стань задивися, которий високо
Умомъ літаешъ, мудрості знаешъ широко, глубоко.
Не поспуй мозку, мудруй по-трошку, въ собі обачайся;
И тих рада не лиха, що ходять з-тиха, и тихъ поражайся.

Глянь обернися, стань задивися, котрий воюешъ,
Лукомъ стрілами, порохомъ, кулями и мечемъ ширмуешъ,
Бо тежъ рицерь и кавалери передъ тимъ бували,
Тимъ вобвали, одъ тогожъ меча сами поуірали.
Глянь—обернися, стань—задивися, и скинь зъ серця бути,
Наверни ока, котрий зъ Потока іде ку Славуті (Днѣпру)
Невиннии души берешъ за уши, вольность одіймуешъ,
Короля не знаешъ, ради не дбаешъ, самъ собі сеймуешъ;
Гей, поражайся, не запаяйся, бо ти рейментарюешъ,
Самъ булавою въ сімъ польськімъ краю; якъ самъ хочешъ
керуешъ.

Мій Бога въ серцю, а не май в-легце шляхетскои крови,
Бо світъ чорніе, правда нищие, а все къ твоій волі.
Гей каштеляне, коронний гетьмане, потреба намъ чола,
Ище памятати и поглядати на задніе кола.

Жони и діти где ся мають подіти нашини, а потомъ
Гди насъ молодці тии запорозці набавять клопотомъ.

Глянь обернися, стань задивися, що ся діе зъ нами,
Поручниками и ротмистрами польськими синами.

Глянь—обернися, стань—задивися, видишъ людей много;
Чи ти воюешъ, чи имъ згодуешъ, бо то въ рукахъ Бога!
Чини трактати, а кажи брати гроші за заслуги,
Бо то есть здавна заслуга славна запорозького люду.

(Изъ рукоп. XVII в. Лѣт. Ерлича; тамже 313—314).

Эта вирша передаетъ характерно настроеніе мелко-плетскаго, отчасти роялистическаго элемента, приставшаго къ козакамъ при удачѣ ихъ восстанія.

6.

Торжество днѣпровскаго войска.

1647—1649.

Честь Богу хвала! Навіки слава війську дніпровому,
Що изъ Божої ласки загнали лянки къ порту Вислянному.
А родъ проклятий жидівський стятий, чиста Украина,
А віра святая въ цілі (въ цѣлости) востала—добрая новина,
И ти Чигирине, місто україни, не меншую славу!
Теперьъ въ собі маєшь, коли оглядаєшь въ рукахъ булаву
Зацного (зватного) Богдана, мудрого гетьмана, доброго молодця,
Хмельницького чигиринського, давного запорозьця.
Богъ би указавъ и війську подавъ, аби имъ справовавъ,
Ажеби покорнихъ одъ рукъ онихъ гордыхъ аби справовавъ ¹⁾
Учинишь, Боже, всімъ намъ гоже, аби булавою...
Войсько тее славне всіму світу явно за ёго головою!

(Изъ рукописи XVII вѣка. Лѣтоп. Ерлича; тамже 312).

7.

Надпись подъ гербомъ Хмельницкаго.

1650.

Старожитности; то тільки якъ би обновила.
Же вікопомность явно знову ся одкрила.

---

¹⁾ Вѣроятно было *рятовавъ*.

Клейноть, котрий Хмельницькихъ домъ приоздобляєть,
Въ мужності, въ правді, въ вірі моцно утверждаєть.
Не дивь, бо Абданкъ знакъ єсть щодрий поволности,
Крестъ за фараментъ віри Хмельницькихъ мужности.
Незвитажоний, кролю, въ христіанскомъ панстві,
Кеди поволность Хмельницькихъ маєшь у подданстві.

(Украинець Максимов. 1859. стр. 167).

Стихи эти написаны на оборотѣ первого заглавнаго листа книги «Реестра всего войска Запорожскаго,» составленной послѣ Зборовскаго мира въ 1469 году. Напечатаны въ первый разъ Максимовичемъ въ Украинцѣ 1859 г.. стр. 164—165. потомъ О. М. Бодянскимъ (факсимиле) вмѣстѣ со всѣми реестрами, въ Чтен. въ Имп. Общ. Ист. и Др. Росс. при Моск. универс. 1874 г., кн. III.

III.

ДРАМА

Милость Божія, Украину отъ неудобъ носимыхъ обидъ лядскихъ чрезъ Богдана Зиновія Хмельницкаго преславнаго войска запорожскихъ Гетмана, свободившая, и дарованными ему надъ Ляхами побѣдами возвеличившая, на незабвенную толикихъ его щедротъ память репрезентованная въ школахъ Кіевскихъ 1728 лѣта ¹⁾).

ДѢЙСТВІЕ 1.

ЯВЛЕНІЕ 1.

Богданъ Хмельницкій долю Козацкую оплакуєть, и новыє совѣты въ умъ приємлєть.

Егей, славы нашея упадокъ послѣдній!
Чого въ свѣтѣ живучи дождалъ Козакъ бѣдній!
Докозаковалися и мы подъ ляхами;

¹⁾ В чит. — i

Чого намъ не дѣлають ляхи изъ жидами!
Честь и славу въ ничто нашу обращаютъ,
Козацкое потребить имя помышляють.
Сея ли мы отъ тебе, ляше, ожидали
Платы, егда вѣрности нашей показали
На земли и на морѣ знаменія многа,
Бодуца ты враговъ си сокрушая рога?
Се ли достойная мзда? Сія ли заплата
За службу нашу? Се ли зыскъ нашъ и нятрата
За неисчислимые пріятне раны,
За смерти различныя на различной брани,
За толкіе и толь славныя побѣды
Терпѣли толкіе, толь тяжкіе, бѣды:
Грабленія, насильства, утиски, досады,
Узы и прочая, безъ всякоя отрады?
О, и вспоминати то, во истинну, студно;
А якъ самимъ дѣломъ намъ терпѣти не трудно!
Что такъ безумни есмы, что такъ помраченни,
Что спимъ, аки летаргомъ якимъ омраченни?
О, жалю мой везносный: больше ли чекати?
Крайней ли погыбели еще выглядати
Будемъ? Не видимъ, что ся грядеть? Окаянни,
Егда стеная молчимъ, тако поруганни
Суще. О, нечувствія нашего! Страдати
Кая нужда есть, аще честь за честь воздати
Можемъ! Татары, Туркы и Нѣмцы бывали
Не страшни: и ляхи ли ужасни намъ стали!
Сверѣнше львы, тикры, вепри побѣждати
Удобъ было: отъ зайцовъ ли станемъ втѣкати?
Когда шабля при насъ есть: не совѣмъ пропала
Многоименитая оная похвала
Наша; доказовала чуждой славы много
Она: студа жъ своего не отмстити такого
Не отобрали еще ляхи намъ остатка:
Живъ Богъ, и не умерла Козацкая Матка!

Хоръ.

Муза и Аполло грядущую ляхомъ погибель предвозвѣщаютъ.

Не видишь, Поляче,
Кто на тебе плаче,
Кого обиждаешь;
Кому досаждаешь?
Славу ти сотворшихъ
Побѣды порождшихъ,
Тщишься погубити,
Славу испразднити.
Где жъ услуга тая,
Егда вся благая
Своя оставляли,
Тебѣ воевали;
Крови не жалѣли,
Головъ не щадѣли,
Тебе заступая,
Тебе прославляя?
О, что жъ ожидаетъ,
Кая месть чекаетъ,
Льбо за благое
Воздаши злое!

Коль лютое время,
Коль тяжкое бремя,
Пошлетъ на тя вскорѣ,
Судай правду горѣ!
Се, твоя предѣлы
Пройдутъ сквозѣ стрѣлы,
Слонце зайдетъ въ хмуры,
Вдарять на тя бури;
Шкуры тебѣ дерти,
Главы будутъ терти,
Шии вытягати,
Въ ярмо закладати,
По лѣсахъ гонити,
По рѣкахъ топити,
Зъ склеповъ выдирати,
Ажъ за Вислу гнати ¹⁾.
Прійдутъ на тя злая
Непремѣнно сая:
Богъ бо тебѣ судитъ,
Судъ Его не зблудитъ!

ДѢЙСТВІЕ 2.

ЯВЛЕНІЕ 1.

Хмельницкій Козакамъ Запорожскимъ обиды и озлобленія неудобноносная, отъ ляховъ дѣвима, предлагаетъ, и свой имъ совѣтъ объявляетъ, которому Кошовій именемъ всѣхъ козаковъ отвѣтствуетъ, и якъ въ прочихъ потребъ, такъ наипаче въ томъ, послушнихъ себе быть, и головъ своихъ не щадѣть, обѣщаетъ.

Хмельницкій.

Пріѣзду моего къ вамъ вина есть не ина,
Панове Запорожцѣ, токмо се одина,

¹⁾ Ср. пѣсни, № 2, 6.

Что по премногихъ бѣдахъ неисповѣдимыхъ,
И утскахъ всегдашнихъ, неудобстерпимыхъ,
Крайняя всѣхъ насъ уже хочетъ постигнуть
Пропасть, которой якъ бы могли убѣгнуги,
Поки еще время есть, треба разсужати,
И что полезно будетъ, сіе предъизбрати:
На васъ бо то залежитъ, или жити тако
При Козацкихъ вольпостяхъ безъ налога, яко
Издавна жили, или вѣчными рабами
Въ ляховъ бытъ, которіи якъ хотять надъ нами
И надъ дѣтми нашими руки истирають.
И уже явного насъ студа исполняютъ.
А мнѣ далеко лучше видится и главу
Свою положить, нѣжбы козацку славу
И Украину зъ крайнимъ студомъ потерять,
Или неблагодарнымъ врагомъ годovati.
Вѣдаете бо вси, и не токмо вы сами,
Но и весь свѣтъ гораздо вѣдаетъ со вами,
Яко вѣрности въ насъ ляхи дознавали много,
Колико отвратили отъ головъ ихъ злого,
Когда за нихъ на брани перси выставляли,
Когда кровь проливали и головы клали,
Когда той не могъ отнюдь дружитися съ нами,
Кого между своими имѣли врагами,
Когда мы ихъ отъ татаръ и турковъ предѣлы
Зъ непрестаннымъ опасствомъ всегда боронили,
А они за нами, якъ за муромъ, стояли,
Или и на обѣдвѣ уши еще спали,
Ворочуячися. Я не воспоминаю
Древнихъ оныхъ дѣлъ нашихъ, како же ихъ маю
Изрещи, не вѣмъ, ибо не токмо ихъ полно
Было на земли, но и на морѣ довольно.
Свѣдѣтель есть Трапезонтъ, на пень посѣщенный,
Свѣдѣтель есть и Снопъ, зъ землю смѣшенный.
Являютъ и славные оные подходы

Ажъ подъ Константиполь, или и народы
Самыя тамошніе, ихъ же веси, гради,
Хутори, егда и самъ Салтанъ, вертогради
Своя обходяще, зрѣлъ, иные спалили,
Иные же въ нивочто тако разорили,
Что который пыхою надмень, обладати
Цѣлымъ свѣтомъ мнѣлъ себе, обаче признати
Радъ, не радъ истинную храбрость превелику
Козакамъ понужденъ былъ. Что же и волику
Вѣрность свою свѣдчили, уже и недавно
Того доказовали подъ Хотинемъ явно.
И сами ляхи сіе, чаю, намъ признають,
Любъ и не токмо славѣ нашей загрозають,
Но и всегда худыми словами, елико
Возможно, умаляютъ умыслне толико.
И Османовы войска когда напирали
Найпаче на козаковъ, ясно показали,
Что лядская вся при насъ была оборона,
Которую если бы избии, Корона
Польская давно бѣ уже до чорта пропала,
И сама своего бы слѣду не познала.
А козаки первые когда мужественно
Выдержали инкурсы, тогда дерзновенно
Великій во воинствѣ его учинили
Падежъ, и самый ему обозъ разорили.
Такъ о силѣ своей гордящеся зѣло
Османа посрамили, и мира всецѣло
Искати понудили. Но что жъ исчисляю?
Міръ сямъ и инымъ дѣламъ нашимъ поставляю
Во свѣдѣтельство, аже есмы яко полни
Отважного сердца, такъ и въ похвалѣ довольни.
Но что жъ? Видите, якъ намъ за сія платили
И платятъ услуги; коль тяжко угнѣтили
Бѣдную Украинну теми очковыми,
Поемцизнами теми, тако жъ роговыми.

Повымышляли къ тому уже и ставщизны,
А при иныхъ поборахъ и сухомельщизны.
Власное наше добро въ очахъ передъ нами
Арендуютъ, и въ своемъ невольни мы сами.
И уже по времени а ни дѣтей родныхъ,
Ни женъ власныхъ нашихъ, намъ не будетъ свободныхъ.
Что жъ говорить о иныхъ бѣдахъ нашихъ большихъ?
Что о безчестіяхъ, и уворизнахъ горшихъ?
Козака и за жида не ваютъ: милѣйшій.
Имъ жидъ, нежели русинъ, и весьма честиѣйшій;
Съ жидомъ они ѣдятъ, пьютъ, банкеты справляютъ,
А Козака бѣднаго за нѣзачо мають ¹⁾.
И что горше: которымъ поклонъ отдавали
Турки и татаре, а многи не востали
Никогда же, егда разъ наклонили вы,
Нынѣ, срамно и казать, нынѣ сами сіи
Жидамъ влапляютъ, и шапку въ рукахъ носятъ
Передъ ними, и ихъ якъ пановъ явихъ просятъ.
О горе! о болѣзни! о неизреченна,
Студа нашего печаль, но не оконченна,
Злоба ихъ! ибо уже и вѣру святую
Испразднити тшатся, а ввести треклятую
Уню помышляютъ, и Божіи храми
Вездѣ своими хотять осквернати мшами.
Словомъ рещи: всѣхъ въ конецъ мыслятъ потребити,
И славу Козацкую въ пепель обратити.
Что убо сотворите, теперь разсуждайте,
Когда еще можете, всякъ о себѣ дбайте:
Послѣдней ли пагубы своей ожидать
Что день будете, или и золь убѣжати
Грядущихъ и обиды отмстити, якіе
Доселѣ претерпѣли за дѣла благіе?
Я на Бога всю мою надежду слагаю!

---

¹⁾ Ср. выше думы № 3, 4, (вар. А).

Его, во первыхъ, себѣ помощи желаю;
Имѣю же надѣю на саблю по Бозѣ,
Что нахилить подѣ наши враговъ нашихъ нозѣ.
Только вы всѣ въ единъ гуж со мною тягните,
А отчизны и вѣры своей не дадите
Православной до конца отъ нихъ пропадати
И козацкой на вѣки славы исчезати ¹⁾).

Козовой.

Поки силы наша, поки духа стане,
Будемъ себе боронить, вельможный Гетмане;
Туркамъ, татарамъ въ очи отважно ставали
За плюгавцевъ тыхъ, когда на нихъ наступали.
За себе противъ Ляховъ не вооружимся,
Въ своихъ бѣдахъ помощи себѣ убоимся?
Вѣдаемъ, яко всѣмъ намъ Украина мати,
Кто жъ не похощеть руку помощи подати
Погибающей матцѣ, былъ бы той твердѣйшій
Надъ камень, надъ льва былъ бы таковъ лютейшій!
Мы всѣ, якъ прежде были безъ всякой отмовы,
Такъ и найпаче теперъ служить готовы,
Будемъ себе и матку нашу боронити,
Аще намъ и умерти, будемъ ляховъ бити!

ЯВЛЕНІЕ 2.

Козаки Дитиромъ пришедши, приходятъ до Хмельницкаго, и что ляхамъ сдѣлали, ему повѣдаютъ; вѣстникъ извѣщаетъ не далекій лядскій приходъ;
Хмельницкій кажетъ козакамъ на кони сѣдять.

Хмельницкій.

Что вы за Козаки и откуля?

Козаки.

Зъ Лягами

Послани были мы Днѣпромъ байдаками.

¹⁾ Ср. выше думы № 1, 3, (стр. 98—97 А).

Хмельницкій.

Кто васъ послалъ зъ ними, и гдѣ вы ихъ подѣли?

Козаки.

Гетманы обидва намъ ѣхать повелѣли.

Хмельницкій.

Гетманы гдѣ?

Козаки.

Зъ обозомъ по волѣ ступаютъ:

Но гдѣ уже суть, или куда натыгають,
Сего знати не можемъ: бо Днѣпромъ единыхъ,
Поки они настигнутъ, а землею иныхъ,
Ради скорости, легко передомъ послали,
Сами съ табуромъ нога въ ногу поступали.
Шембракъ изъ Сапѣгою поѣхалъ землею,
И сынъ же Потоцкаго зъ юртою тоею!
А намъ казали спѣшно ступати водою,
Придавши комисаровъ для лучшаго строю
И безопасности.

Хмельницкій.

Гдѣ суть ваши комисарѣ?

Козаки.

Гдѣ жъ уже сидятъ, може у чорта въ кошарѣ:
Бо мы еретиковъ тыхъ нещадно побили
Иныхъ, а иныхъ живцемъ въ Днѣпрѣ потопили.
Лучше збравши, що будетъ, то будетъ, терпѣти,
Нежели ляхамъ, хотя присягши, служитьи.

Хмельницкій.

Не бойтеся, надежду на Бога имѣемъ
Милостива, что нашимъ врагомъ одолѣемъ;
А что вѣрне служить имъ въ церкви присягали,
Передъ Богомъ такую кондицію кляли:

Аще не будутъ они наспльствовать вѣру
Нашу святую, и не переберутъ мѣру
Въ поступкахъ своихъ зѣ нами, и за службу нашу
Не такую, якъ мы пьемъ, будемъ пнть чашу;
Чого они поневажъ сами не сполняютъ,
Дармо и отъ насъ себѣ вѣры ожидаютъ.

Вѣстникъ.

Ляховъ, вельможный пане, не далеко чути.

Бозакъ.

Що румомъ поѣхали, мѣли то прибути.

Хмельницкій.

Не страшный намъ есть приходъ и самихъ гетмановъ,
Не устрашается духъ отъ ляховъ Богдановъ.
Нуте только, молодцѣ, на конѣ сѣдайте,
А пришествія оныхъ къ себѣ не чекайте:
Приходящимъ къ намъ гостямъ на встрѣчъ поѣзжаймо,
А пришествія оныхъ къ себѣ не чекаймо.

ДѢЙСТВІЕ 3.

ЯВЛЕНІЕ 1.

Украина о помощь и пособіе Божіе Хмельницкому во брани той просить.

Украина.

Въ безмѣрныхъ бѣдахъ моихъ въ несповѣднмой
Болѣзни и печали, во неусладимой
Горести сердца имамъ се мало отрады,
Се утѣхи ощутихъ нѣчто того ради,
Что чада моя уже якъ отъ сна востали
Коего, и нечувство далече прогнали
Отъ себе, и вси обще почали гадати,
Якъ бы матери своей пронасти не дати.
Малодушіе, и страхъ всякій отложили,
Дерзость и безстрашіе себѣ прилучили,
На подлежащій подвигъ весело ступаютъ,

Скорбь мою преложити на радость желаютъ.
Но, увы! не извѣстна фортуна есть брани:
Ибо неудобъ познать отъ коея страны
Стояти бѣдетъ, на ся различные виды
Воспримати обыче, иногда бѣды
Наносить, иногда же бываетъ удобна,
Тѣмъ кости или картѣ она есть подобна:
Кому бо послужить и кому въ руки пойдетъ,
И самѣй премудрѣйшій астрономъ не дойдетъ.
Обоихъ странъ многожды силы будутъ равни,
Такъ числомъ воевъ, яко храбростію славни;
Но едины наконецъ изъ нихъ торжествуютъ,
Други побѣжденни, стечающе, сѣтуютъ;
Иногда же противно надеждѣ бываетъ,
Сильнаго немощнѣйшій часто постигаетъ.
Толикую я разность егда помышляю,
Увы мнѣ! отъ болѣзни паки унываю.
Паки острый во мнѣ тернъ пронзаеть утробу,
Паки люта я печаль влечеть мя ко гроду:
Ибо аще что на мя супостатъ успѣеть,
Аще мнѣ окаанной нынѣ одолѣеть—
Горе мнѣ! что сотворить суще побѣдитель,
Таковъ и толикій мой врагъ и озлобитель
Раздраженный? Ко Тебѣ, о Боже всесильный,
Прибѣгаю азъ, воззри на плачь мой умильный!
Доколѣ мя до конца забудеши, Боже?
Душа моя отъ скорби во мнѣ изнеможе.
Доколѣ лице отъ мене Свое отвращаешь,
Доколѣ безъ отрады мене оставляешь?
Призри съ небесе и виждь на мое толико
Окаянство, и помощь низпосли, Владыко,
Иже древле съ Моисеомъ милость сотворивый,
И тѣмъ Израильское племя свободивый
Отъ работы Египта, проведъ по пустыни
Столпомъ сугубымъ: Ты Самъ, Ты тожде и нынѣ

И Богдану моему яви неизмѣрну
Благодать Твою! Буди вождю правовѣрну
Столпъ вѣрности, отъ лица враговъ заступаая
И правовѣрныхъ его воевъ защищая,
Сотвори, да, иже мя посрамити тщатся,
Вѣчнымъ на брани студомъ сами посрамятся:
Да возрадуются же, иже въ Тебѣ чають,
Твоей помощи въ бѣдахъ своихъ ожидаютъ!

ЯВЛЕНИЕ 2.

Вѣсть приходитъ, повѣдая преславные козаковъ надъ ляхами побѣды, и
студное ихъ за Вислу прогнаніе, и торжественное вскорѣ Хмельницкаго на
Украину возвращеніе.

Вѣсть.

Не плачь, о Украиню, престани тужити,
Печаль твою на радость время преложити:
Призрѣ на тя съ небесе Вышняго зѣница,
Поборствуетъ по тебѣ Божія десница!
Жолтые Воды злату при берегу своему
Побѣду породили Богдану твоему.
Шембракъ изъ Сапѣгою пошли оглядати,
Таврики, свою Хану визиту отдати,
А Стефанъ Потоцкій, сынъ Гетманскій, зъ своими
Лучше въ цеплѣ збравъ жити, нѣжъ въ Крыму зъ
чужыми.

Корсунъ другой побѣды есть тебѣ свѣдѣтель,
Явися Хмельницкій твой паки побѣдитель;
Враговъ твоихъ студно въ лѣсъ якъ зайцовъ загнали,
И единыхъ побили, другихъ повязали:
Тамъ самъ Гетманъ Потоцкій, тамъ и Калѣновскій
Польный, тамъ и Синявскій, тамъ и Бѣгановскій;
Тамъ Яскольскій, и инни тамъ многіе взяти
Пошли в слѣдъ Шамбрака и Сапѣги искати.
Нестерваръ мѣсто Ганджа и Остапъ достали,
Глубокой ровъ Жидовскимъ стервомъ заровняли;
Ляховъ недобитыхъ подъ Корсунемъ побили,

Зъ ксендзовъ живыхъ швуры, якъ зъ барановъ, лупили.
Кривонось въ Барѣ взятюмъ отъ себе гуляетъ,
Ляховъ въ склепахъ и въ домахъ зъ свѣчками шукаетъ,
А иныхъ зъ подь стрѣхъ тягнетъ, якъ воробціовъ много,
Всѣхъ на пень истинаетъ, не смотритъ ни кого.
Дивны твои побѣды суть: ибо и ти,
Которыхъ страхъ за Вислу у лѣса густіи ·
Розно позаносилъ былъ, когда и собрались
Большъ надъ тридесять тысящъ, да и перебрались
Вкупѣ за Константиновъ, подь рѣчку Пиляву,
Тамо свою хотяще показати славу,
Зъ студомъ и безчестіемъ неслыханнѣмъ, зъ вѣчнымъ,
Поруганіемъ своимъ, зъ срамомъ необычнымъ,
Знову всѣ въ безвѣстная мѣста повтекали,
Якъ тилько въ полю въ очи Хмельницькому стали:
Кто коня, кто шабли, кто узды, кто вульбаи,
Кто воза, кто хомута, а кто и собаки,
Или чего иного кто тилько дорвался,
Якъ найскорѣй за Вислу знову поспѣшался
Не отягощенъ ничемъ; ибо тамо рисы,
Соболи, горностаи, кунны, волки, лисы,
Сѣбирки, ванны, конвы, имбрики, наметы,
Мѣдинцы серебрянны, фарины, паштеты,
Цукры, кренсы, столы, скрини зоставляли,
Окованныхъ возовъ сто тысящъ покидали.
О прочіихъ користехъ не воспоминаю,
Токмо безчисленные быти утверждаю.
Довольно грабленія твоя наградили,
Которые чрезъ Старость и жидовъ робили.
Толикое ихъ бѣгство вельми удивило
Вожда, и въ слѣдъ за ними гнати понудило
До Львова; а Небабы, Тиши, Полкожухи
И Нечая по бокахъ, сламаніе духи
Ихъ въ конецъ имъ отъемлютъ, гдѣ ихъ постизають,
И такъ славу ко славі тебѣ прибавляють.

Но не было подь Львовомъ изъ кимъ воевати,
А мѣста и самъ дармо не хотѣлъ псовати,
Когда сувна на барму козакамъ прислали,
И повелѣнну денегъ сумму посъладали.
Далѣ, Украинно, все Богданъ твой ступаетъ,
Отъ Львова до Замосця скоро приступаетъ.
Слава о немъ повсюду дивная проходить,
Имя его до морей послѣднихъ доходитъ,
А ляхамъ такъ страшно, что гдѣ либо повѣютъ
Вѣтры, всѣ, же Хмельницкій идетъ, равумѣютъ.
Таковый и толкнѣй ляховъ побѣдитель,
И Богомъ дарованный тебѣ ибавитель,
Супостать твоихъ въ мѣста пустыя загнавши,
А по Вислу границу тебѣ закопавши,
Вскорѣ, торжествуя, онъ къ тебѣ возвратится,
Неисказанна радость тебѣ съ нимъ явится ¹⁾.

Украина.

Словеса твоя дивно мене утѣшаютъ,
Егда толикіе мнѣ побѣды глашаютъ;
Убо се по словеси твоему да будетъ:
Богданъ мой, побѣдитель толикъ да прибудетъ!

Хоръ.

Богъ скорбящихъ утѣшаетъ.

Иже Самъ въ Себѣ отъ вѣкъ почивай,
Иже предъ Ангель лики пребывай,
Всесилень, премудръ, красенъ и богатый,
Святъ и всякая полный благодати,
Чистъ непороченъ, во всемъ совершенный,
Славою вѣчнѣ въ Себѣ прославленный,
Всяческая всѣмъ обильно дарствуй,
Но самъ ничего отнюдь не требуай,

---

¹⁾. См. пѣсни № 6, 8, 9, и примѣчанія къ нимъ.

Той на престолѣ сидѣй преввысокомъ,
Дольняя зряще всевидящимъ окомъ,
За безмѣрную милости пучину,
Призрѣвъ на бѣдну свыше сиротину,
Ухо абіе свое приклоняетъ,
Гласу молитвы милосердѣ бываетъ;
И аще бури возмущаютъ море,
Ведя зъ собою великое горе;
Аще и волны до небесъ возносятся,
И видимую пагубу наносятъ;
Но Онъ не даетъ людемъ погибати,
Ибо Его есть таковыхъ спасати,
Иже во бѣдахъ къ Нему прибѣгаютъ,
Въ Немъ всю надежду свою полагаютъ;
Сынъ паче забвень у матери будетъ,
А нежели Онъ таковыхъ забудетъ;
Блаженніи суть убо таковіи,
Ибо скорбь въ радость премѣнити ти,
Аще и страдаютъ, чаютъ непремѣнно;
Упованіе оныхъ не сумѣнно;
Богъ бо есть щедрый, въ Немъ же уповаютъ,
Яко на нь свою печаль возвращаютъ.

ДѢЙСТВІЕ 4.

ЯВЛЕНІЕ 1.

Хмельницкій со торжествомъ на Украину возвратился въ Кіевъ, при вратахъ торжественныхъ благодарить Бога за толикіе побѣды: дѣти Украинскія, во училищахъ Кіевскихъ учащіяся, его привѣтствуютъ, потомъ и козаки чрезъ писара толикой ему славы вѣшуютъ.

Хмельницкій.

Что Тебѣ воздамы мы, о всеблагій Боже?
Кто бо Твою къ намъ милость изрещи возможе?

О Тебѣ супостаты наша побѣдихомъ,
Тобою гордіи ихъ думы низложихомъ,
И духи попрахомъ, ни на лукъ, ни на стрѣлы,
Ни на инши язіе уповахомъ силы.
Десница, о Господи, Твоя прославися,
Въ вѣрности, десная Ти рука утвердися
На нихъ, пособляя намъ. Отселѣ познають,
Яко щедроты Твоя по намъ побораютъ.
Не до конца бо Твоихъ вѣрныхъ забывашь,
По гнѣвѣ милостива Себе имъ являешь:
Наказуешь, но яко Отецъ мисосердый,
Ибо потомъ бываешь аки щитъ имъ твердый,
Отъ лица вражія въ день брани защищая,
И всякія далече скорби прогоняя.
Сіе коимъ извѣтомъ будемъ утверждати,
Довольно показуютъ Твоя благодати
Ко намъ: праведнымъ Твоимъ судомъ мы страдали,
Яко неправды наша Тебе прогнѣвали.
Но егда мы милости Твоея искахомъ,
И благоутробіе Твое не престахомъ
Молить: призрѣ съ небесе на наша обиды,
Толикіе намъ нынѣ дарова побѣды.
Рогъ убо правовѣрныхъ Твоихъ возвышенный
Супостать безъ отрады стенеть побѣжденный:
Твое сіе дѣло есть, а не чловѣка,
Буди благословенъ Ты отъ нынѣ ѿ до вѣка!

Дѣти Украинскія.

1.

Ревностію святыхъ Церкви раздеженный,
Безбоязненно дерзнувъ вступить въ бой военный,
Егда съ врагами ея, Богдане, ратуешь,
Достойно и праведно съ нею тержествуешь:
Врата бо ей адова съ своими навѣты
Не могутъ, глаголющу Христу, одолѣти.

Донелѣ убо Церковь имать пребывати,
Доголь и Твоя будетъ похвала сіяти.

2.

Отчества любовь, яже въ тебѣ распалила
Сердце твое ко брани, но и пособила
Тоужде ти въ побѣдѣ такъ, что разъяренный
Супостать твой явися весьма помраченный.
Вся бо яже суть въ мірѣ, любовь побѣждаетъ,
Любве неудобное ничтоже бываетъ,
Всякъ убо, иже имать Отчество любить,
Не можетъ ты никогда въ любвѣ не имѣти.

3.

Славою предковъ твоихъ поощренъ, на рати
Побѣдилъ еси славно твоя супостаты;
Отъ двоихъ бо едино восхотѣ имѣти:
Или умерти, или врага побѣдити,
Но возацеа отъ тебе слава смерть прогнала,
А надъ врагомъ побѣду тебѣ даровала;
Иже убо за Отчу подвизался славу,
Безсмертнымъ слава вѣнцемъ увѣнчаетъ главу.

4.

Добродѣтель твоя есть торжества виною
Ныѣшняго, побѣди сею единою
Врага твоего; ибо такъ сильно ничтоже
Обращается, или такъ высоко, что же
Мужествомъ добродѣтель своимъ не превзыдетъ,
А може она когда наконецъ не взійдетъ;
Добродѣтель убо мы твою величаемъ,
Тебѣ Несторовыхъ лѣтъ отъ Бога желаемъ!

Писарь.

Аще ты и малыя дѣти привѣтствуютъ
И Богомъ данной тебѣ побѣды вѣншуютъ,
Якъ мы не устыдимся безстыдно молчати,

Як будемъ нѣмотою уста заграждати?
О едина похвала наша, о Богдане,
О дивный въ Гетманѣхъ, ты, нашъ Вельможный пане!
Радуется о тебѣ Россія Малая,
Веселитъеся купно и Церковь святая:
Ибо твоя то были первые порады,
Не оставитъ матери своей безъ отрады;
Но елико возможно въ бѣдѣ утѣшити,
Горькую ея печаль въ сладость премѣнити.
Се уже и самымъ то дѣломъ совершился:
Скорбь далече отбѣже, радость водворися.
Торжественные гласы происходятъ всюду,
Тамо пѣсни слышатся, кимвали оттуду,
Грады, веси, дубравы, горы, холмы, рѣки,
Красно являютъ лице свое съ человекѣи!
Словомъ единымъ сказать: якъ Украина стала,
Толика въ ней радость еще не бывала.
Кто жъ не признаеть, что все, что-либо имама,
Такъ чудныя измѣны, яко надъ врагами
Нашими преславно мы нынѣ торжествуемъ,
А они воздыхаютъ? тебѣ долженствуемъ,
Твоимъ добродѣтелемъ должны восписатьи,
Тебѣ благодарствіе должны воздавати;
Будутъ убо вѣти вездѣ ты славити,
Будутъ и ритмоторцы дѣла твоя пѣти
Зъ гисторіографами: мы ты поздравляемъ
Толикою славою, а къ тому желаемъ:
Которую днесъ радость имѣемъ тобою,
Долгимъ твоимъ житіемъ утверди по бою!

Хмельницкій.

Радости сея не я и не добродѣтель
Кая моя вина, но Творецъ и Содѣтель
Нашъ: благодареніе Ему возсылайте,
Его дивную ко намъ милость величайте.

Прочее въ мирѣ между собою живите,
Друголюбіе надъ вся паче возлюбите.
И малыя бо вещи умножаетъ згода,
Великія вопреки вмаляетъ незгода.
А желѣзо доброе важте и надъ злато.
Злато бо потемнѣетъ безъ него, якъ блато.
Что злато и что серебро ляхамъ пользовало,
Коліиіе жъ богатства желѣзо побрало?
Зъ серебряныхъ полумысь отцы наши не ѣдали,
И зъ золотыхъ пугаровъ они не пивали ¹⁾:
О желѣзѣ старались, желѣзо любили,
И велику тѣмъ себѣ славу породили.
О нихъ путемъ идите, о нихъ подражайте,
Славы ища, богатство вы за ничто майте.
Не той славенъ, котрій многа лѣчитъ стада,
Но иже многихъ враговъ своихъ шлетъ до ада:
Сему едино токмо желѣзо довлѣетъ,
А злато или серебро ничтоже успѣетъ.
Что Богъ дастъ, тѣмъ довольни суще, ни кося
Не обидите ни чимъ братіи своя:
Кто лѣсокъ добрый, или хуторецъ поряднй,
Кто ставъ, кто луку, кто садъ имѣетъ изряднй,
Болѣть или завидѣть тому не хотите,
Якъ бы его привлacity къ себѣ не ищите.
Ибо когда возаки уже обнищаютъ,
То не долго остатки ваши потрываютъ.
Откуда коня, или ручницу, откуда
Инынй порядокъ возьмутъ, аще не оттуду?
А безъ тыхъ приборовъ, что, мните, по насъ будетъ ²⁾?
Слава, безъ сумпѣнія, наша не прибудетъ.
На послѣдоеъ глаголю: сами не купчуйте:

¹⁾ Ср. выше, пѣсни № 6, вар. А, ст. 11—12, 21—24.

²⁾ Намекъ на захватъ земель старшиною козацкою послѣ Хмельницкаго. Ср. въ слѣдующей книгѣ думы о Ганджѣ Андыберѣ.—

Лука, стрѣлки, мушкета и шабли пильнуйте!
Куплями бо обвязанъ житейскими воинъ,
Имени сего весьма таковъ не достоинъ.
И дѣтей своихъ, скоро отправлять науки,
До сей же обучайте козацкои штуки.
Тако творя, вражія потрете навѣты:
Радость сію на многи удержите лѣты.

ДѢЙСТВІЕ 5.

ЯВЛЕНІЕ 1.

Украина радуется Богу, помощнику своему, и благодареніе возсылаеть.

Соторжествуйте мнѣ вси нынѣ Россіане,
Радуйтесь со мною и вси Христіане,
Иже не поврежденни злочестія ядомъ,
Зъ малымъ въ союзѣ есте благовѣрнымъ стадомъ.
Скорбь моя отложися: радость водворися,
Супостаты падоша, рогъ мой возвысися.
Дивна се измѣна есть Вышняго десницы,
Ляхъ побѣжденъ и прогнанъ за своя границы:
Страхъ, бѣда, клопотъ и студъ побѣже зъ ляхами,
Побѣда и торжество осталася съ нами.
Иже славы моей путь запяты хотѣли,
Путь, ведущъ здѣсь за горы, сами погубили.
Не вѣдаютъ и сами, куда утѣбати,
Гдѣ бы на старость себѣ отчества искати.
О, ниже риторскими усты исвазанной,
Ниже историческимъ перомъ описанной
Фортуны моей! се бо Богъ мнѣ пособствуй,
Излія на мя Своей благодати струя,
Совлекъ съ мене острое рубище печали,
Въ ризу мя веселія одѣя; престали
Бурни свирѣпѣти на мя Аквиліоне,

Тишайшіи явились ко мнѣ Алціоне:
Пречь лютая отъ мене зима отступила,
А благопріятная весна наступила;
Тма во свѣтъ, а ноцъ во день златый премѣнена,
Горестъ сердца моего въ сладость обращена.
Вышняго востипну есть сія измѣна,
Милость Его ко мнѣ се сотвори едина.
Вси, иже ко мнѣ любовь пмущии, роды,
Вси, мнѣ желающіи многихъ лѣтъ, народы
Возмите трубы гласни, настройте тимпаны,
Брацайте во кимвалы, пустите органы,
Пріймите псалтирь зъ гусльми, и пѣсни сложите,
Гласомъ радости купно Богу восхлѣвите.
Се мѣсяцъ новъ явися; се день торжественный
Всемирный, нарочитый, свѣтлый, празденственный!
Аще когда, вайпаче нынѣ возыграйте,
Бога же, побѣду мнѣ давша, величайте!
Что бо Ему принесу за радость толику?
Что иное за милость воздамъ толь велику?
Буду развѣ имени Его воспѣвати,
Буду Господне имя во вѣкъ прославляти!

ЯВЛЕНІЕ 2.

Смотрѣніе Божіе предсказуетъ Украинѣ неизблемое ея блаженство подъ крѣпкою непобѣдимыхъ Монарховъ Всероссийскихъ рукою, добрымъ и Рейментарскимъ правленіемъ.

Смотрѣніе.

Радуетися Богу, тебѣ пособившу,
Украина, въ брани, враговъ же изложившу
Твоихъ, и обліявшу необычнымъ студомъ:
Но радуйся и дивно о тебѣ строящу,
Дивнымъ тя смотрѣніемъ утвердить хотящу.
Славы твоей толикой мнози ненавидятъ,
Толккому счастью не мало завидятъ:
Но зависть тая, ихъ же самыхъ погубляетъ,

Егда сердце, аки ржа, желѣзо снѣдаетъ:
Тебѣ же не принесетъ вреда никосго;
Ниваго не умалить блаженства твоего:
Прійму бо ты подѣ крѣпку руку Свою вскорѣ.
Непобѣдимии на земли и на морѣ
Монархи Россійскіи,—поборники суще
Иже благочестія, зловѣрныхъ бодуще:
Тебѣ въ твоей потщатся пособляти нуждѣ;
Не лишать ты помощи своей, аки чужды.
Подѣ тымъ непроломимымъ щитомъ пребывая,
Аки на твердой скалѣ себе утверждая,
Посмѣешься всѣмъ вѣтромъ; волны возмущенни,
Аще даже до небесъ будутъ вознесенни,
Егда вихромъ гоними, начнутъ ударяти,
Пропастъ отверзающе, но поколебати
Отнюдь ты не могуще, разбѣются сами
Съ приходящими буино о камень водами.
Внемли же глаголемымъ!

Украина.

Прилѣжно внимаю,
Слово Твое радостнѣ въ себѣ разсуждаю.

Смотрѣніе.

Петръ тебѣ будетъ камень, отъ Бога поданный,
И за величество дѣлъ, Великій названный.
Камене того ниже злобные совѣты,
Ни вражія преломлятъ противныхъ навѣты,
Ниже воспріятые тяжкіе походы,
Ни страшные многожды подѣ грады подходы,
Смерть развѣ единая поздняя сокрушитъ.

Украина.

Увы мнѣ окаянной, убо мя порушитъ!

Смотрѣніе.

Стой, не бойся, за камень первый сокрушенный,
Камень другій, не меньшій, будетъ положенный,

Петръ, глаголю, имени Второй такового,
Монарха Всероссійскій Бога всеблагаго
Милостію увѣнчанъ, не дастъ ти упасти,
Не дастъ и славѣ твоей всячески пропасти.
Тотъ еще малъ отрокъ сый, но не дѣтоумень,
Къ пользѣ державы своей вельми остроумень;
Совершеннаго мужа въ юности являя,
Великихъ по себѣ дѣлъ знаки подавая,
Подасть ти Даніила, вождя изряднѣйша ¹⁾,
Не токмо благородствомъ надъ иныхъ краснѣйша,
Но и дѣлы храбрыми славнаго, который
Супостатомъ Хмельницкій твоимъ будетъ второй.
Имя его устрашитъ сосѣдъ твоихъ зѣло,
А чего жъ уже само не докажетъ дѣло?
Что убо врази твои, что будутъ творити?
Будутъ отъ зависти ажъ до костей худѣти,
И оружемъ не можя острымъ воевати,
Языкомъ много начнутъ на тебе щекати,
Аки грубу въ народѣхъ тебе поносяще,
Аки науѣ чуждую тебе обносяще.
Но Богъ ты во воинскомъ искуствѣ и штуцѣ
Прославивый, прославитъ Тойже и въ науцѣ.
И сіе Коллегіумъ чрезъ Петра Могилу
Основавъ, произведетъ въ толикую силу,
Что отъ него вѣтѣмъ красноглаголивы,
Тонкѣи философы, богоглаголивы
Богословы, сильнѣи и дѣломъ и словомъ
Проповѣдники, стадо пасущи Христово,
Пастыріе премудри, святы, преподобны,
Древнимъ онымъ Церковнымъ свѣтиламъ подобны,
И инны изряднѣи мужіе изыйдутъ,
Къ тому начатки сіи совершенство пріймутъ.

---

¹⁾ Гетманъ Даніло Апостоль (1727—1734 г.).

Тако ти, миръ ли будешь, или брань имѣти,
Надъ врагомъ твоимъ главу будешь возносити.

Украина.

О, Боже! возсіяй ми день овъ скоро златый,
Толикое блаженство мое оглядати!
Даждь мнѣ Петру Второму, отъ Тебе избранну,
И Тобою наслѣднимъ вѣнцемъ увѣнчанну,
Поклоненіе мое должное воздати,
Толику его милость ко мнѣ величати;
Даждь и его вѣрному вожду, Данилу
Здравіе, долготу дшій, во всемъ спѣхъ и силу!

Хоръ

Поеть похвалы Хмельницкому.

Вѣчной похвалы отъ насъ есть достоинъ,
Храбрый на земли и на морѣ воинъ,
Войскъ Запорозькихъ Хмельницкій старѣйшій,
Вождь изряднѣйшій.

Отчество надъ вся паче возлюбивый,
И его ради нивочто вмѣнивый
Роскоши, покою, корысти, интраты,
И всѣ приваты.

Православныя Церкви супостатомъ,
Наипаче мерзскимъ трепеть Упѣятомъ,
Отческихъ догматъ усердный хранитель
И защититель.

Дѣлъ предковъ своихъ теплый подражатель,
Древней козацкой славы соблюдатель,
Свою на брани положить главу
Готовъ за славу.

Добродѣтелями сими украшенный,
Божія къ тому Духа исполненный,
Горестъ обратитъ нашу хотя въ сладость.
Печаль на радость,

*

Первіе началъ предлагать совѣты,
Како вражіе прогнати навѣты,
А по совѣтѣхъ принялся за дѣло
Поспѣшице зѣло.

Сразився съ врагомъ своимъ доблественно,
Прогналъ за Вислу даже немедленно;
Свыше бо ему помощь прибывала
И укрѣпляла.

Тѣмъ Ляховъ вѣкторъ преславный явился,
Побѣдамъ его весь міръ удивился;
Пребысть студъ, печаль пагуба зъ Ляхами,
Торжество съ нами.

О, кто ты лѣпо восхвалить, Богдане?
Кто толпныхъ дѣлъ высоты достане?
Мы, иже похвалъ достойна ты знаемъ
Не увѣнчаемъ.

Въ похвалахъ твоихъ языкъ нашъ бездѣленъ,
Ублажить бо ты достойно не силенъ;
Будешь развѣ ты возвеличенъ въ небѣ,
Яко есть требѣ!

ЭПИЛОГЪ.

Дивную милость Божію, къ намъ прежде осмидесятъ лѣтъ явленную, нынѣ дѣйствіями и явленіями краткими предложимъ вамъ, Богомъ собранные, слушателие и зрителие. Великое воистину дѣло, яко великаго блаженства виновное; но величеству наше скудоуміе равное не было. Но и кто Божія щедроты, найпаче же толикія къ намъ милости, по достоинству ублажити можетъ? Обаче сего ради молчати не подобаше: ниже бо Богъ отъ насъ требуетъ, чего не можемъ, требуетъ же да богато изливаемая Его на насъ благодѣянія въ незабвенной памяти содержимъ. Аще бо и не якоже лѣпо, но якоже отъ насъ возможно быше, благоутробіе Его просла-

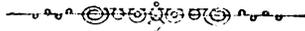
вихомъ, но за безмѣрное божественныхъ Его къ намъ щедротъ величество, что либо или не прилично творихомъ, или погрешительно изрекохомъ, благоразуміемъ своимъ да покрывете, всемирно молимъ. Аминь.

Драма эта напечатана М. А. Максимовичемъ въ Москвѣ, въ 1858 г. съ предисловіемъ О. М. Бодянского, по списку, принадлежащему М. О. Судіенку. Максимовичъ приписываетъ ее Теофану Прокоповичу на томъ основаніи, что въ обоихъ ему извѣстныхъ спискахъ она помѣщена въ рукописныхъ сборникахъ сочиненій Прокоповича и притомъ вслѣдъ за его драмой «Владиміръ», и полагаетъ, что Прокоповичъ написалъ ее, по случаю пріѣзда въ Москву гетмана Даніила Апостола въ 1728 году. Г. Петровъ полагаетъ, что драма могла быть сочинена Теофаномъ Трофимовичемъ, учителемъ пѣтики въ кievской академіи. Третій списокъ находится въ учебникѣ риторики, преподаваемой въ 1728 году въ кievской академіи Стефаномъ Калиновскимъ. (См. Русск. Бесѣда 1857 г. кн. I., Максимовича Воспоминаніе о Богданѣ Хмельницкомъ, его же о двухъ стихотвореніяхъ «Плачь Малой Россіи» и «Милость Божія въ Кіевск. Епарх. Вѣдом. 1859, № 22, Н. Петрова о томже, тамже, № 18).

Внимательному читателю видны точки соприкосновенія между обличеніями польскаго господства въ этой драмѣ и въ народныхъ пѣсняхъ, а также въ выраженіяхъ радости по сверженію этого господства. Различіе же между драмой и народными пѣснями состоитъ въ болѣе козацко-религіозной, чѣмъ народно-экономической точкѣ зрѣнія. Болѣе выдающіяся совпаденія мы указали въ выноскахъ.

Изъ упоминаемыхъ во второмъ явленіи второго акта лицъ: Шамберга—комиссаръ козацкій, отравленный гетманомъ Потоцкимъ при молодомъ сынѣ его руководить экспедиціей противъ Сячи, Гаджа, потомъ полковникъ уманскій, назначенъ былъ Хмельницкимъ склонить козаковъ-барабашевцевъ, шедшихъ съ Потоцкимъ, на свою сторону, убить въ

1648 г. подъ Пилявою, а Остапъ, потомъ полковникъ Кальницкй или Виницкй. Мартынь Небаба—потомъ полковникъ Черниговскй, Тиша—потомъ полковникъ Звягельскй (полкъ существовалъ до Зборовскаго мира). Битва желтоводская была 5 мая 1648 г., подъ Корсунемъ 15 мая, на Пилявкѣ 21 сентября, а 24 октября Хмельницкй двинулся отъ Львова на Замосце, гдѣ стоялъ до 19 ноября. *Вѣсть*, значитъ, сводить выдающіяся подробности первой войны Хмельницкаго.

131ST2 53 005 BA 2 6175